

KAIKKI ERILAISIA - KAIKKI YKSILÖITÄ

**Lapsivainajan aseman muutos suomalaisessa kuolinilmoituksessa
vuosina 1910–2000**

Antti Seppänen

Pro gradu -tutkielma

Kulttuuripolitiikan maisteriohjelma

Sosiologia

Yhteiskuntatieteiden ja

filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2015

TIIVISTELMÄ

KAIKKI ERILAISIA - KAIKKI YKSILÖITÄ

Lapsivainajan aseman muutos suomalaisessa kuolinilmoituksessa vuosina 1910–2000

Antti Seppänen

Sosiologia

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Pertti Jokivuori

Kevät 2015

Sivumäärä: 112 sivua + 3 liitettä

Tutkielman tehtävänä on selvittää, kuinka lasten kuolinilmoittaminen on muuttunut Helsingin Sanomissa vuosien 1910–2000 välillä. Tutkielman varsinaiset tutkimuskysymykset on jaettu kahteen osaan. Miten lapsivainajan kuolinilmoittaminen on muuttunut 1900-luvun aikana Suomessa ja kuinka yleistä se on ollut? Sekä toiseksi, miten lasten kuolinilmoittamisen yleistymisen on vaikuttanut ilmoitusten sisältöön?

Tutkielmassa tarkastellaan kuolinilmoituksia kulttuurisena konventiona, joka on osa yhteisön kuolemankulttuuria. Kuolemankulttuurilla tarkoitetaan yhteisön tapoja käsitellä ja selittää kuolemaa. Yhteisön kuolemankulttuuri ei ole yhtenäinen kokonaisuus vaan useampien erilaisten kulttuuristen konventioiden joukko. Tutkielman teoreettisina lähtökohtina ovat Norbert Eliaksen sivilisaatioteoria, Zygmunt Baumanin ajatukset kuoleman dekonstruktioista sekä Tony Walterin kuolemankulttuurien jako kolmeen eri aikakauteen: traditionaaliseen, modernin ja neomoderniin.

Tutkielman analyysimenetelmänä on käytetty vertailevaa aineistotriangulaatiota, jossa kahta eri empiiristä aineistoa verrataan keskenään sekä luodaan synteesi. Tutkielman aineistoina ovat Suomen kuolleisuustilastot vuosilta 1878–2009 sekä Helsingin Sanomien kuolinilmoitukset tammi-, touko- ja syyskuulta vuosina 1910 (n=107), 1950 (n=842) ja 2000 (n=1624). Kuolinilmoitusaineistosta olen lisäksi eritellyt alle 10-vuotiaiden lasten kuolinilmoitukset vuosilta 1910 (n=8), 1950 (n=25) ja 2000 (n=10). Analyysiä on täydennetty lasten kuolinilmoitusten sisällönanalyysillä.

Keskeisimpiä tutkimustuloksiani ovat lasten kuolinilmoitusten yleisyyden kasvun paikantaminen vuosien 1950 ja 2000 välille sekä kuolinilmoituksen konvention muuttuminen vanhempien epäonnen kuvaamisesta lapsen muistamiseen laajan tunneyhteisön korvaamattomana jäsenenä. Tutkielman tuloksista voidaan päätellä, että lapsivainaja on saanut tasavertaisen aseman kuolinilmoituksissa aikuisiin vainajiin verrattuna, johtuen yksilöstatuksen laajentumisesta lapsiin.

Avainsanat: kuolinilmoitus, kuolemankulttuuri, lapsuus, individualismi, sisällönanalyysi, aineistotriangulaatio.

Sisällys

1 JOHDANTO.....	1
2 KUOLEMAN KOKEMINEN YHTEISÖSSÄ.....	5
2.1 Kuolema havaittavana ilmiönä.....	7
2.2 Kuolemanpelko ja turvattomuus perustaa kuolemankulttuurin.....	9
2.3 Kuolema sosiaalisena epäjärjestyksenä.....	13
2.3.1 Sivilisaatio piilottaa kuoleman.....	14
2.3.2 Kuolema julkisessa tilassa.....	17
2.3.3 Kuolinriitti vainajalle ja omaisille.....	20
2.3.4 Kuolinriitin julkisuus muodostuu kuolemattomuuden ajatuksesta.....	23
3 LAPSEN IDENTITEETTI ELÄVÄNÄ JA VAINAJANA.....	27
3.1 Lapsuus luo lapsen identiteetin.....	27
3.2 Lapsen kuolema - banaali vai traaginen tapahtuma?.....	31
3.3 Lapsuuden ja vanhuuden samankaltaisuus.....	35
3.3.1 Vanhuus mielenyhtymänä kuolemaan.....	35
3.3.2 Lapsuus ja vanhuus ruumiinhallinnan puutteena.....	37
4 AIEMPI TUTKIMUS.....	40
4.1 Kuolemantutkimuksen moderni aikakausi.....	40
4.2 Kuolemantutkimuksen neomoderni aikakausi.....	44
4.3 Suomalainen kuolemantutkimus ja tutkimus kuolinilmoituksista.....	46
5 AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄ.....	50
5.1 Tutkielman aineistot.....	51
5.1.1 Yleisiä rajoituksia.....	51
5.1.2 Kuolleisuustilastot.....	52
5.1.3 Sanomalehtien kuolinilmoitukset.....	53
5.1.4 Aineiston rajaaminen.....	58
5.2 Metodologiset lähtökohdat.....	65
5.2.1 Kvantitatiivinen aineistotriangulaatio.....	66
5.2.2 Kuolinilmoitusten sisällönanalyysi.....	67
6 TULOKSET.....	69
6.1 Kuolinilmoitusten ja kuolintilastojen välinen aineistotriangulaatio.....	70
6.2 Kuolinilmoitusten sisällönanalyysi.....	74
6.2.1 Ajankohdan ja paikan merkitys.....	77
6.2.2 Lapsivainajan lähiyhteisö kuolinilmoituksessa.....	80
6.2.3 Lapsivainajan puhuttelu kuolinilmoituksessa.....	83
6.2.4 Lapsivainajan kuoleman selittäminen kuolinilmoituksessa.....	87
6.3 Tulosten yhteenvetoa.....	92
7 LOPPUPOHDINTA - TUTKIELMAN ARVIOINTIA.....	96
LÄHTEET.....	105
LIITE 1.....	113
LIITE 2.....	115
LIITE 3.....	116

1 JOHDANTO

Järjestys tuo ihmisille tunnetusti turvaa, mutta sosiaalisen järjestyksen ylläpitoon kuuluu erottamattomana osana myös ajoittaisen epäjärjestyksen sietäminen. Voiko kuolema - lopullisuuden ja menetyksen ilmentymänä - edustaa mitään muuta kuin epäjärjestystä? Zen-tarina *Onnellisuus*¹ käsittelee kuoleman ja epäjärjestyksen suhdetta:

Muuan rikas mies pyysi zen-mestaria kirjoittamaan paperille jotain, joka auttaisi tuomaan onnellisuutta hänen perheelleen tulevina vuosina. Sanat voisivat toimia innoituksena perheelle vuosikymmenistä toiseen.

Mestari kirjoitti suurelle paperille:

"Isä kuolee, poika kuolee, pojanpoika kuolee."

Rikas mies suuttui nähdessään, mitä mestari oli kirjoittanut.

"Pyysin teitä kirjoittamaan jotain, joka toisi onnea ja menestystä perheelleni.

Miksi kirjoititte jotain näin masentavaa?"

Mestari vastasi:

"Jos poikanne kuolisi ennen teitä, se toisi perheellenne sietämätöntä tuskaa. Jos pojanpoikanne kuolisi ennen isäänsä, toisi myös se suuren surun. Jos perheenne jäsenet sukupolvesta toiseen lakkaavat olemasta kuvaamassani järjestyksessä, se on elämän luonnollista kiertoa. Siinä on todellinen onnellisuus."

---

¹ Zen-tarinoita -sivusto. Satu Karosen ja Toni Honkalan sivusto.
<http://www.itseoivallus.fi/zen/onnellisuus.html> [viitattu 29.4.2015]

Tarinan alkuperästä ei ole varmuutta ja se voi hyvinkin olla modernia alkuperää, mutta se saa nykyajan ihmisen ajattelemaan kuoleman universaalia luonnetta sekä toiveiden ja epäonnisten asioiden suhdetta järjestyksen ylläpidossa. Tarina on osoitus siitä, kuinka ihmisillä on oletuksia ja ihanteita niissäkin asioissa, mitä ei haluaisi ajatella. Kuolemaa ei haluaisi ajatella ja perheen kuolintapaukset ovat aina surullisia. Mutta silti, kun kysymys kuolemasta asetellaan zen-mestarin tavoin, mieltymyksiä ja jopa toiveita kuoleman järjestyksestä voi löytyä.

Kuolema nähdään myös epäjärjestyksen tuottamaksi haasteeksi, jota pyritään jälkeläisten avulla hallitsemaan. Sosiologi Zygmunt Bauman (1992, 29) on sanonut, että ”Suvun jatkaminen on luonnolliselta tehtävältään tapa, jolla laji säilyttää oman kuolemattomuutensa yksittäisten jäsentensä *kuolevaisuuden kustannuksella*”.² Lapsen kuolema on erityisen surullista, koska se ei ainoastaan edusta epäjärjestystä vaan myös kuolemattomuutemme epäonnistumista.

Kuolemaan liittyy ristiriita. Se ymmärretään erottamaksi osaksi elämän kiertokulkua ja kuolemattomuus osoittautuu vain haaveeksi. Mutta silti, tästä kuolevaisuuden faktan tiedostamisesta huolimatta, emme pysty hillitsemään itseämme menetyksen tunteelta ja epäjärjestykseltä. Ihmisen elämässä järjestys ja epäjärjestys ovat lähtemättömästi kiinnittyneet toisiinsa.

Sosiologi Anssi Peräkylä antaa kuolemantutkimukselle kolme sosiologisesti relevanttia syytä sen tutkimiseksi. Ensimmäinen on se, että sosiologia tieteenalana pyrkii tutkimaan kaikkea sitä mitä ihmiset yhdessä tekevät. Näin ollen kuolema on täysin yhteisöllinen ilmiö: kuolemaa ei kohdata yksin. Samaan aikaan kuolemassa näyttäytyy esille ihmisen yksilöllinen sekä yhteisöllinen määräytyneisyys. Jokainen joutuu kohtaamaan oman kuolemansa yksilönä. Tähän kiteytyy kuoleman sosiologian kolmas tärkeä elementti, jonka luonne on sosiaalipoliittinen. ”Kuolemaa on tutkittava, koska ei ole yhdentekevää miten ihmiset kuolevat”, perustelee Peräkylä. (Peräkylä 1985, 1–2.)

---

2 Suomennos AS. Kursivointi Baumanin. Alkuperäinen teksti: ”In its natural function, sexual procreation is a method through which the species preserves its immortality at *the expense of the mortality* of its individual members.” (Bauman 1992, 29).

Sosiologi Leena Alanen (1994) on kuvaillut, että lapsuutta on käsitelty ensisijaisesti psykologian ja pedagogian näkökulmasta ja yhteiskunnallinen mielenkiinto on jäänyt toissijaiseksi. 1980-luvulta lähtien sosiologia on alkanut ymmärtää lapsuuden muunakin kuin vain yksilön elämänhistorian ohimenevänä vaiheena. Lapsuus on näyttänyt tärkeytensä yhteiskunnallisena ilmiönä. Alasen mukaan lapsuus on ”modernien yhteiskuntien toimintatavan ja rakenteen tärkeä elementti”. Yhteiskuntaa ja maailmaa aletaan katsoa lapsen perspektiivistä käsin - lapsista muodostetaan aktiivisia toimijoita aikuisten maailmassa. (Alanen 1994, 17.)

Tässä tutkielmassa pyritään osoittamaan lasten yksilöllisyyden kehitys ja sosiaalisen aseman muutos viime vuosisadan ajalta käyttäen lähteinä kuolinilmoituksia. Kun tarkastelemme lapsia kuolemantutkimuksen erikoistapauksena, monet yleiset ajatuksen kuolemaan suhtautumisen historiallisesta kehityksestä joutuvat koetukselle. Tutkielmassa pohditaan, onko lapsen kuoleman käsitteleminen tullut nyky-yhteiskunnassa vaikeammaksi kuin ennen; onko kuolemankulttuuri muuttunut muodoltaan avoimempaan vai suljetumpaan suuntaan sekä onko sureminen muuttunut julkisemmaksi vai yksityisemmäksi kuin aiemmin? Lisäksi tutkielmassa pyritään havainnoimaan lapsuuskäsityksen sekä kuolemankulttuurin jälkimodernia vaihetta suhteessa moderniin aikakauteen.

Uskontotieteilijä Juha Pentikäinen (2003) on todennut, että ihmiskuvamme ja käsityksemme elämästä määrittää suhdettamme kuolemaan. Tämän tutkielman tutkimuksellisenä innostuksena on pyrkiä katsomaan tätä prosessia ikään kuin toisesta suunnasta. Tutkimalla kuolemaan liittyviä käytänteitä, selvitämme myös sitä ihmiskuvaa, joka syntyy kun omaiset ilmaisevat suhdettaan vainajaan..

Kuolemantutkimuksessa erotellaan yleensä kuoleminen (*dying*) ja kuolema (*death*) tutkimuskäsitteinä toisistaan (Pentikäinen 1990, 8–9). Kuoleminen edeltää monisäikeisenä fyysisenä ja sosiologisena prosessina kuolemaa. On sanottu, että moderni länsimaalainen ihminen ei pelkää kuolemaa, vaan kuolemista (Jylhänkangas 2013, 3). Tässä tutkielmassa on tutkimuslähtökohta kulttuurintutkimuksellinen ja aihetta käsitellään ilman selkeää

jaottelua kuoleamisen ja kuoleman välillä.³ Tutkielmassa hahmotetaan kuolemaa ilmiönä erityisesti sen kulttuuristen konventioiden sekä fyysisen ja sosiaalisen ilmenemismuotojen näkökulmasta.

Tutkielma on aihekirjoltaan laaja ja lapsivainajan muuttuvaa asemaa pyritään hahmottamaan kuolemantutkimuksen filosofian, antropologian sekä sosiologian ja lapsuuskäsityksen historian avulla sekä hahmottamalla sanomalehtien asemaa julkisena viestimenä. Tutkielman metodologia on sekin monivivahteinen, jossa käytetään hyväksi useampaa eri aineistoa ja kahta eri tutkimusmetodia.

Tutkielmassa käytetään lähdeaineistona kuolinilastoja ja Helsingin Sanomista kerättyjä kuolinilmoituksia vuosilta 1910, 1950 ja 2000. Tutkielmassa vertaillaan aineistoista saatuja tuloksia lapsikuolleisuuden kehityksen kanssa sekä kohdennetaan erityistä huomiota sisällönanalyysillä lasten kuolinilmoituksiin kulttuurisena tapana.

Tutkimuskysymyksiä on kaksi. Miten lapsivainajan kuolinilmoittaminen on muuttunut 1900-luvun aikana Suomessa ja kuinka yleistä se on ollut, sekä miten lasten kuolinilmoittamisen yleistyminen on vaikuttanut ilmoitusten sisältöön?

Tutkielman 2. luvussa käsitellään kuoleman merkitystä ihmisille Norbert Eliaksen (1978; 1993) sivilisaatioteorian sekä antropologisen rituaaliteorian avulla. Luvussa 3 keskitetään huomiota lapsuuden sosiologiaan. Luvussa 4 käsitellään aiempaa kuolemantutkimusta sekä erityisesti tutkimusta kuolinilmoituksista. Luvussa 5 esitetään aineistoa, sen rajausta ja tutkimusmenetelmät. Tutkielman tuloksia esitetään luvussa 6 ja lopuksi luvussa 7 päätetään tutkielma loppupohdintaan.

---

3 Sosiologi Anssi Peräkylän (1985) mukaan termien kuoleminen ja kuolema ymmärtäminen on lopulta filosofisen pohdinnan aihe ja on riittävää, että hahmotetaan kokonaiskuva. Muutoin esimerkiksi kuolevan ihmisen määrittely on vaikeaa, koska kaikki me vanhenemme ja kaikki me lopulta kuolemme. Vaikka lääketiede määrittelee kuolevat tätä laajaa määrittelyä paljon pienempään potilaskategorian joukkoon, on elämä silti kuolemansairaus. Jokaiselle meistä annetaan jo yleisluonteinen ennuste kuolemastamme kun synnymme - sen nimi on elinajanodote. (Peräkylä 1985, 6–7.)

2 KUOLEMAN KOKEMINEN YHTEISÖSSÄ

Voidaan sanoa, että vastasyntyneelle lapselle annetaan yleisluonteisen ennuste kuolemasta - eli elinajanodote. (Peräkylä 1985, 6–7.) Suomalaisten lasten tämänhetkinen elinajanodote odotetaan olevan noin 80 vuotta samalla kun suomalaisia kuolee vuosittain noin 50 000 (Vala 2014, 25). Sata vuotta sitten, vuonna 1915, suomalaisten elinajanodote oli hieman alle 50 vuotta (Tilastokeskus 2013), mutta absoluuttinen kuolleiden määrä on ehkä hieman yllättäen pysynyt samana noin 50 000 (Human Mortality Database 2010). Näiden numeroiden taakse piiloutuu paljon yhteiskunnallista muutosta. Vaikka tämän sadan vuoden aikajänteen molemmissa päissä on havaittavissa jotain samankaltaisuutta kuolleiden määrissä, mitenkään identtistä kuoleman kokeminen yhteisön näkökulmasta ei ole ollut. Imeväis- ja lapsikuolleisuuden vähenemisen vuoksi vuosittain kuolleiden lasten määrä on merkittävästi vähentynyt, samalla kun yhä useampi elää yli 65-vuotiaaksi ja elää elämänsä viimeiset vuoden hoitolaitoksissa. Kuolemaan ei enää suhtauduta niin fatalistisesti - muuttujana, jota ei voida hallita - vaan se pyritään ilmiönä tekemään arkipäivässä näkymättömäksi lääketieteen ja sosiaalisen marginalisoinnin avulla sekä luovuttamalla vainajat ammatinharjoittajien huomaan (mm. Jutikkala 1994, 54; Utriainen 1994, 13; Elias 1993; Walter 1994). Kuolema on julkisena tapahtumana myös havaittu luonteeltaan muuntautuvan yhä yksityisemmäksi (Elias 1993).

Silti jotain samankaltaista kuoleman kokemisessa on yhä tuohon sadan vuoden takaiseen nähden. Aito ihmisyyden on Heideggerin sanoin ymmärrystä, että elämä on ”kohti kuolemaa” (Huovinen 1994, 77). Schopenhauerin (1991a; 1991b) mukaan se, mikä yhdistää ihmisiä

läpi tunnetun historian, on pelko kuolemaa kohtaan. Samalla tässä epätoivossaan - ja paljolti sen johdosta - ihminen on Schopenhauerin mukaan kykeneväinen pohtimaan omaa alkuperäänsä. Kuoleman tuottama pelkotila tunnetaan kulttuurihistoriassa monina erilaisina tapoina, jotka vaihtelevat uskonnollisesta mytologiasta aina epikurolaiseen sekularistiseen materialismiin: ”kuolema tulee vääjäämättä, joten miksi huolestua siitä eläessä?” (Heikkilä & Jokivuori 1994; Huovinen 1994). Näitä ajatuskehikoita, joilla ihminen pyrkii selittämään ja ymmärtämään kuolemaa voidaan nähdä sosiaalisesti ”suojaavaksi katokseksi” (*sheltering canopy*), jonka avulla yksilö tuntee olonsa turvatuksi yhteisöllisesti jaettujen ajatusrakennelmien kautta (Seale 1998, 187).

Tätä kulttuurihistoriaa, joka käsittelee suhtautumista kuolemaan, kutsutaan tässä tutkielmassa kuolemankulttuuriksi. Kulttuurilla tarkoitetaan ryhmän elämäntapaa ja maailman hahmottamisen tapaa. Kulttuuri luo kollektiivisen subjektiviteetin, jolla tarkoitetaan yhteisön tai yhteiskuntaluokan piirissä omaksuttua elämäntapaa. (Alasuutari 2001, 56–58). Kuolemankulttuuri ei ole kuitenkaan yhtenäinen kokonaisuus vaan erilaisten konventioiden, eli yleisten tapojen ja näkemysten, joukko.

Kuoleman kohtaaminen on aina ollut yhteisöllisten riittien ja säädösten verkosto, jotka uudelleenmäärittävät yksilöiden sosiaaliset roolitukset suruseremonioiden ajaksi ja niiden jälkeen (Goffman 1974, 58), säännöstelevät surun ilmaisun muotoja sekä pituutta (Miettinen 2006, 21–22) ja määrittävät hyväksyttävän emotionaalisen epätasapainon hetket, jotka korvautuvat lopulta yhteisesti jaetuksi hyvän olon tunteeksi (Durkheim 1980, 355). Tällöin hautajaiset edustavat yhteisön silmissä tapahtumaa, jossa kuoleman aiheuttama epäjärjestys korjataan (Pajari 2014). ”Kuollut ruumis ei enää kuulu elävien yhteisöön, vaan se on liminaali- eli välitilassa, kunnes se on haudattu tai muuten käsitelty yhteisön tuntemin rituaalein”, kuten historioitsija Pajari (mt. 87) ihmistoiminnan hyvin kuvailee.

Näihin yllä mainittuihin kuoleman aiheuttamiin inhimillisiin ja pysyviin vaikutuksiin keskitytään lisää tässä luvussa. Luvun tarkoituksena ei varsinaisesti ole selvittää mitä kuolema tarkoitti tai tarkoittaa suomalaisille kansakuntana, yhteisöinä tai perheinä kautta

aikojen, vaan tietyt perustavat sosiaaliset ulottuvuudet kuolemalle yhteisön kannalta otetaan luvussa esille. Tutkielmassa ei ole tarkoitus selittää tai analysoida kuoleman merkitystä uskonnon sosiologian viitekehyksessä. Tarkastelukulma keskittyy siihen, kuinka sosiologiassa ja sille läheisissä ihmistieteissä on käsitelty kuolemasta aiheutuvaa epäjärjestyttä. Miten yhteisö sopeutuu epäjärjestyksen tuomaan muutokseen? Tutkielmassa erityisenä mielenkiinnon kohteena on myös sururituuaalin (kuolinilmoituksen) julkinen asema muuttuvassa yhteiskunnassa sekä lasten asema kuolinilmoituksen pääkohteena. Näihin alueisiin perehdytään lisää myöhemmissä luvuissa.

2.1 Kuolema havaittavana ilmiönä

Sosiologi Zygmunt Bauman (1992) ottaa mielenkiintoisen epistemologisen kannan kuoleman tutkimukseen sanomalla, ettei kuolemaa itsessään voida tutkia, koska se on ”mahdotonta määritellä”. Kuolemasta on näkyvissä sosiologisesti vain niitä seurauksia, joita se aiheuttaa, eikä kuolema itsessään ilmiönä ole kuin tyhjyyttä ja olemattomuutta. Muiden kuolema (death) on meille vain kuolevaisuuden (mortality) todistusta - edes oma kuolema ei ole sellainen ”tapahtuma, joka olisi objekti 'koettavassa' maailmassa” (mt. 3). Kuolemantutkimuksen ytimessä pitäisi olla tutkimus ihmisen kuolevaisuuden tiedostamisesta.

Karl Popper (1978) hahmotteli todellisuuden havainnollistamisesta ”kolme maailmaa”, jotka ovat olennaista tiedettä tehtäessä erottaa toisistaan. Nämä ovat:

1. fyysikaalisten objektien maailma,
2. subjektiivinen maailma (ajatukset, uskomukset, tunteet ja elämykset),
3. sosiaalisen maailman yleiset ideat (teoriat, aatejärjestelmät ja sosiaaliset sopimukset) (Siljander 2005, 114–115).

Baumanin antamassa kuoleman teoreettisessa viitekehyksessä sosiologinen mielenkiinto

keskittyy erityisesti subjektiiviseen ja sosiaaliseen maailmaan. On selvää, että meillä on kuolemasta havainnollistettavissa sen fysikaalinen ilmiö (1), siis kuolema itsessään, joka lopettaa yksilön toiminnan sellaisena kun toimija on totuttu näkemään. Paikalleen jäänyt ja kylmenevä ruumis, johon eivät enää herättelyt auta, ei vastaa aiempaa fyysistä olomuotoa. Tätä voi pitää siis sellaisenaan mitattavissa olevana fysikaalisena muutoksena. Se mitä ajattelemme kuolemasta (2) riippuu osaksi, ellei täysin, siitä mitä meille on kerrottu kuolemasta ja kuinka muut siihen suhtautuvat (3). Kaikki nämä maailmat (1, 2, 3) ”ovat olemassa”, mutta teoreettisesti ne ovat aivan eri luokissaan. Ensimmäisen maailman objektit ovat mitattavia ja havaittavia ”olioita itsessään”. Toisen maailman ilmiöt havainnollistetaan subjektiivisina toteamuksina ja kolmannen maailman ilmiöt ovat irtaantuneet yksilöiden mielipiteistä ja ovat kollektiivisia käsityksiä.

Tämä edellä mainittu ”popperilainen” todellisuuden havainnointi on ns. empiiris-analyyttisen tiedekäsityksen pohja, ja että kaikkiin näihin teoreettisiin maailmoihin pätee ontologinen realismi: ne ovat olemassa huolimatta observoijan subjektiivisista käsityksistä (Siljander 2005, 114–115).

Tuomi ja Sarajärvi (2009, 28–31) ilmaisevat tällaisesta teorian ja empirian jaottelun suhteesta sen, että ne ovat oikeastaan vain kaksi erilaista tiedetraditiota. Luonnontieteellinen, galileinen, tiedenäkemys korostaa *selittämistä* ja ihmistieteiden, aristoteellinen, tiedenäkemys pyrkii *ymmärtämiseen*. Jaottelua on puolusteltu ja myös kritisoitu ahdasmielisestä esoteerisuudesta ja historiattomuudesta (ks. Raunio 1999, 71–76). Popperin hahmotelma ei siis ole mikään uusi tuttavuus tieteenfilosofiassa. Se pyrkii tuomaan yhteen sekä selittämistä, että ymmärtämistä ja näin ollen pyrkii kokonaisvaltaiseen näkökulmien yhdistämiseen⁴.

Yllä mainittu kolmijako antaa meille myös hyvän näkökulman käsittämään sitä, kuinka yksilö pyrkii kontekstualisoimaan fysikaalisia ilmiöitä, kuten kuolemaa, yhteisön jäsenenä. Kuolemaa tutkinut Sonja Miettinen (2006, 8) käsittelee yksilön ja yhteisön suhdetta hyvin

---

4 Popper (1978) tekee myös liudan havainnollistavia esimerkkejä, jotka käsittelevät näiden maailmojen keskinäisiä suhteita. Menemättä tässä sen syvemmälle esimerkkeihin tai Popperin hahmotelman kritiikkiin, todettakoon, että subjektiivinen maailma (2) on, Popperin mukaan, siitä merkittävässä asemassa, että siihen vaikuttaa suoraan sekä fysikaalinen (1) että myös sosiaalinen maailma (3).

tämän ajattelutradition myötäisesti toteamalla seuraavaa kuolemasta: ”Se, miten ihmiset reagoivat kuolemaan, riippuu paljolti siitä, miten tuota tapahtumaa tulkitsemme. Kulttuurisen lähestymistavan puitteissa korostetaan lisäksi sitä, että sosiaalinen konteksti muovaa yksilöiden merkityksenantoja. Kaikkein yksilöllisimmiltäkin vaikuttavat tulkinnat eivät ole koskaan perusteitaan myöten yksilöllisiä ja ainutkertaisia.”

Ihminen on tässä mielessä aina kulttuurinsa kautta elävä toimija. Ihminen elää siis myös yhteisönsä kuolemankulttuurin varjossa ja tämä kulttuuri nousee käytettäväksi vain näinä menetyksen hetkinä. ”Popperilaisittain” tämä tarkoittaa sitä, että kuolemankulttuuria voidaan siis tutkia havainnoimalla kuolevia, surevia tai yleisesti ketä tahansa ihmistä heidän ajatuksistaan kuolemasta. Tällöin teemme havaintoja subjektiivisesta maailmasta. Toisaalta, jos haluamme tutkia yhteisön tilaa - kuten tässä tutkielmassa on tarkoitus - eri aikakausina, emme voi tutkia yhteisöä itsenäisenä ja havainnollistettavana ”surevana olentona”, vaan teemme sen aineistonäytteiden kautta. Nämä havaintoaineistot koostuvat yksittäisimmistä surutapahtumista ja vertaamme niitä fyysikaalisen maailman mittariin (tässä tapauksessa kuolintilastoihin). Tutkielman toteutuksesta ja aineistovalinnoista kerrotaan lisää luvussa 5.

2.2 Kuolemanpelko ja turvattomuus perustaa kuolemankulttuurin

Kuten aiempana todettiin, on yksilön toiminta aina kiinni niissä kulttuurisissa kehyksissä, jotka hänen ympärillään vaikuttavat. Sosiaalisessa viitekehyksessä emme ole varsinaisesti kuoleman kanssa tekemissä, vaan pelkästään kuolevaisten ihmisten - elävien tai vainajien - sekä niiden selitysmallien kanssa, jotka pyrkivät selittämään mitä kuolevaiselle käy. Baumanin (1992, 3) mukaan ihminen ei pysty omaa kuolevaisuuttaan tietoisuudestaan unohtamaan, kun sen kerran on tiedostanut. Vaarana on kuolevaisuudesta aiheutuva pelkotila, mutta sen vastapainona tarjolla on helpotusta ahdistukseen.

Kulttuurit tiedostavat ihmisen kuolevaisuuden sekä sen pelon, mikä tästä tietoisuudesta johtuu. Baumanin mukaan ihmisen luovuus on omiaan kääntämään ajatukset

kuolevaisuuden tietoisuudesta ”takaisin” kohti kuolemaa. Kuoleman olemusta ja sen ilmentymää pyritään havainnollistamaan ja konkretisoimaan tarinoin ja myytein. Kuolemankulttuurit ovat tässä suhteessa kuten mikä tahansa muukin kulttuuri, se kehittää myyttien kirjoaan, eikä sen syntyä tai alkuperää tutkita, eikä se vaadi sen ymmärtämiseksi muuta viitekehystä kuin itsensä. (Bauman 1992, 3–4.)

Filosofi Arthur Schopenhauer (1788–1860) väittää ihmisen älyn kehittyneen muista eläinkunnan eläimistä niin merkittävästi, että se on ainoa eläin, joka pystyy pohdiskelemaan omaa alkuperäänsä⁵. Se mikä yhdistää kaikkea olevaista on *tahto elää*. Vääjäämättä, näistä kahdesta pääpiirteestä johtuen, on ihmisen pohdinta totisimmillaan silloin kun hän joutuu vastakkain kuoleman kanssa. Kuolema on ihmisen suurin pelonaihe, eikä ihminen lopulta ikinä voi täysin tehdä itseään sietokykyiseksi tältä ”sokealta paniikilta”. Nähdessään kuolemaa ihminen ei pääse kaiken elämän katoavaisuuden ja pyristelyn vääjäämätöntä turhuutta karkuun. Tämän epätoivoisen tilanteen siivittämänä ihminen on kehittänyt metafysisiä mallinnuksia maailmasta. Niinpä, Schopenhauerin mukaan, tämä epätoivo näkyy elämän merkityksen venyttämisenä äärimmilleen ja se synnyttää opin kuolemanjälkeisestä jatkuvuudesta, eräänlaisena ”filosofisten ja uskonnollisten järjestelmien harrastuksena”. (Schopenhauer 1991a, 1991b; Young 2005, 168–169.)

Schopenhauer korostaa, että ihminen ”tyytyy kömpelöihin satuihin ja mauttomiin tarinoihin. Jos ne vain ovat kylliksi varhain mieleen teroitettut, ne riittävät sen olemassaololle selitykseksi ja siveellisyyden tueksi” (Schopenhauer 1991a, 27)⁶. Uskonnot tyydyttävät osaltaan tätä ihmisen metafysisistä tarvetta, koska ne lupaavat kuolemattomuutta ja taivaallista autuutta, allegorisessa muodossaan. Tällaiset ”kömpelöt sadut ja mauttomat tarinat” antavat selityksiä, jotka auttavat hyväksymään olemassaolon

5 Kulttuuriantropologi Kluckhohnin (1949, 57–59) ihmiskäsitys nostaa kolme erityislaatuista piirrettä ihmisen erottavaksi tekijäksi eläinkunnasta: työkalujen järjestelmällinen valmistus, käsitteellinen kieli ja uskomukset, joihin kuuluu tunteita, asenteita, menoja, tapoja ja sääntöjä, olivatpa nämä sitten uskontoihin liitettyjä dogmaattisia oppeja tai niiden ulkopuolella (Pentikäinen 2003). Schopenhauerin määritelmä on siis varsin lähellä tätä modernin antropologian viimeistä luokitusta.

6 Tähän liittyy toisaalta S:n perustavanlaatuisen ajatus ihmisyydestä: kaikkeen mihin ihminen tottuu, tulee tästä pian vaade (Young 2005, 36). Täten on myös mahdollista ajatella kuolemanjälkeinen elämä tai kuolemattomuus ”tottumisenä”. Eikä piankaan kun totutusta ajatuksesta syntyy riippuvuus - riippuvuus ajatella, että on olemassa ”tuonpuoleinen”.

sellaisena kuin se nähdään, oli pa inhimillinen olemassaolo sitten miten tuskallista tai kamalaa tahansa. Young summaakin, että Schopenhauerin mielestä uskonnot ovat siis lopulta välttämättömiä ja mittaamattoman hyödyllisiä ihmisille, koska ne tarjoavat käsittämättömiin ja iäti huolta herättäviin arvoituksiin vastauksia. Tästä välttämättömydestään huolimatta, uskontojen ”satujen kertomisen” tehtävä joutuu jatkuvasti kyseenalaistetuksi alati koulutetumman väestön älyn edessä. (Young 2005, 99–100.)

Maailma näyttäytyy ihmiselle lopulta vain kärsimyksenä ja pahuutena, johon vain pelastuksen idea auttaa. Se herättää ihmisen rajallisen olemassaolon epämiellyttävästä painajaisesta. Schopenhauer selvittää, että ihmisen metafyyminen tarve antaa otollisen tilan myös lohdutukseen. Tähän lohdutustyöhön kuoleman pelon edessä osallistuvat niin uskonnot kuin filosofia. Schopenhauer kuitenkin havainnoi tärkeän modernin maailman ristiriidan: usko (kristilliseen) jumalaan on tullut mahdottomaksi, koska uskonnollisen metafysiikan absurdius ja ristiriidat ovat jo niin laajalle levinnyttä yleistä tietoutta, että modernilta ihmiseltä on ”riistetty traditionaalisen kristinuskon tuoma lohdutus”. (Young 2005, 100; 169.)

Sosiologi Tony Walter on *The Revival of Death* (1994) -teoksessaan tutkinut juuri tätä modernin ihmisen ongelmaa kuolemaan suhtautumiseen ja selvittänyt mitä ratkaisuja ihminen on tähän keksinyt. Traditionaaliset uskonnot eivät näyttäydy yksilön oman kokemusmaailman järjestämisen kannalta mielekkäältä vaihtoehdolta kohdatessaan kuolemaa, eikä välttämättä samaan aikaan modernit lääketieteelliset käytännöt tuo kaikissa tapauksissa lohtua. Kuolemaan suhtautuminen ei kuitenkaan ole välttämättä sekularisoitumassa, eikä se toisaalta ole täysin lääkärin hoidettavaksi jätetty, vaan yksilön suhtautuminen kuolemaan on uudelleen muotoutumassa erilaisten ”revivalististen” tapojen muodossa. (Miettinen 2006, 19; Walter 1994) Nämä revivalistiset ”heräämiset” näkyvät ensinnäkin siinä, että kuolema on herännyt uudelleen tieteelliseksi puheenaiheeksi, toiseksi traditionaaliset tavat kuolla ja käsitys hyvästä kuolemasta ovat nousseet esiin sekä kolmanneksi se herättää ”luutuneita instituutioita henkiin”, kuten Walter ilmaisee, eli on noussut tarve ottaa kuolema vakavasti humanistisena haasteena (Walter 1994, 3–4).

Revivalismia on myös pidetty tapana, joka pyrkii tekemään kuolemasta kokemuksellisen ja mielekkään tapahtuman kuolevalle - kuolema voi olla viimeinen identiteetin kehitysvaihe (Seale 1998).

Yhtä kaikki, Schopenhauerin ajatusten mielenkiinto säilyy meidän päiviimme saakka. Terhi Utrainen (1994), joka on tutkinut kuolemaa tarinankertomisen, kuvittamisen ja kuvittelemisen näkökulmista lähestyy asiaa hyvin ”schopenhaurilaisittain”. Kuoleman ja tuonpuoleisuuden kuvitelmat ovat Utraisen mukaan ”peilejä, joiden kautta ihminen tarkastelee ja reflektoi itseään ikään kuin hiukan sivuun asetettuna: kahdentaa itsensä ja maailmansa. Kuvitelman, kuvan ja kertomuksen merkitys onkin juuri siinä, että omaa itseään on mahdotonta nähdä suoraan tarinan osallistujaksi, kuoleman tekijäksi” (mt. 6). Tämä tietynlainen kognitiivinen näköalattomuus johtaa ihmisen mielenkiintoiseen tilanteeseen, jonka johdosta kuolemankäsitykset syntyvät. Kuolemankäsitysten avulla voidaan tutkia kulttuurin ihmis- ja elämäkäsityksiä, kuin myös tapoja, käytänteitä ja sururitualeja. Utraisen mukaan nykyihmiselle ei ole välttämättä vaikeaa sietää brutaaleja kuvia tai tarinoita kuolemasta, vaan vaikeampaa on kohdata kuolemasta aiheutuva tyhjiys ja poissaolo (mt. 14).

Myös nykyaikainen tutkimustyö antaa varmennusta Schopenhauerin väitteeseen ontologisen turvattomuuden lisääntymisestä modernilla ajalla. Vaikka kuolema ei välttämättä ole arkipäiväinen puheenaihe, niin Bythewayn (2011, 202) mukaan iän karttuessa kuolemat aiheuttavat halkeamia sosiaalisiin verkostoihin, joita elämän aikana on ihmiselle kertynyt. Tämä ei ainoastaan johda tilanteeseen, jolloin kuolintapaukset rajoittavat yksilön käymää sosiaalista kanssakäymistä, vaan vaikuttavat myös yleiseen elämän mielekkyyteen. Kuoleman kokeminen ja sosiaalisten suhteiden katkeamiset vaikuttavat vääjäämättä myös koettuun ontologiseen turvaan. (Mellor 1993, 13, Bythewayn 2011, 202 mukaan.)

2.3 Kuolema sosiaalisena epäjärjestyksenä

Historioitsija Eino Jutikkalan (1987) mukaan 1800-luvulta lähtien kuolemaa ei enää Euroopassa otettu vastaan niin alistuneesti ja fatalistisesti kuin aiemmin. Kuoleviin ja kuolleisiin suhtaudutaan pikemminkin hysteerisesti. Näyttää siltä, että modernin ajan myötä yksilötason ongelma omasta kuolemasta siirtyi poislähdön pelkoon, joka kohdistui muihin ihmisiin. Omaisen menettäminen tässä ja nyt näyttäytyi hirvittävämmäksi ajatukseksi kuin epävarmuus omasta kohtalosta kuoleman jälkeen. (Mt. 143.) Modernin ajan piirre lieneekin siis se, että omaisille on tullut mahdolliseksi se, etteivät he käsittele kaikkia vakavia sairauksia enää ”kuolemantuomioina”. Jutikkalan päättely johtaa siihen, että modernille ihmiselle, joka joutuu kohtamaan kuolevia, tulee vieraammaksi hyväksyä kuolemasta johtuva menetys. Tilanne muistuttaa hallinnan puutteesta johtuvaa stressiä. Elämä koetaan hallittavaksi ja kuolema rajoittaa kokemusta elämän hallinnasta.

Lääketiede pystyy parantamaan yhä enemmän sairauksia, jotka ennen käsiteltiin fatalistisina, kuolemaan johtavina. Kuoleman hallitseminen - tai pikemminkin kuolinhetken siirtäminen - mahdollistaa keskittymisen elämiseen. Kuolevaisuuden käsittäminen johtaa feuerbachilaisen materialistisen filosofian mukaan ihmisessä pikemminkin *tämänpuolisuuden* korostamiseen *tuonpuoleisuuden* sijaan (Huovinen 1994, 79). Moderniksi voisi kuolemantutkimuksen kannalta kuvata aikaa, joka mahdollistaa tunteen elämän hallinnasta.

Mitä Euroopassa sitten oli ennen tätä modernia elämänhallintaa? Mikä aiheutti muutoksen kuolemaan suhtautumisessa? Muutos sosiaalisessa todellisuudessa voidaan nähdä siinä, kehen kuolema Euroopassa kohdistui. Kuolemankulttuureista kirjan kirjoittaneet Heikkilä ja Jokivuori (1994, 79–81) muistuttavat kuinka marginalisoitu ilmiö kuolema nykyään on verrattuna ruton riivaamaan Eurooppaan. Kuolema oli tuolloin arkipäivää ja se oli alati ihmisten ajatuksissa. Kaikki olivat kuoleman edessä tasa-arvoisia, koska ei ollut sellaista ihmisryhmää, johon rutto ei olisi iskenyt. Rutto lävisti koko yhteiskunnan lapsista aikuisiin. Kuolemaan on suhtauduttu ennen hygieniatason nousua ja rokotteiden yleistymistä hyvin alistuneesti, koska ei ole ollut muita vaihtoehtoja. Epidemioita voitiin

vain selittää kansan kollektiivisella jumalattomuudella tai muilla pahoilla teoilla (Jutikkala 1987, 144). Sairautta tai puhumattakaan kuolemansairaiden tilaa ei pystytty kontrolloimaan. Tautien torjuntaan ja hoitamiseen otettiin kuitenkin sekulaarimpi asenne, jolloin niitä vastaa taisteltiin lääketieteen ja logiikan avulla (mt. 144).

Ihminen kuitenkin kuolee, oli sosiaalinen käsitys elämän hallinnasta mikä tahansa. Ilmiön universaalius on sinänsä välinpitämätön myös sille faktalle, annetaanko ihmisille sairauksiin hoitoa tai annetaanko epidemioita vastaan ennaltaehkäisevästi rokotteita - kuolema koittaa joka tapauksessa joskus. On sanomattakin selvää, että antropologia kohtaa hautajaisriittejä kaikkialta, mistä ihmiselämää ja -yhteisöjä löytyy. Sosiaalitieteellinen mielenkiinto kohdistuu siihen, miten yhteisöt käsittelevät kuolemaa, ottaen huomion yhteisön omaleimaiset piirteet.

Ennen kuin perehdytään siihen kuinka suomalainen yhteiskunta sijoittuu tähän esimodernin ja modernin ajan standardeihin 1900-luvulla tai siihen kuinka Suomessa kuolleisuus on muuttunut käsiteltävän aineiston aikana, on syytä kohdistaa tarkkailu vielä niihin mekanismeihin, joilla yhteisöt pyrkivät käsittelemään ja suojelemaan yhteisöään kuoleman pelolta. Kuolema aiheuttaa yhteisön kannalta aina sosiaalista epäjärjestystä, joka täytyy yhteisön kannalta korjata ehjäksi. Tulkintamallit ja konventiot auttavat käsittelemään kuolemaa ja ne voivat jopa käsitellä kuolemanpelkoa. Äärimmäisin keino kuoleman pelon käsittelyyn on sen kieltäminen.

2.3.1 Sivilisaatio piilottaa kuoleman

Norbert Elias (1897–1990) on määritellyt kuoleman osaksi sellaisia ruumiillisia toimintoja, jotka pyritään länsimaisen ihmiskulttuurin sivilisoitumisprosessin myötä hivuttamaan pois ihmisten näkyviltä. Tapakulttuurin sivilisoituminen, käytöstopojen juurtuminen, itsehillinnän ja ruumiin toimintojen itsekontrollin lisääntyminen - nämä kaikki - ovat edesauttaneet sitä, että kuolema näyttäytyi uuden ajan ihmiselle yhä vieraammaksi

ilmiöksi. (Elias 1978; 1993.)

Eliaksen teorian ytimessä piilee ajatus siitä, että se mitä ymmärrämme ”sivilisoitumisella” ei ole muuta kuin ihmisten ruumiillisten toimintojen siirtämistä pois sosiaalisen kanssakäymisen arjesta. Yläluokan opastuksella ruumiilliset toiminnot hyväksytään tämän jälkeen enää yksityisiksi toimiksi, joiden ilmaantuminen julkisuuteen pidetään häpeällisenä. (mm. Aro & Jokivuori 2010; Heikkilä & Jokivuori 1994; Elias 1978.) Sivilisoitumisesta puhuttaessa voidaan sanoa, että ruumiillisia toimintoja työnnetään ”sosiaalisen elämän kulusseihin” (Aro & Jokivuori 2010, 250) tai kuten Elias (1993, 13) itse täydentää ”[...] tai vähintään siirretään pois julkisen elämän piiristä”⁷.

Kuolema on juuri tällainen ilmiö: se on ihmisten mielissä inhottava ruumiillinen toiminta, joka ei välitä persoonan tai mielen vahvuudesta⁸. Se on kiusallinen tapahtuma, joka johtaa lähiomaisissa vahvojen emotionaalisten tunteiden ryöppyyn. Sivilisoitunut ihminen pyrkii siis vaimentamaan kaiken ”eläimellisyyteen” viittaavat tunnusomaiset piirteet luonteestaan (Elias 1978, 120). Tällaiset piirteet herättävät Eliaksen mukaan ihmisissä ”loukkaavia ja vastenmielisiä mielenyhtymiä” (mt. 128). Häpeän tunne yhdistettiin, Eliaksen mukaan, länsimaissa käytökseen, joka oli aiemmin vapaa sellaisesta stigmasta. Tämä ”häpeän stigma” aiheutui sivilisoitumisen sisäänrakennetusta ominaisuudesta, joka vieraannuttaa ihmiset kaikesta siitä, mikä yhdistetään ruumiilliseen toimintaan⁹. (mt, 164.) Se häpeä mikä joudutaan kokemaan, pyritään salaamaan ja viemään intiimiin, yksityiseen tilaan. Kun täysi intiimiys ei ole mahdollista, syntyy säännösteltyjä sosiaalisia rituaaleja, joissa ”erityisten salaamismallien myötä varmistetaan häpeän tuntemisen normi.” (mt. 190.)

7 Historioitsija Ilona Pajarin (2014, 106) kiteyttää Eliaksen sanoman mainitsevan arvoisesti: ”[...] Elias esittää, että yleinen tapakulttuurin 'sivilisoituminen' on tehnyt myös kuolemasta peitettävän ja arkielämään sopimattoman asian. Kuoleman fyysinen todellisuus, ruumiillisuus, on aina ollut ihmisille ongelma.”

8 Suomalaisessa kansanperinteessä on ollut vahva uskomus sille, että ihmisellä on kaksi elämää: fyysinen elämä sekä ”itsen” elämä. Itse on käsitetty ihmisen hengeksi, transsendentiksi, jolla on ennalta määrätty normaali tai oletettu elämän aika. Lapsen nimen valitseminen esi-isien nimien joukosta tarkoitti myös sitä, että hän sai heidän ”itseltään” ominaisuuksia. Fyysinen ruumis näyttäytyi tälle ruumisielulle alistaiseksi ja pelkäksi väliaikaiseksi tilaksi. Jos ihminen kuoli ennen aikaisesta, oletettiin, että ruumisielu, eli ”itse” jatkoi elämää. Tässä mielessä sana ”itsemurha” on tämän etymologian perusteella harhaanjohtava käsite. (Pentikäinen 1992, 204–205.)

9 Elias myös epäilee sivilisoitumisen tuottavan yhteisöihin ”vietti-impulssien” ja ”väkivaltaisten tunteenpurkausten pidättäytyvää” tukahduttamista (Elias 1993, 54), joka osaltaan osoittaa Eliaksen teoretisoinnin laaja-alaisuutta. Sivilisoituneen käytöksen leviäminen vaikuttaa monenlaisen toiminnan rajoittamiseen.

Kuolema on Eliaksen (1993, 18–19) mukaan ollut aiemmin historiassa paljon julkisempi tapahtuma kuin nykyään: ”Syntymä ja kuolema - kuten muutkin inhimillisen elämän animaaliset puolet - olivat julkisempia ja siten myös sosiaalisempia tapahtumia; ne olivat vähemmän privatisoituneita [mitä nykyään]¹⁰.”

Nykyisen kaltaisessa, itsensä sivilisoituneeksi tunnistavassa modernissa yhteiskunnassa on siis pyrkimys pitää kuolema yksityisen sfäärin asiana sekä intiiminä asiana. Tämän lisäksi, modernia edeltävissä sosiaalisissa järjestelmissä näyttäytyy olleen hyväksyttävämpää käsitellä kuolemaa julkisesti. Kulttuurit purkavat hiljalleen ”epäsivilisoituneita” käytänteitä, kun ne tunnistetaan sellaiseksi.

Elias (1978, 59; 229) painottaa, ettei sivilisointiprosessin tilasta voida päätellä onko ”sivilisoitunut” käytös ”epäsivilisoitunutta” kulttuurimuotoa parempaa, koska käsitepari ei ole keskenään analoginen antiteesi, kuten ”hyvä” ja ”paha”. Sivilisaatioprosessi on täten siis relaationaalinen käsite. Häpeän tunne on, Eliaksen mukaan (mt. 59), aina läsnä kun mietimme esi-isiemme käytöstapoja - sama tulee tapahtumaan kun jälkeläisemme pohtivat meidän tapojamme¹¹. Näin ollen ei voida myöskään päätellä onko julkinen tai yksityinen kuoleman käsittely hyvä tai huono kehitys itsessään. Kuolema ei ole voinutkaan olla yksityinen asia keskiajalla, koska mitään sellaista yksityisyyttä mitä me nykyään voimme kokea, ei ollut mahdollista järjestää tuolloin. Nunnat ja munkit toki saattoivat saada oman tilansa luostareiden kammioista, puhumattakaan varakkaista aatelisista, mutta rahvaalla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin elää pakon sanelemana tiivisti ja ahtaalla (Elias 1993, 19). Pelkästään jo ihmisten henkilökohtainen tila on (länsimaissa) laajentunut niin paljon viimeisen sadan vuoden aikana, että vainajien sijoittelu pois elävien keskuudesta on tullut ennen näkemättömällä tavalla mahdolliseksi. Ruumis ei odota enää hautaamistaan elävien keskuudessa vaan ruumishuoneella.

---

10 Hakasulkeet AS.

11 Elias painottaa lisäksi, ettei ihmiskulttuureissa ole historiallista ”nollapistettä” tai luonnollista alkutilaa, jonka kautta ja avulla eri kulttuureita voisi keskenään verrata (Elias 1978, 160). Historia ei tunne sellaista alkutilaa, missä ei olisi mitään sosiaalisesti luotuja rajoitteita. Aiemmat käytöstavat näyttävät meistä barbaarisilta, mutta käytös ei ole koskaan rajoittamatonta (Elias 1978, 215).

Modernille, sivilisoituneelle ihmiselle kuolema näyttäytyy siis muun muassa arkielämän hallinnan menettämisenä, rutiinin rikkoutumisena. Kuoleman käsitteleminen tuottaa häpeän tunnetta ja aiheuttaa emotionaalista räsitusta. Läheisen ihmisen kuoleminen voi modernille ihmiselle olla juuri siksi vaikeaa, että suhde vainajaan yhdistetty yksityisen elämän piiriin, eikä julkisesti ole väyliä käsitellä surua. Mitä mahdollisuuksia ihmiselle jää käsitellä kuolemaa julkisessa tilassa?

2.3.2 Kuolema julkisessa tilassa

Sivilisaatioprosessin yksi olennaisin piirre on herkistymisen ruumiilliseksi koettua toimintaa kohtaan. Sivilisaation pyrkimyksenä on vaimentaa kaikki elämällisyyteen viittaavat piirteet ihmisen luonteesta. Elias kuvaa (1993, 24) yksilöiden ajautuneen tilanteeseen, jossa olemme tulleet niin vahvoiksi havaitsemaan häpeällisiä tilanteita, että itsekontrolli - kiusaantuneisuuden, pidättyväisyyden ja spontaaniuden puutteen muodossa - estää meistä puhumasta täysin ”luonnollisista” asioista¹². Tästä syntyy myös aikuisten keskinäinen ”hiljaisuuden salaliitto” (*conspiracy of silence*), joka määrittää lapsille suotavan puheen hyvän maun rajat (Elias 1978, 148). Tällä sosiaalisella sensuurilla voidaan yhteiskunnassa kätkeä lapsilta häpeälliseksi koettuja asioita, mm. seksuaalisuutta tai kuolemaa. Avoin puhe ”inhimillisen olemassaolon peruuttamattomasta lopullisuudesta” korvataan ”kollektiivisin toiveajatuksin”, kuten Elias (1993, 38) asian ilmaisee. Kaiken ytimessä on tarkoitus pitää häpeälliset asiat yksityisinä ja säädellä lapsille sitä, miten julkisesti tulisi käyttäytyä¹³ (Postman 1985, 17–18).

12 Elias sanoo (1993, 24):

”Kiusaantuneisuus estää puhumasta [...] Pidättyvyys ja spontaaniuden puute ilmaistaessa myötätuntoa toisten ihmisten kriisitilanteissa ei rajoitu vain kuoleviin tai sureviin. Nykyisellä sivilisaation asteella se ilmenee monissa tilanteissa, jotka vaativat voimakkaan emotoaalisen kannanoton ilmaisua itsehillintää menettämättä. Tilanteet, joissa osoitetaan rakkautta tai hellyyttä, ovat samankaltaisia.”

13 Eliaksen (1993, 40–42) mukaan lapsille puhuttaessa seksuaalisuudesta ollaan hieman vapauduttu 1900-lukuun alkuun verrattuna, mutta kuoleman ja kuoleman suhteen kiusaantuneisuus on kasvanut ja asian avoimempi käsittely on kaukana siitä mitä se on seksuaalisuuden kanssa.

Häpeän tunne näyttää vain laajenevan yhteiskunnassa uusille osa-alueille. Toimintaa jota leimaa emotionaalinen kannanotto näyttäytyy rasitteena, jonka esiintymisen paikka sysätään yhä enemmän yksityiselle sfäärille, kuten on ilmaistu. Syntyy siis yhteisesti jaettu käsitys siitä, mistä on soveliaista puhua ja mistä ei. Mikä kuuluu yksityiseen ja mikä julkisuuteen.

Nämä, sanottakoon, julkisuuskulttuurin konventiot ja se muutos, mikä ajan kuluessa konventioihin kohdistuu, näyttäytyy yhä uusina häpeällisyyden alueina. Tämä jatkuva muutos on se mitä Elias tarkoittaa sivilisaatioprosessina. Sivilisaatioprosessi tuottaa siis häpeällisyyden alueita julkisuuteen. Kuolema näyttäytyy olemukseltaan sovittamattomalta sivilisaatioprosessin kanssa. Samalla kuolema on kuitenkin jotakin, mikä on erottomasti integroituna ihmiskulttuurin osaksi. Kuolemankulttuuri on siis tämän sovittamattoman dilemman sovittamista. Se on häpeän käsittelyä siellä missä sitä ei saisi käsitellä, eli julkisuudessa.

Salmela (2014) jakaa ihmisten kuoleman kohtaamisen vaikeudet kolmeen eri kategoriaan: psykologisiin, biologisiin ja kulttuurillisiin ongelmiin¹⁴. Kulttuurilliset tekijät viittaavat niihin tapoihin, joilla kuolema käsitellään käytänteiden ja normien avulla. Se kuinka luontevasti ja välittömästi ihminen voi kohdata kuolevia ja vainaita, riippuu normien ja rituaalien sisällöstä. Nykyään nämä normit ovat Salmelan (mt. 47–48) mukaan niin ahtaat, että kuoleman kokeminen on häivytetty yhteiskunnan julkisuudesta pois yksityisiin laitoksiin sekä kieltämällä julkinen ja avoin sureminen omaisilta.

Ottamatta sen enempää nykyistä tilannetta vielä tarkasteluun, Salmelan analyysi jaottelee esimerkiksi ne seuraukset yksilölle, millaisessa kulttuurisessa ympäristössä toimija joutuu käsittelemään kuolemaa. Kulttuurilliset tekijät kuoleman kohtaamisesta ovat voineet olla täysin erilaiset aikana, jolloin sururituaalien paikka, kesto ja julkisuus konventiona ovat olleet erilaiset. Yhteisö vääjäämättömästi tuottaa oman suhtautumisensa ja ominaispiirteensä kuoleman kohtaamisesta – siis oman kuolemankulttuurinsa.

---

14 Psykologiset tekijät viittaavat vaikeuteen samaistua kuolemaa tekevien tilanteeseen. Biologiset tekijät liittyvät haluttomuuteen ajatella omaa kuolevaisuutta. (Salmela 2014.)

Eliaksen sivilisaatioteoriasta voidaan oppia ainakin se, että vaikka häpeä voi vaikeuttaa tunteiden ilmaisua julkisesti, riitit mahdollistavat häpeälliseksi koettujen asioiden käsittelyn yhdessä ja yhteisönä. Häpeän tunne ja muut emootiot pyritään standardisoimaan yhteisön omalle tunnusomaiselle tasolle, kun yksityinen käsittely ei ole mahdollista (Elias 1978, 190). Tapahtumaketju on jäsenelty ja Eliaksen teoria tiivistetty taulukkoon 1.

TAULUKKO 1. Kuolema julkisena käsittelynä ja häpeän käsittelyn vaiheet. Tiivistys Norbert Eliaksen sivilisaatioteorian pohjalta.

JULKISEN KÄSITTELYN VAIHE	SUBJEKTIIVINEN ILMENEMISMUOTO
1. Tapahtuma	Menetyksen kokeminen
2. Ensimmäinen emootio	Voimakas tunnetila
3. Emotionaalinen seuraus	Häpeä, nolostuminen, huoli
4. Säädely sosiaalinen rituaali	Standardisoitu emootion purku
5. Sosiaalisen järjestyksen normalisoituminen	Häpeän ja menetyksen hyväksyminen

Taulukko 1 ilmentää julkista tilaa, jossa sivilisoitunut käytös on vallitsevassa asemassa. Häpeälliseksi koetut tunnetilat käsitellään yhteisönä ja häpeän aiheuttama tapahtuma pyritään mitätöimään. Privatisoitunut tila, johon eivät päde julkisen tilan normit tai säännöt, on tarkastelun ulkopuolella. Taulukko 1 ilmentää vain tiedostettua julkista tilaa, johon ei vaikuta jäsenten välinen hiljaisuuden salaliitto tai sosiaalinen sensuuri.

Taulukon 1 sisältönä voidaan pitää sitä, että kuolintapahtuma jäljittelee sosiaalisesti tapahtumasarjaa, jonka viimeisenä julkisena vaiheena on rituaalinen käsittely ja järjestyksen palautuminen (vaiheet 4 ja 5). Seuraavaksi pohditaan, mitä tämä julkisen surun käsittelyn ja tapahtumasarjan kaksi viimeistä vaihetta pitävät sisällään.

2.3.3 Kuolinriitti vainajalle ja omaisille

Kuolemankulttuuri välittää ideoita sosiaalisesta todellisuudesta kuolemaa odottavalle vainajalle sekä yhteisölle. Kulttuurien tarkoituksena on tässä, Baumanin (1992, 5) mukaan, laajentaa ajallista ja tilallista olemuksen käsitystä, purkamalla fyysisiä rajoitteita kokonaan. Bauman (mt. 8) jatkaa, että ”Ihmiskulttuuri on suurenmoinen (ja harvinaisen onnistunut) pyrkimys antaa tarkoitus ihmiselämälle; ja toisaalta se on sitkeä (ja jokseenkin epäonnistunut) pyrkimys vaimentaa tällaisen kuvauksen korvikkeellista ja haurasta tarkoitusperää”¹⁵. Uskontotieteen dosentti Utriainen (1994, 6) tulkitsee kuolemankulttuurin olevan koko sosiaalisen elämän välittäjä ja sanoo, että ”Kuolema on paitsi todellisuutta, joka leikkaa elämää myös idea, jolla yritetään sanoa, välittää jotain elämästä”. Seuraavassa siis tarkastellaan juuri näitä ”välityksiä”, joilla pyritään antamaan tarkoitusta ihmiselämälle sekä yhteisölle tapoja käsitellä kuolemasta johtuva menetys.

Juha Pentikäinen kirjoittaa pohjoisia kuolemankulttuureja käsittelevässä kirjassaan:

”Kuolemanrituaalien tehtävänä on paitsi siirtää kuollut elävien piiristä vainajien kategoriaan myös organisoida yhteisön käyttäytymistä niin, että se voisi kohdata yhden jäsenensä poistuessa tapahtuneen muutoksen ja elää sen yli.” (Pentikäinen 1990, 88)

Kuolemanrituaalit näyttävät siis yhteisöllisiksi menoiksi, joissa ihmisen elämänsä annetaan sosiaalinen hyväksyntä yksilön aseman muutokseen. Se on yhtäältä tapahtuma itse vainajalle, mutta ennen kaikkea myös yhteisölle. Rituaalit ilmentävät sitä sopeutumista

---

¹⁵ Suomennos AS. Alkuperäinen englanninkielinen teksti kuuluu seuraavasti: ”*Human culture is, on the one hand, a gigantic (and spectacularly successful) ongoing effort to give meaning to human life; on the other hand, it is an obstinate (and somewhat less successful) effort to suppress the awareness of the irreparably surrogate, and brittle, character of such meaning. The first effort would be lamentably ineffective without the constant support of the second*” (Bauman 1992, 8). Viimeinen lause on jätetty käännöksestä pois, koska sen tarkoitusperä jää hieman hämäräksi tällaisena lyhyenä nostona. Tulkitsen, että Bauman yrittää sanoa, että ihmiset pyrkivät aktiivisesti vapautumaan kuolemasta ”sepittämällä” tarinoita, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, mutta samalla - hieman passiivisemmin - pyrkivät olla ottamatta kantaa näiden sepitysten todenperäisyyteen. Epäily tekisi ”sepityksistä” epätodellisimpia, mutta toisaalta nostaa niiden tärkeyttä aktiiviselle esiin panolle.

kuoleman synnyttämään sosiaaliseen tilanteeseen ja niihin linkittyä voimakas uskonnollinen sekä myyttinen malli ja käsitys tilanteesta. Surun ilmaisuun ja ruumiin käsittelyyn on kulttuurikohtaista vaihtelevuutta. (Pentikäinen 1990, 88; 93.)

Muistoriitit valmistavat yhteisöä käsittämään kuolema ohimenevänä tilana. Riitti tilaisuutena muistuttaa yhteisön jäseniä yhteisön kuolemattomasta olemassaolosta, vaikka jokaisen jäsenen yksilöllisyys on hetkellistä ja katoavaa. Yksilön hauraus ja siitä johtuva kuoleman kammoksuminen torjutaan yhteisön yhtenäisyyden osoituksilla ja unelmilla kuolemattomuudesta. (Bauman 1992, 52–53.)

Ulkopuolisesti tarkasteltuna seremoniaan osallistujat (esim. vainaja ja surevat) ovat seremoniassa paikalla myös muuna kuin vain omana itsenään. Heidän individuaaliset persoonansa ovat rituaalin aikana toissijaisessa asemassa. Rituaalissa he ilmentävät omaa sosiaalista rooliaan esim. vanhempana, puolisona, maan kansalaisena tai kylän vanhimpana (riippuen seremonian luonteesta) - aivan kuten näytelmässä näyttelijä esiintyy roolihahmonsä kautta. Seremonian osanottajilla on oikeus ja velvollisuus osallistumiseen, juuri sosiaalisen asemansa vuoksi: sosiaalisen roolin kantajina. (Goffman 1974, 58.)

Arnold van Gennep (1873–1957) (van Gennep 1960/1909) on siirtymäriittiteoriassaan esittänyt, että vainajalle sosiaalisen roolin muuttumisen kannalta ei rituaalisesti tapahdu sen kummempaa kuin aiemmissa elämän aikana tapahtuneissa initaatioreiteissä: seremonian päähenkilö siirtyy jostakin kaudesta tai asemasta toiseen (esim. luokan, ryhmän, jäsenen tai ammatin)¹⁶. Tilanteet saavat säännönmukaisen ja antropologisesti universaalien muodon. Ne ovat merkityksenantoa, eli rituaalia, jossa yhteisöllinen yksilö (*initiaandi*) irrottautuu sen hetkisestä asemastaan, astuu muutostilaan ja poistuu tilanteesta valmiina kohtaamaan uuden sosiaalisen tilanteensa *initoituneena* (Utriainen & Honkasalo 1991, 256).

Siirtymäriittiteorian mukaan riitit valmistellaan kolmeen eri vaiheeseen: ensin yksilö

¹⁶ Tällaisia rituaaleja ovat siis ulkoisilta olemuksiltaan niin syntymä, lapsuus, puberteetti, kihlaus, avioliitto, raskaus, vanhemmuus tai aikuiseksi tulo. (van Gennep 1960; Pentikäinen 1990, 94.)

erotetaan aiemmasta sosiaalisesta asemastaan (irtautuminen, *séparation*); sitä seuraa välivaihe, jolloin yksilö on kahden paikan välitilassa, uuden ja vanhan välillä (marginaalikausi, *marge*); sekä kolmantena tulee liittyminen uuteen asemaan (liittymisvaihe, *agrégation*). Riittien tasolta tarkasteltuna, nämä vaiheet saavat olemuksistaan kolme eri riittien alaluokkaa: irtaumariitti (*rites d'séparation*), vaihderiitti (*rites d'transition*) ja liittymäriitti (*rites d'agrégation*). (van Gennep 1960, 10–11; Pentikäinen 1990, 94.) Van Gennep (mt. 11) tähdentää, että näiden riittien näkyvyys riippuu kulttuureittain sekä seremonian luonteesta riippuen (irtautumisriitit ovat pääosassa hautajaisissa, kun taas liittymäriitit ovat etusijalla häissä).

Sosiologi ja kuoleman antropologi Robert Hertz (1881–1915) oli kahta vuotta ennen van Gennepiä kirjoittanut oman riittiteoriansa, joka myös käsittelee mielenkiintoisella tavalla kuolinrituaaleja. Hertz ei käsitellyt rituaaleja niinkään roolien näkökulmasta vaan nimitti näitä identifikaatoriiteiksi. (Utriainen & Honkasalo 1991, 256–257.)

Tärkeää siirtymäriittiteorian ymmärtämisen kannalta on kuitenkin lopulta se, että ymmärretään esimodernien kulttuurien käsityksissä sosiaalinen ja fyysinen kuolema yhteneviksi, erottamattomiksi ja yhtä matkaa eteneviksi prosesseiksi (Koski 2014, 111). Yhteisöjä, joita voi kuvailla solidaarisuudeltaan mekaanisiksi, on vankka tiiviys normien ja tunteiden sääntelyssä. Maailmaa katsotaan ikään kuin yhden järjestelmän läpi, jossa kuolemakin saa yhteisölle ja yksilön kannalta saman merkityksen.

Kuolinrituaaleissa muodostetaan identiteettejä vainajalle sekä omaisille. Yhteisö hakee jatkuvasti muotoaan symboli- ja yhteisörakenteena, eikä prosessi merkityksen annosta pysähdy pelkästään kuolinrituaaleihin. Sosiaalinen epäjärjestys ja yhteisön liikehdintä on kuitenkin kokonaisvaltaisempaa kuolinrituaalien kohdalla. (Utriainen & Honkasalo 1991, 256–257.)

Yhteisön sosiaalisen todellisuuden uudelleen muotoutuminen voi olla aikaa vievä prosessi. Nostetaan esimerkiksi marginaalikauden monivivahteisuus. Marginaalikauden merkitys

piilee siinä, että vainajaa pidetään yhä sosiaalisen roolinsa kautta yhteisön jäsenenä vaikka hän on jo fyysisesti kuollut. Suomalaiselle kansanperinteelle on esimerkiksi kuulunut käsitys yhden vuoden tärkeästä rajapyykistä kuolinhetken tapahtumisen jälkeen. Vuosi on käsitetty sopivaksi suruajaksi, jonka jälkeen vainajaa ei enää yksilöidä omalla nimellään (esimerkiksi ”Pekka” muuttuu omaisten puheessa ”Pekka-vainaaksi”) (Pentikäinen 1994, 61–62). Tämän jälkeen vainaja on siirtynyt osaksi vainajien palvottua yhteisöä (Pentikäinen 1992, 206). Tätä vuoden aikaperiodia kuoleman jälkeen voisi siis kuvailla vainajalle vielä marginaalikaudeksi yhteisön jäsenenä. Kyse on siis monimutkaisesta sopeutumisprosessista, mutta se on ennen kaikkea yhteisön sopeutumista uuteen tilanteeseen, jossa rituaalien avulla pyritään hyväksyttämään yhteisön jäsenet uuteen järjestykseen ja tilanteeseen, jossa ”yhteisö on nyt yhtä (biologis-fyysistä) vertaisolentoaan pienemmässä koossa” (Koski 2014, 107).

Tässä nähdään, että yksilön identiteetti syntyy ja säilyy vain kun ihminen on osana yhteisöä. Jos ihminen kuolee vailla yhteisöä, ei kuolleella ole identiteettiä. Se on vain ”paljas yksilö, merkityksetön, abstrakti, sisällyksetön ja tyhjä indiviidi”, kuten kuolemaa tutkinut teologi Huovinen (1994, 80) kuvaa yksilön paikkaa osana laajempaa yhteisöä ja ihmiskuntaa.

2.3.4 Kuolinriitin julkisuus muodostuu kuolemattomuuden ajatuksesta

Eliaksen mukaan ilmaisua ”kuollut” käytetään erittäin paljastavalla tavalla: ”Se antaa vaikutelman, että kuolleet ihmiset ovat jossain mielessä olemassa eivätkä pelkästään elävien muistossa vaan heistä riippumatta. Kuolleet eivät kuitenkaan ole olemassa. He ovat olemassa vain nykyisten ja tulevien elävien muistoissa.” (Elias 1993, 32). Hautajaisriitti on se mekanismi, joka mahdollistaa ja luo tämän Eliaksen esittämän vaikutelman ihmisen identiteetin kuolemattomuudesta. Hautajaisriitti mahdollistaa myös yhteisön kokoontumisen yhteen ja näin ollen osoittaa myös yhteisön elinvoimaisuutta samalla kun yhteisöä on kohdannut menetys.

Lopputuloksena on kuolemankulttuurien jakautuminen kahdelle tasolle, joista ensimmäinen taso on selittävä, tarinankerronnallinen taso, joka ilmaisee vainajan kohtaloa ja sitä mitä vainajalle on tapahtunut. Toinen taso, pyrkii luomaan yhteisölle koheesiota. Ensimmäinen taso pyrkii luomaan ajatuksen vainajan identiteetin tai olemuksen kuolemattomuudesta ja toinen taso pyrkii luomaan idean yhteisön kuolemattomuudesta.

Tarinat ja selitykset vainajan kohtalosta ilmaistaan usein kuolemattomuusopein. Huovinen (1994, 81–82) esittää kuolemattomuusopeista kaksi esimerkkiä: joko ihmisellä on sisäinen ominaisuus, joka ei tuhoudu fyysisen kuoleman johdosta tai että kuolemattomuus perustuu yliluonnolliseen aktiin, jossa jumalallinen armo antaa kuolemattomuuden. Edellinen edustaa tietynlaista ”sielu”-diskurssia ja jälkimmäinen ”lahja”-diskurssia, ja jotka kumpikin edustavat kuolemattomuutta ”uskonnollisena pelastuksena”. Heikkilä ja Jokivuori (1994, 106–107) esittävät, että elämän ikuisuutta voidaan uskonnollisen diskurssin lisäksi painottaa myös maallisin keinoin: tällöin voidaan puhua elämän jatkumisesta biologisesti omissa jälkeläisissään tai että ihmisen identiteetti säilyy muiden ajatuksissa - ”muisto on ikuinen”¹⁷. Yhteisö luo siis kuolinriittien aikana puhetapoja, jolla muistaa vainajaa joko sielu-, lahja-, sukulaisuus- ja/tai muisto-diskurssien kautta.

Yhteisön koheesion kannalta on oleellista, että suruaikana sosiaalinen elämä pysähtyy kaikkien niiden osalta, joita se koskettaa. Suruajan pituus vaihtelee sen mukaan kuinka kiinteä side vainajaan on ollut. Jos kyseessä on ollut kylän päällikkö, sosiaalinen elämä keskeytyy kaikkien kylän asukkaiden osalta. (van Gennep 1960, 148.) Siirtymäriittien olemus on juuri siinä, että se vahvistaa yksilöiden sosiaalista asemaa. Julkisen riitin läpikäynti mahdollistaa yhteisön muodostaa käsitys itsestään ja yhteenkuuluvuudestaan.

Sosiologi Émile Durkheim (1858–1917) sanoo *Uskontoelämän alkeismuodot* -teoksessaan (1980/1912), että ”affektiivisen tilan muutos voi olla vain hetkellinen, sitä paitsi, että suremisseremoniat ovat niiden tulosta, ne myös lopettavat ne. Vähän kerrassaan ne tekevät

---

¹⁷ Muisto voi säilyä joko ajatuksina tai sitä voi vahventaa materiaalisin keinoin hautakivien, kirjallisten teosten ym. muodossa.

tyhjäksi niiden varsinaisen aiheen.” (mt. 355) Durkheimin sanoma tässä on se, että yhteisö määrittelee kuinka yhteisön sisällä emootioita puretaan julkisesti. Suruseremoniat ovat yhteisölle näkyvin muoto emootioista, mutta niiden taustalla on oltava jokin konkreettinen yhteisöllinen tapahtuma.

Tärkeää on, että yhteisöllisen emootion säätävä seremonia kestää niin pitkään, kunnes seremonian loputtua sosiaalinen järjestys on saatu palautettua ja sosiaalinen sidos on saatu korjattua. Durkheim (mt. 355) sanoo, että suremisen perustaksi riittää ”vaikutelma menetyksestä”, kun yhteisön jäsen kuolee. Vaikutelma saa ihmiset kokoontumaan yhteen, lähentymään toisiaan ja lopulta luomaan uuden hyvän olon tunteen, joka korvaa tunteen epäjärjestyksestä. Yhteisö siis järjestää roolinsa uusiksi ja vaatii yhteisöllisiä julkisia seremonioita, joiden sosiologinen funktio on sosiaalisen kuoleman todeksi tekeminen ja yhteisön elinvoimaisuuden korostaminen.

Esimodernissa ”yhteisö on kaikki, yksilö ei mitään”, sanoo Durkheim *Itsemurha*-teoksessaan (Durkheim 1985/1897, 413–414). Esimodernissa kollektiivisuus on yksilön olemassaolon tarkoitusperä, mutta asiat ovat modernissa hiljalleen muuttuneet (Aro & Jokivuori 2010, 132). Se mikä on esimodernissa merkityksellistä yksilölle, on ennen kaikkea yhteisön toiminta. Esimodernissa mahdollinen riittien integroiva voima yksilöiden kesken on Durkheimin mukaan mahdollista vain mekaanisessa solidaarisuudessa, jossa yhteiskunta on ylin arvo ja uskonnolliset järjestelmät sen ilmentymä (Aro & Jokivuori 2010, 129–130). Yhteiskuntien koon ja tiheyden kasvaessa mekaaninen solidaarisuus murtuu monimutkaisemman yhteiskuntajärjestelmän, lisääntyneen työnjaon ja yksilöllisten erojen moninkertaistumisen vuoksi (Durkheim 1985, 132).

Mitä moderni näkökulma kuolinriitteihin sitten lopulta on? Ainakin se mahdollistaa useamman rationaalisen näkökulman tuonin kuolinriittien tulkintaan niin psykologian, lääketieteen, antropologian ja sosiologian avulla. Samalla ne pirstovat ilmiön yksittäisiin osiin, jotka eivät välttämättä enää helposti keskustele keskenään. Yhteisön luonne modernissa dekollektisoituu, mutta sillä on myös taipumus purkaa ilmiö työnjaon

omaisesti omiin kategorioihin (fyysisen kuoleman hoitavat kuolemanammattilaiset, sosiaalisen kuoleman omaiset).

Tässä luvussa on esitetty yleisiä ihmiskulttuurille ominaisia piirteitä, kuinka kuolemaa käsitellään yhteisöissä. Tämä ihmiskulttuurin osa on määritelty kuolemankulttuuriksi ja tämä kulttuuri on kuvailtu toimiksi, joilla kuoleman aiheuttamaa epäjärjestyttä ja surua pyritään julkisessa tilassa käsittelemään rituaalien kautta. Kuoleman rituaalinen ja julkinen käsittely on myös tapojen kuin myös häpeän tuntemisen standardisoimista.

3 LAPSEN IDENTITEETTI ELÄVÄNÄ JA VAINAJANA

Kolmannessa luvussa käsitellään lapsuuden käsitteen historiaa sekä lapsen identiteetin muutosta länsimaissa. Lapsuuden käsitteen synty osoittaa sosiaalista ilmaisua, jolla pyritään uudelleen määrittelemään mikä nuoren ihmisen asema ja paikka yhteiskunnassa on. Eli mitä on moderni lapsuus? Mitä oikeastaan tarkoittaa olla ”lapsi”? Lapsuuden käsitteistön avaamisen jälkeen voidaan keskittää huomiota siihen, miltä lapsikuolleisuus näyttää historiallisena ilmiönä. Kuinka todennäköistä on ollut historiassa, että lapsi kuolee ja kuinka todennäköistä se on nykyään? Luvun lopuksi käsitellään sitä, mitä samankaltaisuutta sekä eroja lapsivainajalla on aikuiseen vainajaan nähden.

3.1 Lapsuus luo lapsen identiteetin

Keskiajalla lapset jäivät meidän nykyisestä näkökulmasta katsottuna hyvin vähälle huomiolle sekä olivat pahoinpitelyille ja hyväksikäytölle alttiita. Yleisesti lapsia käsiteltiin pieninä ihmisiä (*homonculus*). Toista on nyt kun lasten asioihin ja näkökulmiin on monenkirjavia asiantuntijajoukko olemassa sekä kaupallisella että hyvinvoinnin alalla. (Jenks 1992, 25.) Suomessa lasten ”toiseus” näkyi Heikkilän (1999, 230) mukaan vielä 1900-luvun alussa yleisesti lasten tunne-elämään etäisesti suhtautumisena, tunteiden huomioon ottamisen välttämisenä ja kiintymyksen puutteena.

Mistä tämä kehityskulku lasten huomionottamisen kasvuun juontaa juurensa? Sosiaalishistorioitsija Philippe Ariès on kuvannut lapsen aseman totaalista tyhjyyttä kirjoittamalla, ettei esimerkiksi ranskankielessä ollut 1600-luvulle tultaessa mitään tarkkaa sanaa tai määritelmää lapselle (Ariès 1992). Lasta tarkoittava sana *enfant* tulee latinan kielen sanasta *in-fans*, joka tarkoittaa ”ei-puhujaa” (Durkheim 1992, 146). Etymologia osiltaan kertoo biologiasta ja ihmisen kehittymisestä, mutta tämän fyysisen kyvyttömyyden lisäksi, etymologia voi viitata myös sosiaaliseen asemaan: lapsi ei ole saanut puhua ja se, joka ei saa puhua on ”lapsi”¹⁸.

Ensimmäiset sanalliset käsitteet lapsuudesta osoittivat puhtaasti riippuvuus- ja alamaissuhdetta. Sanat kuten *son*, *varlet* ja *boy* edustivat feudaalista alamaisuutta ja niitä käytettiin palvelijoiden, kisällien ja sotilaiden ”pojittelussa”. Tällaisesta ”lapsuudesta” pystyi poistumaan vain kun poistui siitä aiheutuvasta riippuvuussuhteesta. Ariès'n mukaan voidaan tulkita, että ”lapsuus” tässä merkityksessä oli niin vahva, ettei lapsuuden ja puberteettiin tai muun biologisen muutokseen yhteyttä huomioitu. (Ariès 1992.) Samaan tulokseen on päätenyt Chudacoff (1989, 9–10) Lallukan (2003, 31) mukaan. Kronologisella iällä ei ollut varsinkaan agraarisissa yhteiskunnissa tärkeää roolia yhteisön arjessa. Elämänvaihekäsitteistö ei ollut rakentunut ikäperustaisten jakojen mukaisesti, vaan käsitteistö oli häilyvää sekä epäyhtenäistä. ”Poika” -sanalla saatettiin tarkoittaa ennen 1800-lukua niin miespuolista henkilöä, naimatonta miestä kuin myös miespalvelijaa. On sanottu, että iän - tai ylipäättänsä ajan - tarkka määrittäminen ei ollut absoluuttisten yhteisesti jaettuihin faktoihin perustuvaa. (Lallukka 2003, 31.)

Lapsuus käsityksen syntymisessä on havaittavissa ilmiön sukupuolittuneisuutta. Pojat olivat ”ensimmäisiä lapsia”, koska koulunkäynti käynnistyi laajassa mittakaavassa ensin keskiluokkaisista pojista, jotka eroteltiin omaksi sosiaalisesti ryhmäkseen. Samalla koulupojat saivat omat vaatetuksensa, kun vielä muut lapset pukeutuivat kuin ”pieniksi aikuisiksi”. Samanlainen sukupuolittuneisuus on havaittavissa myös ”nuoruus” käsitteen historiassa. Määritelmät ovat olleet sukupuolisesti niin vahvasti segregoituneita, että tätä ikäryhmää käsittelevä käsitteistö on ollut Euroopassa täysin sukupuolittunutta aina 1800-

¹⁸ Ariès'n (1992, 31) mukaan vasta 1800-luvulla ranskankieleen saapui englantilaisen lainasanana myötä jaottelu lapsen ja koulussa käyvän lapsen välille (*bébé* ja *enfant*).

luvun loppuun asti. (Lallukka 2003, 30.)

Historiaan perustuen voidaan sanoa, etteivät ikävuodet itsessään kerro mitään, ennen kuin niihin sosiaalisesti assosioituu jokin yhteiskunnallinen määrittely (Lallukka 2003, 22). Karl Marx (1818–1883) kuvasi tätä yhteiskunnallista määrittelyä osuvasti *Grundrisse* (1986) -teoksessaan:

”Yhteiskunta ei muodostu yksilöistä, vaan ilmaisee niiden yhteyksien ja suhteiden summaa, joissa nämä yksilöt ovat toisiinsa. [...] voitaisiin yhtä hyvin sanoa: yhteiskunnan kannalta ei ole olemassa orjia eikä kansalaisia; molemmat ovat ihmisiä. Mutta he ovat ihmisiä yhteiskunnan ulkopuolella. Niin orjana kuin kansalaisena oleminen on yhteiskunnallinen määrittely, ihminen A:n ja ihminen B:n välinen suhde. Ihminen A sellaisenaan ei ole orja. Hän on orja yhteiskunnassa ja yhteiskunnan kautta.” (Marx 1986, 201.)

Marxille yhteiskunnalliset suhteet henkilöiden välillä tekevät sen mitä me kutsumme yhteiskunnaksi. Vaikka tämän luvun tarkoituksena ei ole selittää ”orja” -termin historiaa, niin hyvin analogiseen tapaan voidaan selvittää sitä, mitä oikeastaan tarkoittaa olla ”lapsi”. Mikä on se ”yhteiskunnallinen määrittely”, se paikka tai sijainti, mitä lapseen ja lapsuuteen liitetään tietyssä yhteiskunnallisessa ajassa ja tilanteessa? Kuinka lapsuuden yhteiskunnallinen määrittely muuttuu ajan saatossa ja kuinka se vääjäämättä muuttaa käsitystä siitä, mitä ihminen on kun se on lapsi?

Elias (1993, 51) määrittelee yhteiskunnallisia suhteita sanomalla, että kielelliset merkitykset syntyvät ihmisryhmissä, joissa ollaan toisistaan riippuvaisia. Keskinäinen kanssakäyminen antaa sanoille niiden omintakeisen ja ihmisryhmä-spesifin merkityksensä. Elias täsmentää, että ”Kukin yksilö voi - tietyissä rajoissa - muunnella merkityksiä yksilöllisesti; mutta jos hän menee muuntelussa liian pitkälle, hän menettää - sillä hetkellä tai tulevaisuudessa - merkkiensä kommunikoitavuuden ja siten niiden merkityksen” (mt. 51). Yhteiskunnallinen konteksti on olennainen osa sanojen käytön kannalta - tai

käänteisesti: sanojen käyttö viittaa yhteiskunnan tilaan. Termit kuten ”ikä” ja ”lapsi” ovat esimerkiksi hyvin sopimuksenvaraisesti mitattavia määritteitä. Niiden olemassaolo sellaisina tarkasti määriteltynä ja kaikkien yhteisesti jaettuihin laskennallisiin mittoihin perustuen, kertoo jo hyvin paljon yhteisön luonteesta.

Durkheimin (1992/1911, 146–147) mukaan lapsuuden ylin funktio yhteiskunnalle on kuvata ja määritellä aika, joka on ihmiselle tarvittava kasvun aika. Se on aikaa, joka jolloin yksilö fyysisessä ja moraalisisessa mielessä kasvaa, kehittyy ja muotoutuu vaadittaviin mittoihin.

Lapsuutta leimaa, Durkheimin mukaan, kaksi ominaisuutta aikuiseen nähden: heikkous ja tasapainottomuus. Heikkous voi liittyä pieneen kokoon, taipumukseen sairastua ja satuttaa itsensä helposti. Heikkous voi myös viitata älyllisiin kykyihin. Tasapainottomuudella Durkheim sen sijaan viittaa mielentilojen äkilliseen vaihtumiseen ja yleiseen oikullisuuteen. Oikullisuus ei voi kuitenkaan jatkua loputtomiin, eikä yksilö voi Durkheimin mukaan olla loputtomiin sattumanvaraisten tilanteiden ja äkillisten muutosten uhri. Kun opitaan kontrolloimaan tilanteita, missä toimitaan ja muodostamaan mielipiteitä ja periaatteita, loppuu silloin myös lapsuus. (Durkheim 1992, 147–149.)

Durkheimin tapa määritellä lapsuus ei tee lapsuudesta varsinaisesti kronologiseen ikään tai puberteettiin kiinnitettävää ominaisuutta. Lapsuus yhteiskunnallisesti määriteltynä normina kasvuun tarvittavasta ajasta, on varsin universaalisesti pätevä määritelmä. ”Lapsi” ja ”lapsuus” termien käyttöyhteys määrittyy niiden yhteiskunnallisesta kontekstista.

Ariès tuo esille, että 1300–1700 -lukujen aikana syntyivät ensimmäiset viitteet siitä, että lapset omaisivat jonkin ominaispiirteen verrattuna aikuisiin. Ennen tätä lapsi esitettiin ”miniatyyriaikuisena”, kuten Ariès'n termi kuuluu (Ariès 1996). Lapsuuden erityisluonne nousi esiin ensin porvariston ja yläluokan keskuudessa. Maaseudun ja työväestön piirissä lasten elämässä muutos tapahtui vasta 1800-luvulla. Lapset osallistuivat tätä ennen samoihin töihin ja tehtäviin sekä ajanvietteisiin ja leikkeihin kuin aikuiset. Pukeutuminen

oli myös saman tyylistä. (Lallukka 2003, 27–28.)

Moderni lapsuus on syntynyt yhtäältä lapsen tarpeiden ja kehitysvaiheiden tunnistamisesta sekä toisaalta perheen muuttumisesta privatisoiduksi yksiköksi. Lasten työssäkäynti alkoi tällä aikakaudella vähentymään ja samalla koulunkäynti yleistymään. Koulu nousi instituutiona myös yhä enemmän lapsille tarkoitetuksi. Lapset erkaantuivat yhteiskunnassa omaksi ryhmäksi ja tällöin alkoi myös puhe lapsuudesta sellaisena kun se nykyään ymmärretään. Lapsuus muodostui kielellisesti ja sisällöllisesti omaksi kategoriakseen. Lisäksi perheiden keskimääräisen lapsiluvun vähentyessä lapsiin voitiin kiinnittää yhä enemmän huomiota. (Alanen 1994, 16.)

3.2 Lapsen kuolema - banaali vai traaginen tapahtuma?

Lasten asema yhteiskunnassa on muuttunut historiallisessa viitekehyksessä hyvin nopeasti. Lasten kuolleisuuden demografinen muutoksen kuvaaminen Suomessa on tältä osin erittäin tärkeää. Esittelen tässä osiossa muutamia tilastollisia näkökulmia. Pyrin näillä esityksillä alustamaan aineiston mielekästä rajausta ja niitä rajoituksia, jotka muutoksen havainnointiin liittyvät.

Miten lasten määrä on yhteiskunnassa historiallisesti vaihdellut? Muromaan (1991, 181) mukaan lasten kuolleisuus oli 1600- ja 1700-luvulla huomattavan suurta nykypäivään verrattuna. Lapset muodostivat vuosittain haudatuista yleensä puolet vainajista. Alle 15-vuotiaita vainajista oli yleensä puolet ja ”Suurten kuolonvuosien” (1696–1697) aikaan kuolema kohdistui yhä nuorempiin, jolloin puolet vainajista oli alle 5-vuotiaita. (mt. 182; 185.) Vuonna 2009 ikäjakaumaltaan puolet vainajista oli 0–79-vuotiaita ja toinen puolikas 80+-vuotiaita (HMD 2010). Kuolleisuus on siis keskittynyt nykyään aivan vastakkaiseen päähän ikäjakaumaa.

Kuolleisuuden keskittyminen ikävuosien 60–95 välille on tuottanut paradoksisen tilanteen ihmiskunnan historiassa. Tällainen kuolleisuuden ”ikäjakauma” on ennennäkemätöntä, mutta samaan aikaan se Bythewayn (2011, 202–203) mukaan on jo täysin normalisoitu fakta, että 60-vuoden iän ylittäessä yksilö astuu elämänvaiheeseen, jossa kuoleman tapahtuminen on *luonnollista*, eikä enää *traagista*. Erityisen traagista on siis kuolla ennen tuota tilastollista rajapyykkiä ja luonnollista on, että suurin osa saavuttaa elinajanodotteen. Bytheway ei kuitenkaan määrittele sen tarkemmin mikä olisi tämän hetkinen traagisen kuoleman raja (onko se rinnastettavissa elinajanodotteeseen?). Tulkitakseni Bythewayn pohdintaa, kaikki kuoleminen on traagista, mutta *luonnollisuus* ja *traagisuus* ovat tilastollisia ja odotettavia todennäköisyyksiä, kuinka kuolemaan suhtaudutaan.

Nämä kaksi käsitettä ovat ymmärrettävissä ilman tarkkaa määritelmää siitä, minkä ikävuoden kohdalla ylitetään tällainen tietty laadullinen kuolemaan suhtautumisen raja. Määrittelemisessä piilee tietynlainen aikakaushäikeuden vaara, koska *traagisen* ja *luonnollisen kuoleman* käsitteiden rajat liikkuvat sosiaalisessa todellisuudessa saman suuntaisesti ja yhtäaikaaisesti kun yhteiskunnallinen tila muuttaa ihmisten materiaalisia elinehtoja. Tilastollinen todennäköisyys kuoleman koittamiselle vanhalla iällä lisääntyy sitä myötä kun materiaaliset olosuhteet (hygienia, rokotukset ja ruoan laatu sekä saatavuus yms.) parantuvat.

Bythewayn (2011, 202) mukaan kronologinen ikä on nykypäivänä käytetyin mittari ennustamaan kuolevaisuutta, vaikka se perustuu ”tilastollisille assosiaatioille”, ja vain epäsuorasti biologisille määrityksille. Bytheway (mt.) summaa, että pitkästä elämästä sekä kuolemasta erittäin vanhalla iällä on tullut länsimaissa tietynlainen vaadittava oikeus (ks. myös Barnes 2008, 39–40). Jos vainaja ei ehtinyt saavuttaa elämässään tiettyä kronologisen iän rajaa, puhutaan helposti, että ”hän lähti liian aikaisin” ja että ”hänellä olisi ollut vielä paljon koettavaa”.

Epidemioiden aikoina, kuten Suurten kuolovuosien (1695–1697) aikaan, kuolema koitti todennäköisimmin prosentuaalisesti eniten nimenomaan vanhusten (yli 60-vuotiaat) ryhmään, eikä niinkään lapsiin, mikä taas oli yhteiskunnallinen standardi epidemioiden

ulkopuolella (Muroma 1991, 195; ks. taulukko 2). 1800-luvulle asti lasten hengissä pysymistä on leimannut jatkuva epävarmuus ja etenkin ensimmäiset elinviikot sekä ensimmäinen elinvuosi ovat aina olleet kuolemalle riskialtuinta aikaa (SVT 2010). Vanhusten massoittainen menehtyminen on ollut tilannesidonnaisempaa.

TAULUKKO 2. Vuosien 1696 ja 1697 aikana kuolleiden määrät (Muroma 1991, 195).

Ikäryhmä	Kuolleiden määrä	Kuolleisuus ryhmän sisällä
alle 15-vuotiaat	62 100	39 % kaikista alle 15-vuotiaista
15–60-vuotiaat	52 800	23 % kaikista 15–60-vuotiaista
yli 60-vuotiaat	23 500	61 % kaikista yli 60-vuotiaista
YHTEENSÄ	138 400	32 % koko väestöstä

Ennen 1800-lukua kuolleisuusaste on ollut suoraan riippuvainen maatalouden kyvystä tuottaa ravintoa. Sotien, kylmien kausien tai muiden epätavallisten olosuhteiden pakosta ihmiset joutuivat pärjäämään vähemmällä ruoalla. Muroma korostaa, etteivät ihmiset varsinaisesti kuolleet tällaisina aikoina nälkään, vaan erilaisiin kulkutauteihin, johon aliravittu väestö entistä helpommin altistui. (Muroma 199, 11.)

Esimodernilla ja varhaismodernilla ajalla nälänhädästä, sairauksista ja epidemioista kärsivät kaikki lapsista vanhuksiin, mutta sellaista massakuolemista, mikä oli vanhuksille ominaista kriisiaikoina, ei tapahtunut lasten kohdalla. Oli paljon yleisempää, että lapsia kuoli jatkuvasti mitä erilaisimpiin tauteihin. Sairauksista erityisesti keuhkokuume tappoi eniten lapsia, mutta myös influenssa, hinkuyskä, kurkkumätä, tulirokko, keuhkotuberkuloosi sekä muiden elinten tuberkuloosi olivat paljon yleisempiä kuolemaan johtaneita sairauksia alle 5-vuotiaiden lasten kohdalla kuin nykyään (SVT 2010).

Vastasyntyneelle kriittiset ajat ovat aina olleet ensimmäiset elinviikot ja erityisesti ensimmäinen elinvuosi. Vuodesta 1936 asti tarkkaan lääketieteelliseen tulkintaan perustuneen kuolemansyytilaston laadinnan ensimmäisen havaintovuoden mukaan ”kaksi kolmannesta alle 5-vuotiaana kuolleista menehtyi alle vuoden iässä, ja heistä 40 prosenttia

syntymävammoihin, kehitysvirheisiin tai synnynnäiseen heikkouteen”. Väkivallat ja tapaturmat kuten hukkuminen oli myös paljon yleisempää kuin nykyään.¹⁹ (SVT 2010.)

Tilastollinen todennäköisyys kuolemalle Suomessa syntyvälle lapselle ovat kuitenkin tänä päivänä erittäin pienet: ”Suomen lapsikuolleisuus on nykyään pienimpiä maailmassa. Vuonna 1936 alle viisivuotiaana menehtyi lähes 100 lasta tuhatta syntynyttä kohden, mutta vuonna 2008 enää 3,5 lasta tuhannesta”, summataan vuoden 2010 Tilastokeskuksen teettämässä Hyvinvointikatsaus -raportissa (SVT 2010).

Syitä lapsen hengissä selviytymiselle ensimmäisten elinvuosista on tutkittu paljon. Jutikkala on tutkinut imeväisikäisten lasten (alle 1-vuotiaat) kuolleisuuden vähenemiseen liittyviä syitä Suomessa ja huomannut, että merkittävin kehitys on ollut pastöroidun maidon käyttöönotto (Jutikkala 1987; 1994). Suomessa jo 1800-luvun lopussa valistuslehtinen kehotti äitejä rintaruokintaan lehmän maidon tai imettäjän sijasta, koska biologisen äidin rintaruokinta näytti tilastollisesti olevan varmin tapa lapsella säilyä hengissä (Westerlund 1891). Syyt kuolemiin, jotka aiheutuivat lehmän maidosta ja imettäjän käytössä, piilivät pakon sanelemasta huonosta hygieniasta ja hoidosta. Maaseudun työläisäidit olivat aika-ajoin pakotettuja käyttämään lehmänmaitoa vastasyntyneen ravintona, koska pelloilla tarvittiin kaikki työkykyiset. Maito tällöin annosteltiin lapselle lehmänsarven kautta, johon oli tehty pieni reikä, josta maito tippui hiljakseen lapsen suuhun. Sarvi oli kuitenkin epähygieeninen, eikä maidon säilytyskään ollut riittävää. Kaupungeissa sen sijaan lehmän maidon käyttöä saneli pikemminkin ylpeys kuin mikään muu tekijä. Kauppiaat ja säätyläiset suosivat lehmänmaitoa, koska se osoitti varakkuutta, mutta jälkeen päin lehmänmaidon käyttö on pystytty yhdistämään imeväisikäisten lasten kuolleisuuden nousuun. Lehmänmaidon käyttö nosti kuolleisuutta paikoin miltei tuplasti verrattuna työväen harrastamaan rintaruokintaan. (Jutikkala 1987; 1994, 52–53.)

---

¹⁹ Alle 1-vuotiaista kuoli väkivaltaisesti vuonna 1936 73 lasta, kun taas vuonna 2008 ei ole yhtään tapausta. Väkivaltatapauksien yleisyydestä kertoo sekin, että nykyään paljon käytetty ”lapsenmurha” -tilastomerkintä on jäänyt tarpeettomaksi ja poistunut luokittelusta. (SVT 2010).

3.3 Lapsuuden ja vanhuuden samankaltaisuus

Sosiologia on erityisesti 1900-luvun aikana kiinnostunut vanhuuden tutkimisesta. Geriatria tieteenalana on syntynyt palvelemaan vanhuuden ymmärtämistä ja erilaisten ongelmien ratkaisua, jotka painottuvat ihmiselämän iäkkäälle osalle. Väestön vanhetessa geriatria on yhä enemmän tullut tieteenalaksi, joka joutuu ottamaan kantaa kuolemaan liittyviin kysymyksiin. Vanhuus on alettu mieltää yhä lähemmin kuoleman kanssa yksiin, vaikka aiemmin esitelty lapsikuolleisuuden historia ei tätä meiltä vaadi. Onko lapsuudella ja vanhuudella jotain samankaltaisuutta keskenään?

3.3.1 Vanhuus mielenyhtymänä kuolemaan

Kuoleman ja kuolinhetken kuvailusta on kirjallisuudesta monia esimerkkejä. Yksi tällaisesta kirjallisuuden klassisesta kuoleman kuvauksesta on Shakespearen ”*As You Like It*” -näytelmässä. Näytelmässä on kuvaus ihmisen elämästä, jota on kutsuttu myös ”*The Seven Ages of Man*” -runoksi. Runon huipentuma, seitsemäs ikäkausi, kuvaa elämän loppua:

*Last scene of all,
That ends this strange eventful history,
Is second childishness and mere oblivion,
Sans teeth, sans eyes, sans taste, sans everything.*²⁰

Shakespeare, W.: *As You Like It*, 1600.

---

²⁰ *Viime-näytös vihdoin*

Ja tämän vaiherikkaan jutun loppu,

On toinen lapsuus, muisto mennyttä.

Ja samoin näkö, maku, hampaat, kaikki. (Suom. Paavo Cajander)

Näytelmä luettavissa suomeksi kokonaisuudessaan Project Gutenbergistä:

<http://www.gutenberg.org/files/43532/43532-h/43532-h.htm> [viitattu 9.7.2014]

Shakespearen arvostettu runo paljastaa meille yleisimmän ideaalikäsityksen kuolemasta mitä tarjolla on: kuolema linkitetään ihmiselämälle kuuluvaksi osaksi, joka päättää vivahteikkaan ja tilannerikkaan ihmisen elämän, jonka kohtalona on kärsiä rappeutunutta oloaan.

Bytheway (2011) huomauttaa, että siitäkin huolimatta, että kyseessä on Shakespearen klassinen teos, joka pystyy yhä osuvasti kuvaamaan kuoleman ja vanhan iän ”liittoumaa” kuvauksella lapsenomaisesta ja fysiologisesti degeneroituvasta vanhasta ihmisestä, runo myös muistuttaa meitä toisestakin asiasta, joka jää helposti huomioimatta. Ihmiset ovat tottuneet luomaan sellaista verbaalista kuvaa vanhoista ihmisistä, jolloin heihin liitetään pelkästään kyvyttömyyden ja alistettavuuden piirteitä. Vanhuus ennakoi jo sitä tulevaa kuoleman tyhjyyttä, joka lopullisesti poissulkee jokaisen meistä muista elävistä, jolloin heidän tilaansa ”tyhjyyden partaalla” on vaalittava ja huolehdittava heidän puolestaan. (mt. 79.)

Bythewayn (2011) sanoma on, että meidän tulisi olla entistä herkimpiä tällaisille helpoille yhtäläisyyksille, jotka linkittävät vanhuuteen pelkästään negatiivisia mielenyhtymiä. Käsitys vanhuudesta lepää yhä vanhojen olettamusten varassa, vaikka kyky huoltaa ja mahdollisuudet korjata ruumista on parantunut roimasti.

Teemat kyvyttömästä ja alistettavasta ihmisestä tuovat kuitenkin mieleen Durkheimin määritelmän lapsesta: aikuiseen nähden lapsi on heikko ja mieleltään epätasapainossa. Lapsi ja vanhus voivat kumpikin olla myös holhouksen alla: päästäkseen irti holhouksesta, heidän tulee osoittaa autonomiansa. Eroavaisuuksiakin tosin löytyy. Vanhuutta ei lapsuuden kaltaisesti enää määritellä ”kasvun ajaksi”. Silti fyysinen heikkous on asia, joka yhdistää lapsia ja vanhuksia. Tämä yhtäläisyys on voinut olla yksi merkittävimmistä erottavista tekijöistä, jotka erottavat autonomisen aikuisen ja holhottavasta.

3.3.2 Lapsuus ja vanhuus ruumiinhallinnan puutteena

Sarpavaara (2004) on tutkinut ruumiin huoltoon kohdistuvia ihanteita ja huomauttaa, että ikääntyminen ja kuolema käsitetään nykyään äärimmäisen negatiivisina asioina, koska ne ovat - varsin lakonisesti sanottuna - huonoja esimerkkejä ruumiin huolenpidosta. Ikääntyminen ja kuolema ovat stigmatisoituneita ruumiillisuuden muotoja, kun niitä verrataan dynaamiseen, tehokkaaseen ja energiseen yksilöön. Ikääntyneeseen henkilöön on vaikea liittää itsensä ylittämiseen keskittyviä ruumiinhuollon ihanteita. Ruumiinhallinnan merkitys on nykyään hieman erilainen kuin aikana jolloin vahva ruumis oli fyysisen työnteon merkki ja hengissä pysymisen edellytys. Siinä missä nykyään ruumiin huoltamisella keskitytään enemmän esteettisten kauneusihanteiden saavuttamiseen, oli voimakas ruumiinrakenne aiemmin pikemminkin seurausta kovasta työstä kuin identiteetin muovaamisen alusta. (mt. 105–108.) Terveen ruumiin vaaliminen on muuttunut hyvän kunnan jatkuvaksi tavoitteluksi (Bauman 2002, 97). Vaikka ruumis mahdollistaa kaiken toimintamme, sillä on myös kääntöpuolensa. Ruumis on *väline*, jolla ongelmat hoidetaan, mutta toisaalta se on itsessään ongelma (Bauman 1992, 36).

Yhteisö vaati jokaisen jäsenen vahvaa työpanosta varsinkin kun ajat olivat vaikeat ja elämiseen tarvittavat resurssit niukat. Yhteisö vaati jäseniltään vahvaa ruumiinhallintaa ja kykyä selviytyä askareista. Jos yksilö ei yltänyt tai kyennyt askareiden suorittamiseen sosiaalinen eristäminen oli yleistä. Äärimmäisessä tapauksessa sosiaalinen kuolema ei ollut riittävä vaan yhteisön nimissä harjoitettiin myös yksilöiden fyysistä kuolettamista, eli heikompien surmaamista. Esimodernilla ajalla alkukantaisilla heimoilla oli tapana surmata vanhuksia, sairaita ja lapsia, jotta voitiin säädellä resurssien kulutusta vaikeina aikoina. Ne jotka eivät pystyneet resurssien keräämiseen tai olivat liialliseksi taakaksi, joutuivat heitteelle tai heidät surmattiin. Tietyissä ympäristöissä yleisenä tapana saattoi olla, että peräti puolet syntyneistä lapsista jouduttiin tappamaan liian suuren populaation välttämiseksi. On arvioitu, että uhriksi joutuivat ensisijaisesti tyttölapset. (Jutikkala 1987, 20–21.) Lapset ja vanhukset olivat siis kriisiaikoina riskejä yhteisön selviytymisen kannalta, koska heidän työpanoksensa yhteisölle oli pieni ja heistä huolehtiminen vei resursseja. Heidän ruumiinhallintansa oli heikkoa ja työpanoksensa yhteisölle oli vähäistä.

Nykyaikainen vanhusten sulkeminen pois sosiaalisesta elämästä (esimerkiksi vanhainkoteihin) ei johdu välttämättömien resurssien puutteesta - pikemminkin päinvastoin, resurssien yltäkylläisyys mahdollistaa eristämisen. Syynä sosiaaliseen eristämiseen piilee resurssien jakaminen erilaisten hoiva-ammattien tekevien työntekijöiden ja omaisten välillä. Motiivina eristäytymiseen toimii sosiaaliset ja sivilisoitumisesta johtuvat epämukavuudet, jotka tekevät vanhuudesta sosiaalisesti häpeällistä, kuten Elias (1993) asian kuvaa. Vainajat edustavat äärimmäistä esimerkkiä ihmisen ruumiillisen itsekontrollin menettämisestä, mutta jo ennen kuolemaa yhteisö pyrkii eristämään vanhuksia ja kuolevia sosiaalisesta kanssakäymisestä. Irtaantuminen sosiaalisesta ympäristöstä tapahtuu asteittain: vanhukset ja kuolevat eristetään elävien yhteisöstä, mutta ei tarkoituksellisesti, kuten Elias (1993, 4) tähdentää. Syynä on Eliaksen mukaan riittämätön kyky samaistua toisten kohtaloon.

Se mikä tekee Shakespearen runosta erityisen mielenkiintoista, on ilmaus vanhuudesta ”toisena lapsuutena”. Lapsuus vanhuuden osuvana metaforana piilee varmasti osaltaan siinä, että lapsuus ja vanhuus nähdään ihmisen elämässä ajaksi, jolloin ei olla kykeneväisiä hoitamaan ”ihmisyyttään” sen kaikista täysivaltaisimmassa mielessä, eli itsenäisinä toimijoina ja ruumiinhallintaan kykenevinä. Epäily kuuluukin, onko lapsuuttaan viettävä nuori ihminen yhtä heikko subjekti kuin vanhuuttaan elävä ihminen? Siis oikeastaan pelkkä ”ihmisalku”, mutta ei vielä ihminen. Lapseen liitetään samanlaisia kategorioita hauraana toimijana, mitä vanhuksiin mielletään: heitä ei odoteta tuottavan työn piiriin.

Yhteisön silmissä lapsilta ei odoteta tuottavuutta nykypäivänä enää samassa määrin kuin ennen, koska resurssien keräämiseen liittyneet ongelmat on pitkälti ratkaistu modernissa yhteiskunnassa. Aivan kuten eläkeiän ylittäneen yksilön annetaan vapaasti olla resursseja tuottavan työn ulkopuolella, samoin annetaan lapsien - leikki on lapsen työ, kuten sanonta kuuluu. Lapsuus ja vanhuus on hyväksytty modernissa tuottavan työn ulkopuolisiksi kategorioiksi, joka perustuu rajoituksiin ruumiinhallinnassa. Elämänkulku on nähty koostuvan valmistautumisen (lapsuus), työn teon (aikuisuus) ja levon (vanhuus) kategorioihin (Lallukka 2003, 22). Kategorisoinnin vakiintuminen on mahdollistanut sen,

että lapsille on voitu antaa oma paikkansa yhteiskunnassa. Tai kuten historian tutkija Jutikkala (1987, 103) oivasti kuvaa menneisyyttä sanoen, että ”Lapsia ei voitu olla näkemättä, mutta lapsuutta ei nähty”. Lasten identiteetti alkoi hiljalleen muodostua omaksi ja uniikiksi, eikä lapsia enää kuvattu pelkästään ”kooltaan pienimpinä aikuisina” tai heidän tunne-elämäänsä aikuisen kaltaiseksi (Jutikkala 1987, 103; Jenks 1992, 25).

4 AIEMPI TUTKIMUS

4.1 Kuolemantutkimuksen moderni aikakausi

Modernia kuolemantutkimuksen historiaa ei voida käsitellä ilman, että käsitellään lääketieteen historiaa. Modernin tiedekäsityksen pohja perustuu kontrolloituun havainnointiin, kokeellisuuteen ja loogiseen päättelyyn. Lääketieteessä tämä tiedekäsityksen rationalisoituminen kääntyi tavoitteeksi kontrolloida ihmisen elinikää ja laskea korkeaa lapsikuolleisuutta. Kontrollinhalu kohdistui erityisesti vastasyntyneiden ja lasten korkean kuolleisuuden ehkäisemiseen lääketieteellisin metodein. Lapsuuden erityisyys aikuisuudesta synnytti uuden alan lääketieteessä, pediatrian. Pediatrian kannalta tärkeäksi tutkimukselliseksi mittariksi tuli iän määrittely. Ikä edusti tärkeää ominaisuutta lapsen kehityskulun mittaristossa. Pediatrian rinnalle syntyi myös entistä selkeämpi käsitys vanhuudesta elämänvaiheena, eli geriatrian ala. Vanhuutta oli osin syytä tutkia samoista lähtökohdista kuin lapsia: haluttiin fysiologisesti kontrolloida yhä vahvemmin vanhusten elämän pituutta. (Lallukka 2003, 37.)

Lääketieteen kehitys ja erityisesti hygieniatietoisuuden leviäminen vahvistivat sitä käsitystä, että ihmisellä on keinoja lykätä kuolemaa. Kuolema itsessään jäi kuitenkin etäiseksi tutkinnan kohteeksi, kun tieteellinen pyrkimys oli purkaa kuolinsyyt luokiteltaviksi ja tunnistettaviksi sairauksiksi, joita voidaan hoitaa. (Bauman 1992, Walter

1994.) Suomen Kuvalehden artikkelissa²¹ kuolemantutkija, yhteiskuntapolitiikan dosentti, lääkäri ja psykologi Gustaf Molander paikantaa paradigman muutoksen alkaneeksi psykologi Herman Feifelin vuonna 1959 julkaisemaan artikkelikokoelmaan *The Meaning of Death*. Feifelin ansio oli Molanderin mukaan se, että tieteellinen päähuomio kääntyi kuoleman kokemisen tutkimiseen. Kysymys siitä, millaisen tietoisuuden kuoleva saa omasta tilanteestaan juuri ennen kuolemaansa, nousi esille. Aiemmin epätoivoisessa tilanteessa keskityttiin ylläpitämään toivoa elämän jatkamisesta, vaikka tilanne nähtiin parantumattomaksi ja lääketieteellisen kontrollin saavuttamattomissa olevana.

Feifelin lisäksi sosiologit Glaser ja Strauss teoksessaan *Awareness of Dying* vuodelta 1965 osoittivat tarpeen muuttaa kuoleman käsittelyä avoimempaan suuntaan. Glaser ja Strauss hahmottivat kuinka konventiot lääkäri–potilas -suhteessa saattoivat vaihdella täydellisestä kieltämisestä täysin avoimeen keskusteluun. Lääketieteellinen konsensus muuttui ja tavaksi tuli yhä useammin kertoa kuolevalle hänen tilanteestaan suoraan ja rehellisesti. 1960-luvun alussa ainoastaan 12 % yhdysvaltalaisista lääkäreistä kertoi parantumattomasta syövästä potilaalleen. 1970-luvun lopulla 98 % lääkäreistä kertoi tilanteen rehellisesti potilaalleen. (Walter 1994, 31.)

Kuolema näyttäytyi siis sosiologisesti 1900-luvun edetessä joustavan ihmisten tarpeiden edessä ja osin kontrolloitavana ilmiönä, kun lääketieteen avulla kehitettiin yhä uusia tapoja ehkäistä ”tarpeettomia kuolemia”. Kuolema nähdään modernilla aikakaudella lääketieteen hoidoista sekä terveistä elämäntavoista riippuvaisena ilmiönä (Miettinen 2006, 18). Paradoksaalinen tilanne kuitenkin syntyi, koska kaikesta tästä huolimatta, kuolema osoitti myös pysyvyytensä. Kuolemaa ei voitu ratkaista kokonaan. Kuolemantutkiminen vaati rinnalleen ”ymmärtämistä”. Ariès onkin sanonut osuvasti, että ”yhteiskunta näytti kuolemalle ovea, mutta kuolema on tullut takaisin ikkunasta ja palaa takaisin yhtä nopeasti kuin katosikin”²² (Ariès 1981, 560).

Feifelin näkemyksen mukaisesti syntyi aivan uudenlainen tarve ymmärtää kuolevia ja

21 Suomen Kuvalehti (16–17/2014) ”Pelkäätkö kuolemaa, Gustaf Molander?”

22 ”[s]hown the door by society, death is coming back in through the window, and it is returning just as quickly as it disappeared” (Ariès 1981, 560).

kuolemaa tilanteena. Kykymme samaistua kuolevan asemaan heijastaa elämänmuotoamme. ”Kun saamme tietoa kuolemasta, vahvistamme tietoisuuttamme elämästä”, on Feifel väitetysti todennut²³. Kuolema näyttäytyi kulttuurisesti relevanttina ilmiönä, ei vain fysiologisena ongelmana tai parantumattoman sairauden lopputulemana.

Sosiologi Norbert Eliaksen²⁴ lisäksi yhteiskuntatieteellisessä kuolemantutkimuksessa otetaan hyvin usein esille myös sosiaalishistorioitsija Philippe Ariès'n tutkimustyö ja heitä käsitellään useasti hyvin samankaltaisina ajattelijoina. (esim. Fennell, Phillipson, Evers, 1988; Peräkylä 1990; Bauman 1992; Heikkilä & Jokivuori 1994; Miettinen 2006).

Kuolema kuvataan Ariès'n ja Eliaksen tutkimusten kautta modernisaation myötä luonteeltaan yksinäisemmäksi verrattuna aiempaan historiaan - *pre-moderniin*. Yhteisön jäsenet ovat modernisaatiokehityksen myötä ottaneet passiivisemmän roolin kuolevan viimeisillä elinpäivinä - kuoleva näyttäytyy jäävän yhä yksinäisemmäksi. Kuolemasta on poistunut julkisen seremonian muodollisuus ja vainajan käsittely on muuttunut ammattimaisen kliiniseksi. Kuolemaa ja kuolevia ei nähdä enää samassa määrin, jolloin kuolema ajetaan julkisuudeltaan yhä salaisemmaksi toimeksi (Fennell ym. 1988, 160–161).

Ariès'lla on ollut yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa paikkansa niin lapsuuden historioitsijana, että myös kuolemantutkijana. Lapsuudentutkijana hänen - työhönsä kohdistuneesta kritiikistä huolimatta - on katsottu osoittaneen ja paikantaneen lapsuuden synnyn historiallisuuden yleispiirteet riittävällä tarkkuudella (Lallukka 2003, 29–30). Hän on sosiologisen lapsuustutkijoiden klassikko, johon viitataan poikkeuksetta kun asiaa käsitellään (esim. Alanen 1994; Lallukka 2003; Postman 1985; Zelizer 1994).

Kuolemantutkijana Ariès on tehnyt kaksi teosta, joihin viitataan paljon ja ne ovat nousseet kuolemantutkimuksen, tanatologian, klassikoiksi. *Western Attitudes Towards Death* (1974) -teoksessa Ariès vertaili nykyistä surutyötä keskiajan kuolemankäsitykseen ja *The Hour of Our Death* (1981) -teoksessa hän jatkoi todistelua kuinka käsitykset ja asenteet kuolemaa

23 Suomen Kuvalehti (16–17/2014) ”Pelkäätkö kuolemaa, Gustaf Molander?”

24 Eliaksen merkitys kuolemantutkimuksen kannalta on käsitelty jo aiemmin luvussa 2.

ja kuolevia kohtaan ovat muuttuneet historiallisesti hyvin nopeasti.

Ariès on kiinnittänyt huomiota muun muassa siihen, että 1800-luvun myötä yleistyi käsitys kuolemasta erityisesti elävien huolenaiheena. Kuolema oli tätä aiemmin huolenaihe kuolemanjälkeisen elämän kannalta, mutta 1700- ja 1800-lukujen taitteessa yleistyi pelko siitä, miten selvitä läheisen ihmisen poismenosta: miten jatkaa elämää, kun ihmissuhde katkeaa? Samalla ydinperheen merkitys kasvoi yhteisöllisenä perusyksikkönä, jolloin jokainen yksilö perheessä oli poikkeuksellinen, korvaamaton ja erottamaton. Kuolema vauhditti ydinperheen jäsenten välistä tunnesidettä äärimmilleen. Lähiomaisen kuolemasta tuli modernissa yhteiskunnassa selvästi sietämättömämpi kokemus kun se keskittyi perheen tragediaksi. (Miettinen 2006, 18; Peräkylä 1990, 45.)

Perinteiset yhteisömuodot laajoine suurperheineen ja kyläyhteisöineen ovat jääneet historiallisesti toissijaisiksi yhteisöllisiksi tavoiksi käsitellä kuolemaa. Tällaisista yhteisöistä irtautuneet yksilöt ovat jääneet yksin kuolintapauksen kokemuksen kanssa ja Ariès väittää, että tällöin luontevaksi on tullut sysätä kokemus kuolemasta sivuun ja jopa kieltää se. Kuoleman kieltäminen näyttäytyi 1700–1800-luvulla eritoten kuoleman romantisoimisena. 1900-luvulla romantisoiminen väistyi kuoleman inhottavuuden ja vastenmielisyyden ajatusten tieltä ja kuoleman prosessi siirtyi yhä enemmän konnotaatioiltaan sairauden piiriin ja sairaalalaitoksen hoidettavaksi. Kuolemasta tuli tabu. (Pentikäinen 1990, 197.)

Kuolemantutkijana Arièsiin on kohdistettu kritiikkiä liian naivistisesta näkökulmasta keskiajan ihmisen rauhalliseen suhtautumiseen kuolemaan (mm. Elias 1993, 13–17). Bauman (1992, 94–95) näyttäytyy Ariès'n puolustajana sanomalla, etteivät Ariès'n termit ”kesytetystä kuolemasta” (*tamed death*) tarkoita hyväntahtoista kuolemaa; kuten ei ”läheisyys” (*close*) tarkoita, että ihmiset ottaisivat kuoleman vastaan ilomielin; eikä ”läheinen suhtautuminen” (*familiar*) tarkoita, että kuolema otetaan vastaan ilman kaunaa. Ariès'n teosta voidaan lukea siis siitä näkökulmasta, että kuolema oli yhtä aikaa kaikkea tätä - ja tätä kuolemaan liittyvää asenteiden sisäistä ristiriitaisuutta ja pluralismia modernin ihmisen on vaikea käsittää. Kuolema oli näkyvässä päivittäin, se ei ollut salailtua tai

poikkeuksellinen tapahtuma. Ariès'n keskiajan näkemyksen kannalta elämä ja kuolema olivat konsepteina aivan yhtä hallitsemattomia ja sekalaisia: tähän hallitsemattomuuden sekasotkuun oli luontaista tottua (Bauman 1992, 96–97; 133–134).

4.2 Kuolemantutkimuksen neomoderni aikakausi

Sosiologi Zygmunt Bauman (1992) on kirjoittanut kattavasti siitä kuinka kuolemaa on pyritty *dekonstruoimaan* modernissa yhteiskunnassa. Miettinen (2006, 17) avaa Baumanin dekonstruoinnin ideaa ajatuksella, että kuolevaisuudesta on vieraannuttu ja kuolema on ainoastaan jonkun taudin aiheuttama jälkitila. Sairauden tunnistaminen tulee yhä tärkeämmäksi, koska sairautta pyritään hoitamaan ja tällöin ajatellaan myös kuoleman olevan kontrolloitavissa. Kuolevaisuuden vastareaktiona syntyy Baumanin (1992, 4) mukaan ihmiselle ominaisen kulttuurillisen luovuuden kautta ajatuksia siitä, mitä kuolema on. Kuoleman ajattelemisen näyttäytyy tällöin ”salajuonena”, jonka avulla unohdetaan se fakta, että henkilö on poistunut.

Baumanin ajatukset ovat myös kulttuurintutkimuksen kannalta relevantteja. Baumanin (mt. 4–5) mukaan kulttuurin tehtävänä on osoittaa meille sellaisia tehtäviä ja linjoja, jotka ovat pidempiä ja merkityksellisimpiä kuin yhden ihmisen elämä. Baumanilaisen kulttuurikäsitteen kannalta ihminen kerää samasta syystä antiikkihuonekaluja, opettelee Shakespearen sonaatteja, omistaa elämän järjestöelämään ja hankkii lapsia: ”kulttuurin tarkoitus on laajentaa [yksilön] ajallisen ja tilallisen avaruuden rajoja, niin että rajat häviävät lopulta kokonaan”²⁵ (mt. 5). Kuolema ja sen edustama tyhjyys korvataan elämällä - *thanatos* korvautuu *libidolla*, kuten Bauman muotoilee kehityksen (mt. 19).

Jos moderni piirre kuolemassa on se, että kuolema pyritään korvaamaan kuolemattomuudella, on Baumanin mielestä uusi näkökulma syntymässä. Tämä uusi,

---

25 ”Culture is about expanding temporal and spatial boundaries of being, with a view to dismantling them altogether.” Suomennos AS.

postmoderni näkökulma näyttäytyy kuolemattomuuden dekonstruktiona. Kuolemankulttuurit ovat pyrkineet välttämään kuoleman lopullisuuden esittämistä ja kuolema on korvattu mitä erilaisin ajatuksin kuolemattomuudesta. Samalla kuitenkin ihmisten elämästä on tullut joustavampaa ja projektimuotoisempaa - yhdellä sanalla kuvaten ”notkeaa”²⁶. Kuolemattomuus vaikuttaa aivan yhtä epävarmalta kuin elämä itse. Kuolemattomuus menettää merkitystään ja elämä keskittyy nykyhetkeen. (Bauman 1992, 161–166.)

Sosiologi Tony Walter (1994) on havainnoinut syvällisemmin kuolemankulttuurin muutosta jälkimodernilla ajalla. Hän on ideaalittyyppittänyt kuolemankulttuurit kolmeen pääryhmään: traditionaalinen, moderni ja neomoderni aikakausi. Ideaalittyyppit ovat yksinkertaistettuja malleja todellisuudesta, jotka pelkistävät tietyn aikakauden piirteitä. Ideaalittyyppien välillä nähdään historiallisesti päällekkäisyyttä, eivätkä kaikki ominaisuudet esimerkiksi vainajien kuolintavoissa tai vainajan halutun kuolinpaikan suhteen ole historiallisesti kehittyneet samalla voimakkuudella tai samassa tahdissa. (Walter 1994, 47–49.)

Walterin hahmottelema neomoderniaikakausi tarkoittaa kuolemankulttuuriltaan kahden piirteen voimakasta yleistymistä moderniin aikakauteen nähden. Näitä ovat suuri vaihtelevuus ihmisten reaktioissa kuolemaan ja menetykseen sekä pyrkimys käyttää ammattilaisia apuna löytääkseen ihanteellisen tavan tehdä surutyötä ja auttaa kuolevia hyväksymään tilanteensa. Tätä edeltänyt moderni kausi tukeutui, kuten aiemmin on jo mainittu, vahvasti lääketieteeseen, mutta suhtautuminen kuoleviin ja kuolemaan oli varautuneempi kuin nykyään. Yksityisyyden, arvokkuuden, ja hienovaraisuuden korostuminen vaihtui 1900-luvun lopulla tunteiden, henkisen kasvun, jakamisen ja itsenäisten päätösten korostamiseksi. Samaan aikaan modernin aikakauden ahdistukset kuolemasta muuttuivat. Pelot kuolevan liiallisesta riippuvuudesta toisista ihmisistä sekä näiden ihmisten tunkeileva asenne ovat ajan myötä väistyneet neomodernilla suhtautumistavalla ahdistuksiin vainajan yksinäisyydestä sekä kuoleman kiistämisestä. (Walter 1994, 57; 59.)

---

²⁶ Bauman käyttää sanaa ”*liquidized*”, mutta käytän tässä Jyrki Vainosen (Bauman 2002) suomennusta ”notkea”.

4.3 Suomalainen kuolemantutkimus ja tutkimus kuolinilmoituksista

Suomalaisen kuolemantutkimuksen tai edes sen sosiologispainotteista tutkimushaaraa ei ole mielekästä tässä tutkielmassa esitellä kokonaisuudessaan, koska se laajentaisi tutkielmaa liiaksi. Seuraavassa esitellään tämän tutkielman teon kannalta tärkeäksi nousseita töitä, keskittyen erityisesti kuolinilmoitusten tutkimukseen.

Suomalaisen sosiologisen kuolemantutkimuksen eräänlaisena uranuurtajana voidaan pitää Anssi Peräkylän 1980-luvulla tekemää tutkimusta. Peräkylä (1985, 2) kiteyttää pro gradu -työnsä johdannossa, että suomalaisen sosiologisen kuolemantutkimuksen kenttää ei ole kirjoitettu, koska sitä ei vielä tuolloin ollut. Hän paikantaa itsensä tutkimuksellisesti kentälle, jota ei ole vielä tutkittu. Monet 1990- ja 2000-luvulla kuolemantutkimusta tehneet historioitsijat ja sosiologit nostavat esille Peräkylän pro gradu -tutkielman *Rajalle* (1985) sekä teoksen *Kuoleman monet kasvot* (1990) (esim. Pentikäinen 1990; Jylhänkangas 2013, 16). Peräkylä tutkii näissä teoksissaan suomalaista kuolemaa sairaalahenkilökunnan näkökulmasta. Peräkylän tutkimusaineisto käyttää goffmanilaista kehysanalyysiä tutkiakseen ihmisten tyypillistä puhetta kuolemasta. Sairaalaelämän arkipäivä sekä puhutavat kuolemasta riippuvat vahvasti millaisessa tilanteessa ja kenen kanssa kuolemasta puhutaan. Peräkylän ansioksi on nähty hänen tapansa valottaa sairaalaympäristön tapaa käsitellä kuolemaa (Jylhänkangas 2013, 17).

Pentikäinen (1990) painottaa Peräkylän ansioksi Ariès'n käsitteiden uudelleen jäsentämisen. Siinä missä heimo- ja kyläyhteisö hahmotti kuoleman ulkopuoliseksi voimaksi, yhteisö pystyi ”symbolijärjestelmänsä” puitteissa kohtaamaan menetyksen. Modernisaatiokehityksen edetessä tämä kyläyhteisön kautta koettu symbolijärjestelmä on purkautunut, eivätkä ihmiset enää koe yhtenäistä tapaa kokea kuolinriittejä. Ihmiset tukeutuvat lääketieteeseen, mutta eivät löydä enää toisiaan samasta todellisuuden piiristä. (Pentikäinen 1990, 198.)

Kuolinilmoituksia on tutkittu monella eri tieteen alalla, ainakin pro gradu -töiden merkeissä, niin teologian, uskontotieteen, historian, kielitieteiden, kansanrunouden,

viestinnän kuin myös sosiologian alalla (ks. Nevalainen 2012, 5–8).

Liisa Hupli-Oinonen (1995) on tutkinut sosiologian pro gradu -tutkielmassaan lasten (0–15-vuotiaat) kuolinilmoitusten avulla 1900-luvun kuolemankulttuurin muutosta. Hänen tutkimusotteensa on monenkirjavaa. Hän yhdistelee sisällönanalyysin, kuva-analyysin, diskurssianalyysin, semioottisen tarkastelun sekä kvantitatiivista sisällönerittelyn tutkimustapoja tutkielmassaan. Aineistona Hupli-Oinonen käyttää vuosien 1924, 1954 ja 1993/1994 Keski-suomalaisen (n=54) ja Helsingin Sanomien (n=83) kuolinilmoituksia.

Hupli-Oinosen (1995) työn ansioksi nousevat kuolinilmoituksen viestinnällisten osien jäsentelyn analysointi ja niiden funktioiden muutokset. Hän myös käsittelee kuolinilmoituksen sijoittelua sanomalehden sivuille, mitä esimerkiksi tässä tutkielmassa ei ole lähdetty tutkimaan. Vuosisadan alussa kuolinilmoitukset löytyvät lehden etusivulta, mutta ajan myötä 1950- ja 1990-luvulla ilmoitukset siirtyvät yhä kauemmas lehden etuosasta (mt. 36).

Hän myös pyrkii maantieteellisten erojen tarkkailuun Keski-suomalaisen ja Helsingin Sanomien välillä, mutta tämä tarkastelu jää lopulta vähäiselle huomiolle, ottaen huomioon aineistorajauksen potentiaalin. Tutkielma keskittyy selvästi enemmän aikakausien vertailuun.

Lasten kuolinilmoitusten muistosäkeissä näkyy harvoin suoraa puhetta kuolemasta, joten Eliaksen oletus kuoleman piilotetusta muodosta pitää tältä osin Hupli-Oinosen (mt. 57) mukaan paikkansa. Muita tutkielmassa löydettyjä kuolinilmoituksissa tapahtuneita muutoksia ovat julkaisun ajankohdan muuttuminen myöhemmäksi, sukulaisverkostojen kasvu, lapsivainajan aseman määrittäminen perheen kautta ja uskonnollisuuden korvautuminen yhä enemmän luontosymboliikalla. Hupli-Oinosen (1995) saamia tuloksia käsitellään vielä erikseen tämän tutkielman tulosten kanssa luvussa 6.

Hupli-Oinosen eittämättä ansiokkaasta pro gradu -tutkielmasta puuttuu kuitenkin 1950- ja 1990-luvun välillä modernin ja sitä seuraavan neomodernin kuolemankulttuurin välinen käsitteellisen erottelun tekeminen. Hupli-Oinonen käsitteellistää havaintovuodet yhden ja

saman modernisaatiokäsitteen kautta. Tässä tutkielmassa on pyritty tarkemmin luomaan myös käsitteellistä eroa 1900-luvun alun, keskivaiheen ja lopun kuolemankulttuureille, käyttämällä Walterin (1994) jaottelua hyväksi. Voi tietenkin olla, ettei suomalainen kuolemankulttuuri ole välttämättä muuttunut siinä määrin, mitä Walter esittää modernin ja neomodernin eroiksi, mutta ilman teoreettista erottelua on vaikeaa pystyä tarkastelemaan missä määrin muutosta tapahtunut tai onko sitä tapahtunut lainkaan.

Toinen asia, mikä Hupli-Oinoselta jää vähäiselle huomiolle on kuolinilmoitusaineiston kriittinen tarkastelu. Hänen työnsä keskittyy kuolinilmoitusten keskinäiseen vertailuun, mutta tutkielmassa ei pohdita kuolinilmoitusten julkistamiseen liittyvien taustatekijöiden vaikutusta. Kuolinilmoitusten määrän vaihtelua ei käsitellä kuolintihedden kanssa lainkaan. Sen sijaan vaihtelut selitetään sanomalehtien levikin kasvulla. Tämän tutkielman luvussa 5, on pyritty käsittelemään laajemmin ja tarkemmin kuolinilmoitusten määrien muutoksien syitä.

Tämän tutkielman teon kannalta toiseksi tärkeäksi pro gradu -tutkielmaksi nousi historian alalle tehty opinnäyte. Ilona Pajari (os. Kemppainen) on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan suomalaisten kuolinilmoittamista Helsingin Sanomissa 1890-luvulta 1980-lukuun saakka (Kemppainen 1998). Pajarin tutkielma auttoi erityisesti hahmottamaan 1800–1900-lukujen vaihteen kuolinilmoittamisen yleistymisen historiaa, joka mahdollisti aineistorajauksen tekemisen tarkemmin. Pajari jakaa kuolinilmoitukset kolmeen eri aikakauteen. 1890–1910-luvut edustavan yläluokkaisen kuolinilmoitusten aikakautta. 1920–1940-luvut edustavat kuolinilmoitusten demokratisoitumista ja niille on tyypillistä formaatin yksinkertaistuminen. 1950-luvulta lähtien kuolinilmoitukset tulevat graafisemmiksi (Kemppainen 1998).

Lapsen kuolemaa Pajari kuvailee muodoltaan traagiseksi läpi aineiston. Mitään viitteitä ei ole siitä, etteikö lapsen kuolema olisi ollut järkytys niin köyhien kuin rikkaiden perheiden kohdalla. Lasten kuolinilmoitusten tekstissä näkyy lapsenomaiset kielikuvat ja symboliikka. (Kemppainen 1998, 87–88.)

Suomalaisia kuolinilmoituksia julkisena performanssina on tutkinut viimeisimpänä

sosiologi Riitta Jallinoja (2011). Jallinojan tutkimukseen perehdytään lähemmin luvussa 5. Aiempaa kansainvälistä sosiologista tutkimusta edustaa Robert Hall (Nevalainen 2012, 7; Hupli-Oinonen 1995, 26), mutta hänen 1970–1980-luvuilla tehty tutkimustyö on osoittautunut vaikeaksi löytää.

5 AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄ

Tutkielman tutkimuskysymykset ovat lyhyesti ilmaistuna: miten lapsivainajan kuolinilmoittaminen on muuttunut sekä miten muutos kuolinilmoitusten yleisyydessä näkyy lapsivainajien kuolinilmoituksissa? Kuolinilmoitus on antropologiselta näkökulmalta yksi kuolinriitin ilmenemismuoto. Kuolinriitit alkavat tilanteesta, jossa yksilö todetaan yhteisölle legitimiällä tavalla kuolleeksi. Nykyään lääkäri tekee kuolinsyytutkimuksen, ruumiinavauksen ja kuolintodistuksen, jotka toimivat irtautumisriittinä. Tätä modernia toimintatapaa Seale (1998, 85) kutsuu lääke- ja oikeustieteelliseksi riitiksi (*medico-legal rites*). Kuolema määritellään Suomen laissa tilanteeksi, jolloin henkilön aivotoiminnat ovat pysyvästi loppuneet (Vala 2014, 30). Tämä on nykyisen suomalaisen yhteiskunnan esimerkki siitä sosiaalisten toimien lähtölaukauksesta, joka van Gennepin (1960) siirtymäriittiteorian mukaisesti aloittaa yhteisön valmistelun vainajan liittämiseksi kuolleiden yhteisöön.

Sanomalehdessä julkaistu kuolinilmoitus on omaisten toimittama sosiaalinen performanssi, jossa luodaan koheesiota ja yhteenkuuluvuuden tunnetta, palauttamalla näkyville millaiseen yhteisöön vainaja kuului (Jallinoja 2011). Se mitä tällä performanssilla kuuluu ilmaistavan, on kulttuurisesti sidonnaista. Konventiot vaihtelevat paikallisesti ja ajallisesti.

Tutkielman lähtökohta on aikakausittainen vertailu, jolla pyritään selittämään, millaisia funktioita kuolinilmoituksella on ollut ja mitä kuolinilmoittamisen yleisimmät konventiot

kertovat lasten asemasta ja paikasta yhteiskunnassa. Sen sijaan tutkielmassa ei pyritä selittämään antropologian tai siirtymäriittiteorian näkökulmasta millainen irtauma- tai liittymäriitti kuolinilmoitus on suomalaisessa kuolemankulttuurissa. Analyysin kannalta on aiheellista kuitenkin tunnistaa antropologinen näkökulma, miten yhteisö pyrkii kuolinilmoituksessa ilmaisemaan vainajan uutta paikkaa sosiaalisessa järjestyksessä: lapsivainaja ei ole enää elävien yhteisön jäsen, vaan vainaja ja yhteisö on siirtymässä tai siirtynyt uuteen tilanteeseen ja sopeutuu muutokseen kuolinriitin avulla.

Tässä luvussa esitellään tutkielman aineiston rajausta sekä metodologisia lähtökohtia.

5.1 Tutkielman aineistot

Tutkielman metodologiana käytetään vertailevaa aineistotriangulaatiota, jossa kahta eri empiiristä aineistoa verrataan keskenään sekä pyritään parantamaan tutkimuksen luotettavuutta paljastamalla aineistojen välisiä ristiriitaisuuksia. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Tutkielmassa käytetään myös kuolinilmoitusten sisällönanalyysiä. Tutkielman metodologiasta lisää seuraavassa luvussa (luku 5.2). Aineistot ovat Human Mortality Databasen (myöhemmin HMD) tarjoamat Suomen kuolleisuustilastot (HMD 2010) sekä Helsingin Sanomien kuolinilmoitukset valikoidulla otannalla.

5.1.1 Yleisiä rajauksia

Tutkielmassa on aineistoissa otettu erityistarkasteluun alle 10-vuotiaat lapset. Kuolleisuustilastojen aineisto (HMD 2010) on kategorisoitu ikäkohorteittain (alle 1-, 1–4- ja 5–9-vuotiaat jne.)²⁷, joten rajaus tehdään osin myös tämän perusteella. Suurin osa

²⁷ Muromasta (1991, 181) poiketen käytän hieman erilaista jaottelua. Kuolleisuutta 1600-luvulla tutkinut Muroma käyttää jaottelua ”alle 1-vuotiaat, 1–4-vuotiaat ja 5–14-vuotiaat”. Halusin omalla kolmijaolla välttyä liian suurilta ikäryhmiltä, jotta vertailtavuus olisi helpompaa ryhmien välillä.

lapsikuolleisuudesta on historiallisesti sekä yhä nykypäivänä kohdistunut niin sanotun imeväiskuolleisuuden piiriin, eli alle 1-vuotiaisiin lapsiin. Alle 1-vuotiaiden ryhmä on täten vakiintuneena luokkana perusteltua rajata omaksi luokakseen²⁸. Alle 5-vuotiaiden lasten kuolleisuus on sekin vakiintunut mittaristo esimerkiksi Unicefilla²⁹.

Mahdollisuuksia toisenlaiselle rajaukselle olisi myös ollut (esimerkiksi alle 5-vuotiaat ja alle 15-vuotiaat). Aineiston rajaaminen alle 10-vuotiaisiin on lopulta jokseenkin mielivaltainen, mutta raja vedettiin lopulta otannassa 10-vuotiaisiin arvioiden, että tämä takaisi tarpeellisen riittävyyden aineistoanalyysille.

5.1.2 Kuolleisuustilastot

Tilastollisena osiona käytetään kansainvälisen HMD:n tietoja, joita muun muassa Suomen tilastojen osalta päivittää Tilastokeskus (HMD 2011; Andreeva 2011). HMD:n tilastot ovat Suomen osalta varsin kattavat. Ne käsittävät mm. kuolemien, väestönmäärän ja syntyneiden lukumääriä aina vuodesta 1878 vuoteen 2009 saakka. Tietokannasta voidaan eritellä jokaisen vuoden kuolleiden kohdalla sukupuoli sekä ikä. Käytän kuitenkin tätä tutkielmaa varten valmiiksi laskettuja viiden ikävuoden kohortteja. Ikävuodet jakautuvat aineistossa ryhmiin: alle 1-, 1–4-, 5–9-vuotiaat jne. (ks. taulukko 3). Tietokannan nimi on ”Kuolemat 1878–2009” (HMD 2010).

---

28 Esimerkiksi Tilastokeskuksen ”Käsitteet ja määritteet” -sivulla:
<http://www.stat.fi/meta/kas/imevaiskuol.html> [viitattu 26.7.2014].

29 <http://data.unicef.org/child-mortality/under-five> [viitattu 12.3.2015]

TAULUKKO 3. Alle 10-vuotiaiden lasten kuolleisuus sukupuolen ja ikäkohorttien mukaisesti vuosina 1910, 1950 ja 2000 (HMD 2010).

	Alle 1-vuotiaat	%	1–4-vuotiaat	%	5–9-vuotiaat	%	YHTEENSÄ	%
Poikavainajat (1910)	6056	55	3533	51	1073	47	10662	53
Tyttövainajat (1910)	4887	45	3342	49	1209	53	9438	47
YHTEENSÄ (1910)	10943	100	6875	100	2282	100	20100	100
Poikavainajat (1950)	2440	57	532	55	208	62	3180	57
Tyttövainajat (1950)	1828	43	435	45	129	38	2392	43
YHTEENSÄ (1950)	4268	100	967	100	337	100	5572	100
Poikavainajat (2000)	123	58	25	61	18	50	166	58
Tyttövainajat (2000)	88	42	16	39	18	50	122	42
YHTEENSÄ (2000)	211	100	41	100	36	100	288	100

HMD:n aineistoa Andreeva (2011, 1) taustoittaa kertomalla, että vaikka arvioita suomalaisten kuolinmääristä voidaan ajoittaa aina vuoteen 1751 asti, on aineiston tarkkuuden ja luotettavuuden kannalta järkevää antaa aineistoa esille vain vuoteen 1878 asti. Tilastossa on tästä rajauksesta huolimatta Andreevan (mt. 1) mukaan pieniä heikkouksia, kuten se, että faktuaalisesti kuolema on saattanut joissain tapauksissa tapahtua jo edellisen kalenterivuoden puolella, koska kuolintodistuksen kirjaamisen ja kuoleman välillä on saattanut kulua aikaa. Lisäksi Andreeva (mt. 2) huomauttaa, että vaikkakin tilastoa on kerätty myös Suomen suurruhtinaskunnan (1809–1917) ajalta, kaikki tilastot viittaavat autonomisen Suomen aluerajojen sisällä tapahtuneisiin väestömuutoksiin. Yksinkertaistaen käsittelen tässä tutkielmassa ”suomalaisena yhteiskuntana” Suomen suurruhtinaskunnan ja itsenäisen Suomen maantieteellisiä alueita, mahdollisista historiallisesta epätarkkuudesta ja epäkorrektiudesta huolimatta.

5.1.3 Sanomalehtien kuolinilmoitukset

Aineistotriangulaation toisena empiirisenä tutkimusaineistona käytetään sanomalehtien kuolinilmoituksia. Kuolinilmoitusten käsittely aineistona vaatii kahden tärkeän kansallisen tason taustoituksen käsittelyä. Ensinnäkin, mikä on sanomalehtien asema julkisena

viestimenä sekä millainen on kuolinilmoittamisen historia Suomessa?

Habermasin (2004, 40) mukaan sanomalehti toimii julkisena viestimenä vasta kun väestöstä valtaosa pystyy käyttämään sitä vuorovaikutusvälineenä. Saksankielessä on tälle historialliselle prosessille yhä olemassa jälkensä kielessä. Sana ”kansalaisyhteiskunta” (*bürgerliche gesellschaft*) viittaa juuri nimenäkin siihen kansanryhmään, joka pystyi ensimmäisenä haastamaan vanhan julkisen vallan. Porvaristo lääkäreiden, pappien, upseerien, akateemikkojen, liikemiesten, pankkiirien, kustantajien ja tehtailijoiden muodostamana olivat Habermasin mukaan ensimmäinen kansalaisyhteiskunnan ryhmä, jolla oli kykyä lukea ja kommentoida uutisia sekä haastaa feodaalisen esivallan julkinen asema (mt. 48–49; 68).

Huttunen (2005) tulkitsee Habermasin havaintoa merkittävänä, koska ”Feodaalisessa yhteiskunnassa julkisuus ei muodostanut omaa itsenäistä yhteiskunnan osa-aluetta, vaan se oli olemassa niin sanottuna edustavana julkisuutena. Sanalla julkinen oli aivan toinen merkitys kuin nykyään.” Julkisuus oli ruhtinaan ja säätynsä käyttämää edustusvaltaa. Kirjapainon kehittyminen, lehdistön ja lukijakunnan kasvun myötä syntyi habermasilainen lukutaitoinen *julkiso*, eli lukeva ja kriittinen yleisö. (mt. 90–91.)

Suomessa - kuten muuallakin - sanomalehtien käyttöaktiivisuuteen liittyy vahvasti luku- ja kirjoitustaidon yleistyminen ja sitä myötä myös levikkien kasvaminen ja saavutettavuuden parantuminen koko väestön tasolla (ks. Mervola 1995). Esimerkiksi 1850-luvulla kaikkien sanomalehtien levikki oli Suomessa vain noin 6000 kappaletta. Väestöä oli tuolloin noin 1,6 miljoonaa henkeä. Näin ollen on selvää, että sanomalehtien lukeminen oli hyvin harvojen kansanryhmien tapakulttuuria, keskittyen lähinnä ruotsinkieliseen lukevaan sivistyneistöön (papit, virkamiehet, porvarit, upseerit ja opettajat) tai aivan kuten Habermas havainnoi porvariston asemasta (mt. 68). 1910-luvulla luku- ja kirjoitustaitoisten osuus koko väestöstä oli sen sijaan jo vahvassa nousussa ja saavutti tuolloin 50% rajan koko väestössä. 1940-luvulle tultaessa määrä nousi jo 90%:iin ja 1980-luvulta lähtien voidaan Suomesta puhua tilastollisesti 100%:sti luku- ja kirjoitustaitoisena kansana. (Myllyntaus 1991.)

Suomessa luku- ja kirjoitustaidon yleistymistä vauhditti erityisesti kansakoululaitoksen pystyttäminen vuonna 1866 sekä yleisen oppivelvollisuuden käytäntöön pano vuonna 1921 (Tommila & Salonkangas 1998, 12; Mervola 1995, 89; Myllyntaus 1991, 119). On myös väitetty, että lukutaidon leviäminen on 1600-luvulta lähtien ollut luterilaisen kirkon ansiota, koska kirkko opetti lukemista. Tuloksena oli ainakin kirkon tilastoissa lukutaidon kasvua, mutta näiden opetustoimien todellista merkitystä lukutaidon laajan leviämisen kannalta on kritisoitu³⁰. (ks. Mervola 1995; Myllyntaus 1991, 199.)

Varhaista sanomalehtien julkisuutta piti yllään periaate kahtiajaosta työ- ja organisaatiomaailman julkisesta luonteesta sekä perhe-elämän yksityisyydestä. Kun sanomalehtien julkisuus levisi myös porvariston ulkopuolelle, lähinnä työväen piiriin, aiheutti tämä Habermasin mukaan julkisuuspiirin käsitteen laajentumisen. (Habermas 2004, 227; 248.) Habermasin mukaan massoille kaupallistettu sanomalehdistö on tuottanut pienten yksityisten elämäntarinoiden julkistamistilan (mt. 251). Tähän elämäntarinoiden julkisuustilan kasvuun sopii hyvin myös kuolinilmoitusten yleistyminen. Sanomalehti ei ole enää vain kirjallinen akateeminen julkaisu, joka on kohdistettu vain ”lukevalle sivistyneistölle” (Mervola 1995, 88), vaan siitä tulee laajemmalle yleisölle tarkoitettu ilmoitus- ja mainontakanava.

Kiinnostuksen puute tai innostus sanomalehtiä ja lukemista kohtaan on kuitenkin ollut monimutkaisen historiallisen prosessin tulosta, eikä ole pelkästään sidonnainen lukutaitoon. Tutkijat kuten Tommila & Salonkangas (1998, 12) sekä Mervola (1995, 92)

30 Mervola (1995, 89) selventää, ettei pappien kinkereillä mitattu lukutaito ollut vielä lukutaitoa kuten sitä kansainvälisesti ”literate” -termillä kuvataan, joka ottaa huomioon luku- ja kirjoitustaidon oppimisen. Sanomalehtien peittoprosentti on kasvanut hyvin samansuuntaisesti ”literate”-taidon kanssa, eikä ole epäselvää, että juuri tuo 1800-luvun lopulla kohonnut sanomalehtien levikkimäärän kasvu johtaa juurensa juuri luku- ja kirjoitustaitoinnon voimakkaaseen nousuun (mt. 90–91). Lisäksi Myllyntaus (1991, 116) vertaa väitteen paikkansapitävyyttä Andersonin ja Bowmanin (1963) kynnysteoriaan siitä, että kansakunnan ”teollinen läpimurto tapahtuu yleensä yhden sukupolven eli noin 20–30 vuoden viiveellä ajankohdasta, jolloin lukutaitoisten osuus koulu- ja työikäisen väestön yhteismäärästä nousee 30–40 prosenttiin”. Teoria kuvaa osuvasti myös Suomen oloja, kun huomioidaan, että Suomi saavutti ko. ”literate”-tason 1890-luvulla ja 1930-luvulta lähtien teollistui voimakkaasti (mt. 119). Myllyntaus (mt. 120) pohtii kuitenkin tämän kauseliteetin todellista paikkaansapitävyyttä ja sanookin, että ”[luku- ja kirjoitustaito ei muodostu taloudellisen kasvun moottoriksi ellei siihen ole yhteiskunnallisia edellytyksiä”, joten lukutaito on siis vain toiminto, jonka merkittävyys syntyy vain ja ainoastaan sen yhteiskunnallisessa kontekstissa.

huomioivat, että lukeminen ja kirjoittaminen yhdistettiin hyvin helposti vain uskonnollisten tekstien etuoikeudeksi vielä 1900-luvun alussa, joten sanomalehtien lukeminen saatettiin kokea ikään kuin liian maallisenä toimintana. Tämän lisäksi tutkijat huomioivat myös ne ympäristöön liittyvät lähtökohdat, jotka voivat rajoittaa lukemista ja sanomalehtien yleisyyttä. Huononäköisten oli varmasti vaikeaa tutustua lehtiin pimeässä pirtissä himmeän kynttilävalon loisteessa (Tommila & Salonkangas 1998, 12).

Sanomalehdissä oli 1800-luvulla yleistä kirjoittaa kuolemista, mutta kirjoittaminen keskittyi kuninkaallisten kuolemiin. Esimerkiksi Suomettaren uutisoitua keisari Aleksanteri II:n kuolemasta (v. 1881) uutinen peitti puolet etusivusta ja lehteä koristi useita viikkoja sururaamat (Mervola 1995, 162). Kuolinilmoituksia on ilmestynyt suomalaisissa sanomalehdissä 1800-luvun lopulla, mutta ne yleistyivät sekä kasvattivat suosiotaan erityisesti 1920-luvulla ja alkoivat tällöin vakiinnuttaa paikkaansa eri yhteiskuntaluokkien keskuudessa (Hupli-Oinonen 1995, 27; Kempainen 1998). 1890–1910 -lukuja on kuvattu kuolinilmoitusten osalta yläluokkaisten oikeutena, jolloin alempia sosiaaliryhmiä ei ilmoittajien joukossa näy (Kempainen 1998). Kempainen (mt. 44) kuvaa kehitystä kirjoittamalla kuinka ”Kunnallisneuvokset, kuvernementin sihteeri ja proviisorit ovat edelleen mukana kuolleita-palstalla, mutta ovat saaneet seurakseen niin viilaajan, yövahdin kuin mäkitupalaisenkin.”

Kuolinilmoitusten paikka on vielä 1900-luvun alussa ollut lehden ensimmäisillä sivuilla - monesti jopa etusivulla. Ajan myötä kuolinilmoitusten sijoittelu on muuttunut ja kuolinilmoitukset ovat siirtyneet taaemmaksi lehden sivuilla (mt. 36). Kehitystä voi kuvata sivilisoituneen tapakulttuurin pyrkimyksestä viedä kuolemaa pois näkyviltä, mutta se kertoo myös ilmoituspalstojen ja mainosten tärkeästä taloudellisesta tuotosta lehdille.

Jallinojan (2011, 78) mukaan kuolinilmoitukset ovat luonteeltaan kaavamaisia ja tiukasti säädetyjä julkisia performansseja. Tarkoituksena on jäsenellä ihmiset yhteen ja tehdä heille selväksi yhteenkuuluvuuden tunne (perheenä tai sukulaisuutena). Kuolinilmoituksen perusolemus kuolinriittinä on omaisten välisen vuorovaikutuksen kiihdyttäminen (*intensification of interaction*). Koska kuolema on peruuttamaton, johtaa tämä Jallinojan

mukaan perheenjäsenten yhteenkuuluvuuden tunteen vahvistumiseen, vaikka perhesuhteet olisivat monimutkaisia. Kuolema nähdään kuolinilmoituksen avulla mahdollisuudeksi herättää uudelleen mennyt aika ihmisten mielissä (*a revival of the lost past*). Kuolinilmoitukset ovat performansseja, joissa perheenjäsenten hierarkia luodaan genealogisen läheisyyden, yksiavioisuuden ja tasa-arvoisuuden periaatteiden mukaisesti. (mt. 89–91.) Sääntöjä voidaan rikkoa, mutta vaarana on tällöin häpeän, syyllisyyden, ihmetyksen tai paheksunnan aiheuttaminen (mt. 81).

Lasten kuolinilmoittamisen yleisyyden kohdalla lähestymiskulma täytyy myös suhteuttaa lasten asemaan julkisessa sfäärissä. Habermasilaisessa julkisuuskäsityksessä julkinen sfääri on paikka, jossa julkinen mielipide muodostetaan (esim. sanomalehdissä) (Tuukkanen 2014, 15). Jos lapsen asema on yksityisessä piirissä, tulisiko lapsivainajan näkyä julkisessa piirissä lainkaan? Lapsen asema habermasilaisessa julkisen sfäärin viitekehyksessä on Tuukkasen (mt. 15) mukaan lapsuudentutkimuksen kannalta problemaattinen - mikä on nykyään lapsen paikka? Tämän tutkielman kannalta on olennaista kysyä, kuuluuko lapsivainaja julkisen sfääriin, ja jos kuuluu, millä aikakaudella lapsi on sinne saapunut? Tai jos lapsen paikka on yhä etupäässä yksityisen sfäärin piirissä, kenen vuoksi lapsista kuolinilmoitetaan julkisessa sfäärissä?

Lapset on tässä habermasilaisessa viitekehyksessä nähty kuuluvan yksityisen sfäärin piiriin, yhdessä kodin ja perheen kanssa. Lasten paikka ei ole kuitenkaan enää niin selvästi yksityisen maailman sisään rajattu, vaan perhe-elämä on ylipäättänsä alkanut muotoutua sosiaalisten paineiden alla ja saanut vaikutuksia yhä enemmän julkisesta sfääristä. (mt. 15.) Lapsen asema on myös Tuukkasen (mt. 17) mukaan ristiriitainen: lapsen asema on kohonnut yhteiskunnassa, mutta aikuisten aika ei välttämättä lasten kanssa ole riittävää, eikä lasten mielipiteitä oteta tarpeeksi huomioon. Joten kysymys siitä, onko kuolinilmoitus sellainen riitti, jossa lapsen aseman kohoaminen näkyy, on oleellinen tämän tutkielman kannalta.

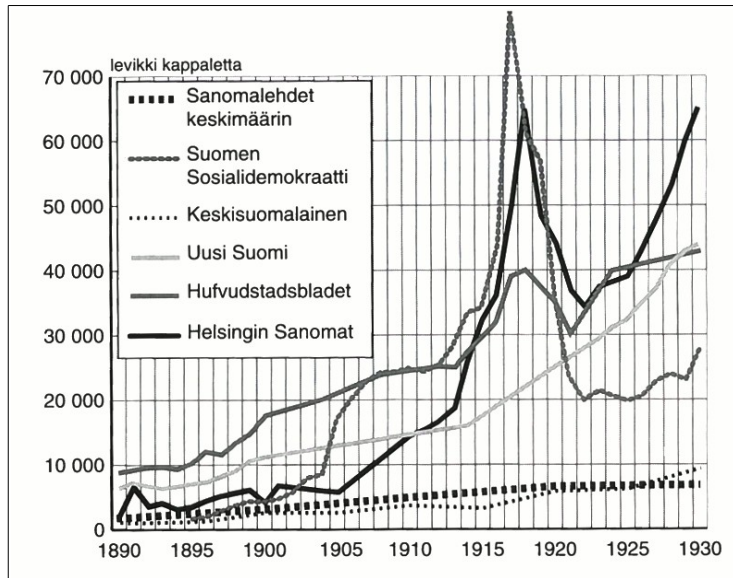
5.1.4 Aineiston rajaus

Kuolintilastoja on kerätty jo vuodesta 1878 lähtien ja mahdollistaa periaatteessa tarkkailun aina vuoteen 2009 asti. Vuodet eivät ole kuitenkaan veljiä keskenään, kuten sanonta kuuluu, joten jyrkimmät poikkeamat täytyy poissulkea havainnointiajalta. Tässä tutkielmassa on lähdetty rajauksesta, että sota-aikoja ei oteta käsiteltäväksi. 1900-lukua käsitellessä tämä tarkoittaa vuoden 1918 sisällissodan sekä toisen maailmansodan poissulkemista. Tällöin mahdollistuu tasavertainen eri aikakausien välinen kuolintapausten vertailu.

Kuolintilastojen ja kuolinilmoitusten ristiin vertailu vaatii myös valinnan tekoa sanomalehden osalta. Tässä tutkielmassa aineisto kuolinilmoituksista on pyritty keräämään Suomen levikiltään suurimmasta sanomalehdestä. Valinta kohdistui Helsingin Sanomiin, jonka levikki vuonna 2013 oli 350 000 kappaletta, kun taas toiseksi suurimmalla lehdellä, Aamulehdellä, levikki ylsi 110 000 kappaleeseen (Levikintarkastus 2014). Aineiston mielekkään rajaamisen kannalta, tutkielman teossa tutustuttiin aineistoon alustavasti varsinkin 1900-luvun alusta riittävän otannon takaamiseksi. Kuolinilmoittamisen yleistymisen paikantaminen historiallisesta aineistosta oli tärkeä tehtävä analyysin teon onnistumisen kannalta.

Helsingin Sanomat ei osoittautunut ainoaksi mahdolliseksi lehdeksi kun hahmotetaan levikiltään suurinta lehteä 1900-luvun alusta. Helsingin Sanomat nousi Suomessa levikiltään suurimmaksi sanomalehdeksi 1920-luvun jälkeen. Kemppaisen (1998) mukaan ilmoittajakunnan laajenemiseen on erityisesti syynä Helsingin Sanomien ilmoituspolitiikka. Lehti alkoi menestyä pääkaupunkilaisten ja työväestön keskuudessa, kun se asetti tavoitteekseen pienten ilmoitusten lisäämisen (ilmeisesti kilpailukykyiset hinnat olivat pääosissa). Kuolinilmoitusten kanssa pätee samanlainen kehitys kuin muunkin julkisen mediavirran: rahvas on saanut omat elämäntarinat esille. Kemppaisen mukaan tämä näkyy eritoten siinä, että kuolinilmoitusten sisältö riisuutui minimiin: pelkkä nimi, syntymä- ja kuolinaika sekä omaisten nimi nousi yleiseksi malliksi 1920-luvulla. (Kemppainen 1998, 45.) 1910-luvulla Helsingin Sanomien edellä olivat ainakin

Hufvudstadsbladet sekä *Suomen Sosialidemokraatti* (aiemmin *Työmies*), kuten kuviosta 1 selviää (Mervola 1995, 214).

KUVIO 1. Useiden suurimpien lehtien levikit vuosina 1890–1930 (Mervola 1995, 214).

Tutkielman ajankäytön ja resurssien puitteissa päädyttiin otannassa kuitenkin keskittyä pelkästään Helsingin Sanomiin, joka on aloittanut toimintansa vuonna 1889³¹. Tutkielmassa on käytetty Jyväskylän yliopiston kirjaston mikrofilmikokoelmia sekä Historiallisen sanomalehtiarkiston elektronista aineistoa kerättäessä aineistoa. Elektronisesta aineistosta on huomattavissa määrin aukkoja julkaisukalenterissa 1800-luvun lopulta (todennäköisesti sortokausien vaikutus lehden ilmestymiseen on syy tähän). Helsingin Sanomien ja Päivälehdien sähköiset lehdet löytyvät vuodesta 1889 vuoden 1912 helmikuuhun saakka elektronisesta arkistosta. Helsingin Sanomista vanhempiakin lehtiä olisi tarjolla, kuten suomenkielisistä *Suometar* (1847–1866) ja *Uusi Suometar* (1869–1918) tai ruotsinkielisiä lehtiä kuten *Helsingfors Tidningar* (1829–1866) ja *Helsingfors Morgonblad* (1832–1844). Vaikka nämä lehdet ovat olleet merkittäviä kulttuurivaikuttajia ja uranuurtajia suomalaisen journalismin historiassa (Tommila & Salokangas 1998), niin Kempaisen (1998) mukaan - sekä tätä tutkielmaa varten tehtyjen alustavien aineistotarkastelujen perusteella - kuolinilmoitukset ovat liian harvinaisia ennen 1910-lukua, jotta otannan tekeminen olisi mielekästä ja mahdollistaisi aikakaussittaisen vertailun.

31 Tuolloin nimeltään Päivälehti (1889–1904).

Esimerkiksi vuoden 1900 tammikuun numeroissa Päivälehdessä julkaistiin ainoastaan 10 kuolinilmoitusta, joista yksikään ei ollut lapsivainaja. Sen sijaan tammikuun vuoden 1910 kuolinilmoituksia löytyi jo 41 kappaletta, joiden joukossa oli 6 lapsivainajaa (alle 10-vuotiaat).

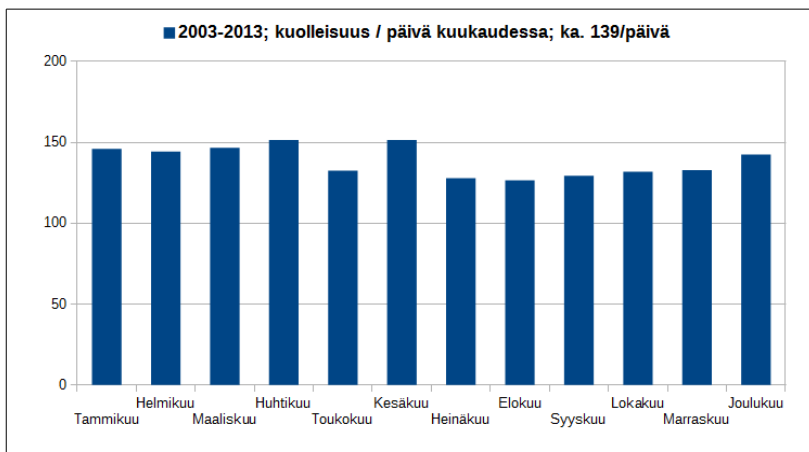
Ottaen huomioon Helsingin Sanomien julkaisuhistorian, kuolinilmoitusten yleisyyden sekä sotavuosien rajaamisen pois aineistosta, päädyttiin kuolinilmoitusten otannassa kolmeen vuoteen. Nämä kolme vuotta edustavat 1900-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa kolmea hyvin erilaista ja omaleimaista aikaansa. Otantavuodet ovat vuodet 1910, 1950 sekä 2000 (ks. taulukko 4). Vuosi 1910 on suomalaisessa yhteiskunnassa Suomen suurruhtinaskunnan, vahvasti agraaripainotteisen ja esiteollisen yhteiskunnan aikaa. Luku- ja kirjoitustaito kasvoi ja imeväiskuolleisuus oli yleistä. Vuosi 1950 edustaa suomalaisessa yhteiskunnassa toisen maailmansodan jälkeistä aikaa, jolloin sotakorvauksia maksettiin, teollisuus kasvoi nopeaan tahtiin ja muutto maaseudulta kaupunkeihin oli murrosvaiheessa. Imeväiskuolleisuus oli selkeässä laskussa sekä valistus ja hygienia lastenhoidossa oli erittäin merkittävässä roolissa. Luku ja kirjoitustaito oli jo tuolloin korkealla tasolla. Suomalaisen yhteiskunnan jälkiteollista aikaa edustaa vuosi 2000, jolloin imeväis- ja lapsikuolleisuus on muuttunut tilastollisesti marginaaliseksi ilmiöksi ja suomalaiset ovat urbanisoituneet.

TAULUKKO 4. Aineiston otantavuosien tarkkailua yhteiskunnallisen kehityksen mittareiden avulla (Myllyntaus 1991; SVT 2011; Findikaattori 2014).

Otantavuosi	Luku- ja kirjoitustaito	Imeväiskuolleisuus*
1910	Alhainen (väh. 50%)	Yleistä (11–12%)
1950	Korkea (väh. 90%)	Melko yleistä (4–5%)
2000	Erittäin korkea (100%)	Erittäin harvinaista (< 0,5%)

*Alle vuoden ikäisten kuolleisuus suhteessa saman tilastovuoden elävänä syntyneiden määrään.

Jokaisen otantavuoden sisältä päätettiin valita kolme kuukautta sanomalehtiaineistoa, joista kuolinilmoituksia etsittäisiin. Kuvioon 2 on kerätty vuosien 2003–2013 ajalta keskiarvot kuukausittain kuolleista suomalaisista. Kuolleiden määrä vaihtelee päivittäin, pysyen hieman alle 150 vainajan määrässä. Keskiarvoksi saadaan 139 vainajaa/päivä ja keskimääräinen poikkeama keskiarvosta on 9 vainajaa (SVT 2014, 4). Vaikka vaihtelua on, kuolintapaukset ovat Suomessa 2000-luvulla melko tasaisesti jakautuneet pitkin vuotta. Mielenkiintoista olisi myös ollut saada tietoa kuinka kuolleiden määrä on aiemmin vaihdellut, mutta tällaista tietoa ei ollut saatavilla. Täten otantakuukausien valinta tehtiin valitsemalla kuukausiksi tasaisesti vuoden ajalta kolme ajankohtaa: tammi-, touko- ja syyskuut.

KUVIO 2. Keskimääräinen kuolleisuus/päivä/kuukausi Suomessa vuosina 2003–2013 (SVT 2014, 4).

Yksi asia, mikä erityisesti lasten kohdalla voi kuolleisuustilastossa korostua, on syntyvyyden kuukausittainen vaihtelu, erityisesti kun otetaan huomioon imeväiskuolleisuuden yleisyys. Syntyvyys on samaan tapaan kuolleisuuden kanssa 2000-luvulla pysynyt hyvin tasaisena kuukausittaisessa tarkastelussa³², joten tammi-, touko ja syyskuuden osalta valintaan ei näytä kohdistuvan erityistä ongelmaa tältä osin.

Sanomalehtiaineiston otannan tulos on kirjattu taulukkoon 5. Vuoden 1910 otanta tuotti 107 kuolinilmoitusta, joista lapsivainajia 7,48 % (n=8). Vuoden 1950 otanta oli N=842 ja

32 Jonatan Hilden on tarkastellut syntyvyyden kuukausittaista vaihtelua Informaatiomuotoilu-sivustolla. Syntyvyys vaihtelee noin 150 ja 170 syntyneen lapsen välillä päivittäin eri kuukausina. <http://informaatiomuotoilu.fi/asiasanat/syntyvyys/> [viitattu 31.7.2014].

lasten osuus 2,97 % (n=25) ja vuoden 2000 otanta oli N=1624 ja lasten osuus 0,62 % (n=10). Otannasta huomataan, että sekä kaikkien kuolinilmoitusten että myös lasten kuolinilmoitusten määrä on tammikuussa selvästi suurempi kuin touko- ja syyskuussa.

Syy tähän on todennäköisesti joulun ja uudenvuoden vaikutus tammikuun otantaan. Kalenterivuoden lopulla kuolleet ilmoitetaan yleensä vasta useamman päivän viiveellä, joten joulukuun kuolintapaukset lisäävät tammikuun aineistoihin kuolintapauksia. Peräti kolmasosassa kaikista tammikuussa julkaistuista lasten kuolinilmoituksista kuolema on tapahtunut joulukuun lopulla ja joulukuu näyttäytyy runsaimmalta kuukaudesta kuolinilmoittamisen muodossa. Tämä epäsuhta ei kuitenkaan vaikuta tämän tutkielman analyysin teon kannalta merkittäväksi puutteeksi, koska oletettavaa on, että myös muita tapauksia kuin lapsia on samassa suhteessa yliedustettuna tammikuun aineistossa.

TAULUKKO 5. 0–9-vuotiaiden lasten kuolinilmoitukset (n) Helsingin Sanomissa. Suluissa on näkyvissä kaikkien kuolinilmoitusten määrät (N). Alin rivi näyttää kuolintilastoista 0–9-vuotiaiden osuuden kaikista kuolleista ko. vuonna.

Havaintovuosi	1910	1950	2000
	n (N)	n (N)	n (N)
Tammikuu	6 (41)	12 (336)	6 (640)
Toukokuu	2 (39)	9 (275)	3 (494)
Syyskuu	0 (27)	4 (231)	1 (490)
YHTEENSÄ	8 (107)	25 (842)	10 (1624)
YHTEENSÄ (%)	7,48 %	2,97 %	0,62 %
0–9-vuotiaiden vainajien osuus kaikista kuolleista (%) (HMD 2010)	38,26 %	13,10 %	0,58 %

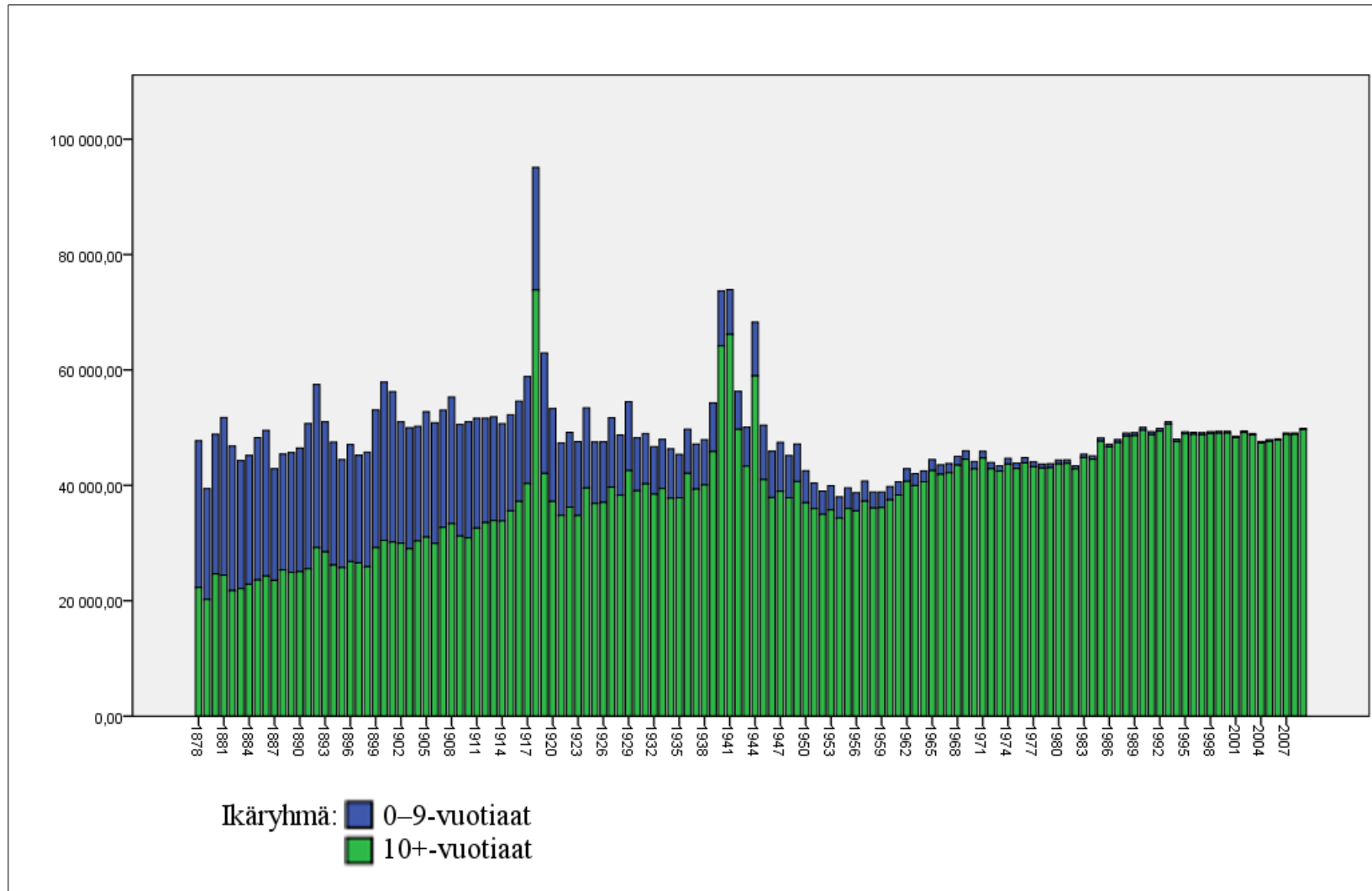
Havaintoja voidaan verrata kuolintilastojen kanssa. Kuolleisuudesta voidaan samaan tapaan kuin kuolinilmoitusten kohdalla nähdä, kuinka suuri kuolleisuus Suomessa on ollut ja mikä on alle 10-vuotiaiden osuus aineistosta. Kuvio 3 näyttää tämän.

Kuviosta 3 voidaan nostaa useita mainittavan arvoisia seikkoja. Ensinnäkin sotavuodet kuten vuoden 1918 sisällissota sekä toinen maailmansota näkyvät kuolleisuuden äkillisenä

kohoamisena. Tällöin kohoama on selvästi johtunut aikuisten (yli 10-vuotiaat vihreällä värillä) kuolemista. Toisekseen 1800-luvulta lopulta 2000-luvun alkuun saakka kuolleisuus on pysynyt noin 40 000 ja 50 000 vainajan välillä huolimatta siitä, että väestön kokonaismäärä on lisääntynyt noin 3 miljoonalla kansalaisella samassa ajassa.

Tämän tutkielman kannalta merkittävintä on kuitenkin sinisen palkin (alle 10-vuotiaiden) osuuden väheneminen. 1900-luvun alussa vuosittain kuolleista alle 10-vuotiaat lapset muodostivat melkein puolet kaikista kuolintapauksista. 1950-luvulla sinisen palkin osuus on selvästi pienentynyt ja 1960–70-luvulta alkaen sinisen palkin osuutta on jo vaikea edes erottaa kuviosta - niin tilastollisesti marginaaliseksi lasten kuolemat ovat jälkiteollisella ajalla tulleet.

Kuolleisuustilaston ja sanomalehtiaineiston tarkempaa analyysiä tehdään tulosluvussa ja tuloksia pyritään tulkitsemaan teorian valossa.

KUVIO 3. Kuolleisuus Suomessa vuosina 1878–2009 (HMD 2010). Sininen palkki kuvaa 0–9-vuotiaiden osuutta menehtyneistä ja vihreä palkki muita 10-vuotiaista alkaen.

5.2 Metodologiset lähtökohdat

Tutkielma lähtee metodologisilta lähtökohdiltaan oletuksesta, että yhteisön ihmiskuva ja käsitykset elämästä määrittävät yhteisön suhdetta kuolemaan ja kuolinriitteihin, kuten Pentikäinen (2003) on kuvannut. Tutkielmassa katsotaan tätä prosessia näkökulmaltaan vastakkaisesta suunnasta: mitä aineistot kuolinilmoituksista ja kuolintilastoista kertovat suomalaisen yhteiskunnan ihmiskuvasta ja erityisesti lasten asemasta? Mitä ristiriitoja aineistojen vertailu (aineistotriangulaatio) tuo ilmi ja mitä kuolinilmoitusten sisällön analyysin perusteella voidaan päätellä yhteiskunnan asennoitumisesta lapsiin ja lapsuuteen?

Tutkielmassa käytetään empiirisenä aineistona monia eri lähteitä ja useampaa erilaista analyysitapaa. Tällaista tutkimuksen tekotapaa voidaan kutsua aineisto- ja menetelmätriangulaatioksi (ks. Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006). Tutkielmassa käytetään kahta erilaista analyysitapaa, joten tutkielman lähtökohtaa voidaan kutsua hyvin laiveassa merkityksessä menetelmätriangulaatioksi.

Eskolan ja Suorannan (1998, 72) mukaan, triangulaation metodologisena heikkoutena on useasti metodien yhteensovittamattomat ihmiskäsitykset, jotka pohjimmiltaan johtavat siihen, että eri tutkimusmenetelmät vaativat omakohtaisille aineistoilleen uniikit tutkimuskysymyksensä. Ennen varsinaista aineistojen esittelyä ja analyysiä, esitellään seuraavissa kahdessa alaluvuissa näiden kahden metodien tarkoitus tälle tutkielmalle. Ratkaisut juuri näiden menetelmien käytölle on pyritty eksplikoimaan sekä niiden käytettävyyttä pohtia läpi analyysin, kuten Eskola ja Suoranta (mt. 251) kehottavat tekemään.

5.2.1 Kvantitatiivinen aineistotriangulaatio

Tutkielman ensimmäinen analyysitapa hyödyntää aineistotriangulaatiota ja on perustaltaan kvantitatiivinen. Empiirisenä aineistona käytetään kuolleisuustilastoja ja sanomalehdistä kerättyjä kuolinilmoituksia. Näiden kahden aineiston sisältöjä verrataan keskenään, jolloin tuloksena on kuolinilmoittamisen yleisyyden kuvaaminen.

Aineistotriangulaatiolla haetaan tässä tapauksessa uudenlaista kokonaiskuvaa tutkittavasta kohteesta. Tutkielmassa pyritään hahmottamaan sosiaalista todellisuutta valtiollisen instituution mittausten (valtion virallisen kuolleisuustilaston) ja kuoleman julkisen esittämisen konventioiden välillä (lasten kuolinilmoitusten yleisyyden). Tuloksena on yleiskuva lasten kuolinilmoittamisen yleisyydestä sekä lapsivainajan asemasta.

Goardin ja Taylorin (2004, 43–45) mukaan tällainen kahden aineiston näkökulman kautta luotava kolmas näkökulma (*vantage point*) on täysin mahdollista tehdä, mutta tällöin epistemologinen, eli tiedonhankinnallinen käsitys, perustuu synteessin mahdollisuuteen. Käsitys on tällöin jotain puhtaan positivistisen todellisuuden rakentumisen ja myös relativistisen näkökulman välillä oleva (mt. 45). Uusi näkökulma ei siis suoranaisesti pohjautu mitattavaan ilmiöön (positivismi), eikä se toisaalta perustu lukemattomien erilaisten todellisuuksien mahdolliselle havainnoille (relativismi). Kolmas näkökulma on tiukasti perusteltu ja tuotettu synteesi kahdesta eri mittaustuloksesta.

Menetelmällä ei ole tarkoitus luoda ”puhdasta tulkintaa” sosiaalisesta todellisuudesta, vaan kvantitatiivinen menetelmä pyrkii luomaan esityksen historiallisesta periodista ja tuo perspektiiviä aikaperiodien välisille vertailuille. Analyysin toisessa vaiheessa on tarkoitus pitää näitä kvantitatiivisesta aineistotriangulaatiosta saatuja tuloksia eräänlaisena aineistopohjana, jonka kautta pyritään pohtimaan muiden tulosten kautta löytyvien mahdollisten ristiriitojen ja muutostrendien syitä.

5.2.2 Kuolinilmoitusten sisällönanalyysi

Tutkielman toinen analyysitapa on kuolinilmoituksista tehty sisällönanalyysi. Sisällönanalyysin kannalta tärkeäksi nousi erityisesti kysymys siitä, kuinka kuolinilmoituksista pystytään havainnoimaan ja operationalisoimaan tutkimuksen kannalta relevantteja teemoja. Operationalisoinnin tavoite on tuottaa yleisen teoreettisen viitekehyksen osille mitattavat vastineet empiirisestä aineistosta (Eskola & Suoranta 1998, 75).

Vaikka laadullisessa tutkimuksessa ei välttämättä varsinaisesti puhuta operationalisoinnista tai mittaamisesta (mt. 75–78) erityisen hyödylliseksi nousi ennakkoon hyvinkin ”kaavamaisen” mittauskoodiston laatiminen, jonka käyttö olisi mahdollisimman yksiselitteistä. Syy kaavamaisuuteen johtui kahdesta syystä, jotka otaksuin erityisesti tämän aineiston erityispiirteeksi. Ensinnäkin kuolinilmoitusten monimuotoisuus ja -tulkinnallisuus oli haaste, joka vaati systemaattisen ratkaisun. Mihin ilmaisuihin tulisi keskittää huomiota ja millaista analyysiä esimerkiksi kuolinilmoitusten värssyille voisi ylipäättänsä tehdä? Kuinka nostaa aineistosta potentiaaliltaan relevanttia tietoa? Toisekseen, aikakausien keskinäinen vertailu vaati systemaattista otetta, jotta vertailu ja muutostrendien havaitseminen olisi mahdollista.

Analyysitavaksi nousi näistä syistä johtuen teorialähtöinen sisällönanalyysi. Teorialähtöisessä tutkimuksessa analyysi perustuu olemassa olevaan malliin, jota testataan uudessa empiirisessä ympäristössä (Tuomi & Sarajärvi 2002, 95–99). Tutkielmaa varten perehdyttiin aiempaan tutkimukseen, jossa erityisesti oltiin tutkittu kuolinilmoituksia. Aineistoanalyysiä ohjasi erityisesti psykologien Lappalaisen, Ruokosen ja Ihalaisen (1991) tekemä tutkimus ja heidän käyttämänsä muuttujaluettelo, jota he käyttivät henkirikosten uhrien kuolinilmoittamisen piirteiden selvittämiseksi. Vaikka alkuperäinen tutkimus onkin tehty kvantitatiivista analyysiä varten, näyttäytyi muuttujaluettelo erittäin käyttökelpoiseksi myös tätä tutkielmaa varten. Erityisesti tapa, jolla omaisten kaipausta, kuolintavasta kertomista, kuoleman jälkeistä elämää ja ilmoituksen ajankohdan jättämistä oli tutkimuksessa operationalisoitu muuttujiksi, osoittautui tämän tutkielman kannalta

relevantiksi. Sisällönanalyysiä varten tehty muuttujaluettelo, johon lainattiin paljon ideoita Lappalaisen ym. (1991) tutkimuksesta löytyy liitteenä 1.

Sisällönanalyysi tapahtui etupäässä sisällön erittelyn avulla, jossa liitteen 1 mukaisesti kirjoitusten sisältöä taulukoitiin ja laskettiin tiettyjen sanojen ja teemojen esiintymisinä aineistossa (ks. Tuomi & Sarajärvi 2002, 107–108). Muutamissa tapauksissa otannasta löytyi tiettyä tulkinnanvaraisuutta ja joitain erityisen mielenkiintoisia tai aineistosta muutoin poikkeavia tapauksia nousi analyysissä esiin.

6 TULOKSET

Tutkielman tutkimuskysymyksiä on kaksi. Ensimmäinen kysymys kuuluu, miten lapsivainajan kuolinilmoittaminen on muuttunut 1900-luvun aikana Suomessa ja kuinka yleistä se on ollut? Kuolinilmoittamisen yleisyyden hahmottaminen on tämän kysymyksen kannalta olennainen tehtävä. Tähän kysymykseen pyritään vastaamaan hahmottamalla ilmiön yleisiä piirteitä ja sijoittamalla tutkimuksen havainnot kvantitatiiviselle makrotasolle.

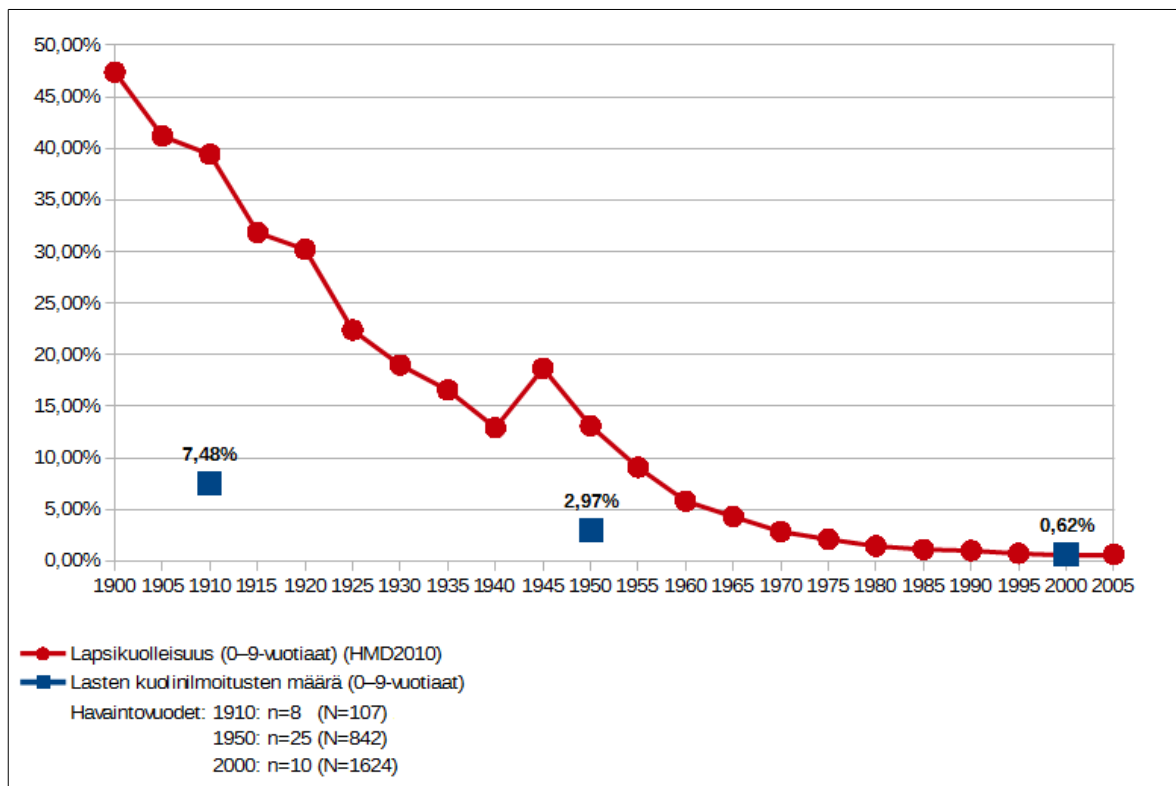
Toinen tutkimuskysymys on luonteeltaan laadullinen ja orientoituu tarkkailemaan kuolinilmoitusten sisältöä. Miten lasten kuolinilmoittamisen yleistyminen on vaikuttanut ilmoitusten sisältöön? Eli millaisia konventioita kuolinilmoitus ylläpitää lapsivainajan julkisuuskuvassa?

Keskityn näihin kysymyksiin seuraavaksi kahdessa niille omistetuissa omissa alaluvuissaan, jonka jälkeen saatan tulokset yhteen sekä tiivistän tulosten tulkintaa kolmannessa alaluvussa.

6.1 Kuolinilmoitusten ja kuolintilastojen välinen aineistotriangulaatio

Tutkielman aiemmassa osiossa esiteltiin lasten kuolinilmoitusaineiston määriä havaintovuosittain (ks. taulukko 5). Määristä voidaan huomata ensinnäkin kaksi yleistä piirrettä. Kuolinilmoitusten määrä on kasvanut havaintovuosien 1910, 1950 ja 2000 välillä jatkuvasti (107, 842 ja 1624 ilmoitusta) mutta toisekseen, lasten kuolinilmoittaminen ei näytä kasvaneen samassa suhteessa. Havaintovuosien ilmoituksista vain pieni osa oli lasten kuolinilmoituksia (8, 25 ja 10 ilmoitusta) ja kasvukehitys on sekä kasvanut että myös laskenut. Lasten kuolinilmoittamisen kehitystä ei voida kuitenkaan suoraan tulkita tämän perusteella, vaan kuolinilmoitusten yleisyyttä on tutkittava suhteessa lapsikuolleisuuden kehitykseen. Lasten kuolinilmoittaminen täytyy suhteuttaa yleisen lapsikuolleisuuden sekä kuolinilmoitusten yleisen määrän kanssa, jotta saadaan selville lasten kuolinilmoittamisen todellinen muutoskehitys. Muutoskehitys esitetään kuviossa 4, jossa on asetettu samaan kuvaajaan alle 10-vuotiaiden lasten kuolinilmoitusten yleisyys sekä alle 10-vuotiaiden lasten kuolleisuus.

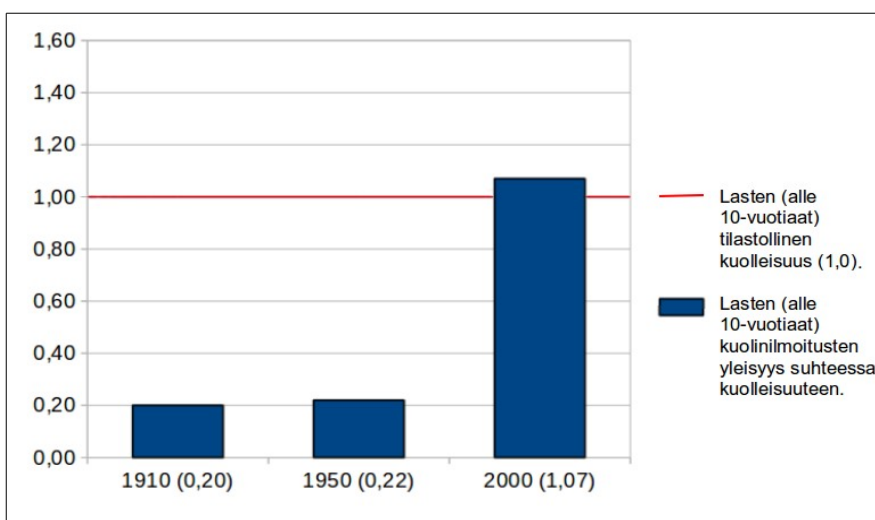

KUVIO 4. Alle 10-vuotiaiden lasten osuus vuosittain kuolleista vuosina 1900–2005 Suomessa (HMD 2010). Siniset pisteet osoittavat lasten kuolinilmoitusten yleisyyden sanomalehtiaineistosta.

Vaikka kuolinilmoitusten määrät ovat yleisesti havaintovuosien aikana selvästi lisääntyneet, on lasten kuolinilmoittaminen kaikkiin kuolinilmoituksiin suhteutettuna lapsikuolleisuuden yleisyyteen lehdessä selvästi vähentynyt. Vuonna 1910 noin 7,5 % kaikista kuolinilmoituksista oli alle 10-vuotiaita lapsia, kun taas vuonna 2000 lasten kuolinilmoituksia oli enää alle 1 %.

Sen sijaan, kun verrataan lasten kuolinilmoittamista tilastolliseen kuolleisuuteen, nähdään, että sinisten pisteiden ja punaisen viivan välinen ero on kaventunut ajan myötä. Kaventuminen on viimeisimmässä havaintovuodessa vuonna 2000 saavuttanut todellisen lapsikuolleisuuden rajan. Tämä tarkoittaa sitä, että vaikka lapsia on 1900-luvun aikana yhä vähemmän menehtynyt, menehtyneistä lapsista yhä useammin ilmoitetaan lehdessä. Lasten kuolinilmoittaminen näyttää siis yleistyneen 1900-luvun aikana ja vuosisadan loppuun tultaessa lasten kuolintapaukset ilmoitetaan poikkeuksetta.

Lasten kuolinilmoittamisen yleisyyden nousua voidaan vielä tarkastella hieman tarkemmin. Kuviossa 4 havaittavan lapsikuolleisuuden ja lasten kuolinilmoitusten välinen ero näyttäytyy kapenevan, mutta ei anna vielä tarkkaa vastausta. Kuvioon 5 on suhteutettu lasten kuolinilmoittaminen havaintovuoden lapsikuolleisuuden kanssa, jotta havaintovuosien välinen vertailu olisi keskenään mahdollista.

KUVIO 5. Alle 10-vuotiaiden lasten kuolinilmoittaminen sanomalehtiaineistossa (sininen palkki) suhteessa kuolleisuustilastoihin (punainen viiva).

Kuvion 5 perusteella nähdään, että vuosina 1910 ja 1950 lasten kuolinilmoittaminen on ollut miltei yhtä yleistä. Noin 20 % kaikista lapsivainajista tehdään kuolinilmoitus lehteen. Vuonna 2000 lasten kuolinilmoittaminen on todella saavuttanut 100 %:n rajan ja tarkalleen ottaen hieman ylittänyt sen (1,07). Tämä havainto herättää tietysti yhden tarkentavan kysymyksen: kuinka kuolinilmoittaminen voi ylittää 100 % kuolleisuusrajan? Vastaus tähän voidaan perustella kahdesta suunnasta.

Ensinnäkin lasten kuolinilmoitusten yleisyys on muodostettu tekemällä otanta kuolinilmoituksista. Vuoden 2000 havaintoaineiston realibilibiteetti on varsin hyvä, koska kaikkien kuolinilmoitusten määrä on ollut varsin runsas (1624 ilmoitusta), mutta tämä ei kuitenkaan poissulje pienen epätarkkuuden mahdollisuutta. Toisekseen vaikka otannan realibilibiteetti olisi äärimmäisen tarkka, voi tulos ilmentää muiden tapausten aliedustusta. Lapsivainajien hienoinen ylikorostuminen kuolinilmoituksissa ei välttämättä siis johdu mistään muusta kuin siitä, että joidenkin muiden ryhmien (esim. henkirikosten uhrien, yksinäisten ihmisten, tms.) kuolinilmoitusten määrä on kuolintapauksiin nähden vähäisempää ja täten aliedustettua kuolinilmoituksissa. Havaintovuoden 2000 tulos 107 %:n lasten kuolinilmoitustiheydestä voidaan siis luokitella tilaksi, jolloin konventiona on tehdä kuolinilmoitus jokaisesta lapsivainajasta. Kerätty aineisto ei kuitenkaan mahdollista tätä tarkempaa käsittelyä.

Vuosien 1910 ja 1950 tulokset tekee myös mielenkiintoiseksi se, että vaikka lapsikuolleisuus on tuolla aikavälillä laskenut paljon (40 %:sta 15 %:iin), tämä ei heijastu vielä lasten kuolinilmoittamisen yleisyyden kasvuun lähes lainkaan (20 %:sta 22 %:iin). Lasten kuolinilmoittaminen on tämän aineiston perusteella yhtä harvinaista vuonna 1910 kuin 1950. Havaintojen realibiteetti on myös heikompi kuin vuoden 2000 aineistoa tarkastellessa. Ilmoitusmäärät (107 ja 842 ilmoitusta) ovat pienempiä kuin vuoden 2000 havaintovuoden, joten tulosten tulkinnallinen sattumanvaraisuus kasvaa.

Syitä lasten kuolinilmoitusten alhaisesta yleisyydestä (n. 20 %) voidaan tämän aineiston

avulla korkeintaan spekuloida. Taloudelliset syyt kuolinilmoituksen tekemättä jättämiseen voivat olla avainasemassa. Monilla perheillä ei ole välttämättä ollut taloudellisesti varaa ilmoittaa lapsen kuolemasta. Kuolinilmoittamista on voitu pitää tällöin ehkä vain varakkaiden perheiden tapana. Valitettavasti tämän löydön lähempi käsittely ei ole mahdollista tällä aineistolla.

Mistä kuitenkin kuolinilmoitusten yleisyyden kasvu sitten havaintovuonna 2000 voi kieliä? Tulos ei ole perusteltavissa ainakaan luku- ja kirjoitustaidon yleistymisen kautta. Luku- ja kirjoitustaito on ollut varsin alhaisella tasolla vielä vuonna 1910 (noin 50 %), mutta vuosien 1910–1940 välillä luku- ja kirjoitustaito kohosi yli 90 %:iin. Mitään tällaista kasvua ei ole havaittavissa lasten kuolinilmoittamisen kasvussa vuoden 1950 havaintoaineistossa.

Tulokset viittaavat kahteen mahdolliseen asiaan. Ensinnäkin, kuolinilmoitus ei näyttäydä vielä vuosien 1910 ja 1950 aineistoissa kovinkaan merkittävänä kuolinrituaalina. Lapsia on saatettu erilaisten kuolinrituaalien kautta surra ja kaivata jo siinä määrin, että kuolinilmoituksen tehtävä kuolinrituaalina ei varsinaisesti palvele tai täytä mitään tarkoitusperää. Toisekseen, syy lasten kuolinilmoittamisen yleistymisestä voi piillä yhteisön tavoissa välittää ja luokitella tärkeää tietoa. Onko niin, että lapsen kuolema on saapunut eri ilmoitusteitse läheisten ja tuttavien tietoon kuin julkisen sanomalehden ilmoituspalstan? Vai onko uutinen lapsen kuolemasta (ja syntymästä) olleet aiemmin sellaista tietoa, jota ei yleisesti ole käsitelty tärkeänä tietona? Onko lapsen toimintapiiri ollut aiemmin puhtaasti yksityisen perhe-elämän piirissä, kuten tutkijat ovat ehdottaneet (esim. Alanen 1994)?

Tähän jälkimmäiseen kysymykseen tiedon välityksestä ja tärkeydestä sekä julkisesta roolista voi nousta vastauksia lasten kuolinilmoitusten sisällönanalyysiosioista, johon perehdytään seuraavaksi.

6.2 Kuolinilmoitusten sisällönanalyysi

Sisällönanalyysi tehtiin käyttämällä ennalta määrättyjä muuttujia, joiden esiintymistä eriteltiin kuolinilmoituksista (ks. liite 1). Muuttujat kuvaavat kuolinilmoituksen erilaisia ominaisuuksia, jotka ilmentävät vainajan identiteettiä ja roolia sekä yhteisön suhtautumista vainajaan. Näitä kuolinilmoituksesta löytyviä ominaisuuksia ja piirteitä pyrittiin keräämään aineistosta hyvin systemaattisesti. Tämän systemaattisen keräystavan vuoksi kutsun yksittäisiä teemoja ja kysymyksiä muuttujiksi. Näitä muuttujia oli muuttujataulukossa 13 kappaletta ja ne vaihtelivat vainajan sukupuolen ja iän määrittämisestä aina omaisten kaipuun ja ilon ilmaisun määrittelyyn.

Analyysi on tehty kokonaisvaltaisesti kuolinilmoitusten sisältöä tulkiten. Kaikki muuttujat, joiden esiintymistä lähdettiin etsimään lasten kuolinilmoituksista, eivät välttämättä löytyneet samasta kohtaa kuolinilmoitusta. Esimerkiksi kaipauksen ilmaisua saattoi esiintyä niin puhuttelutekstissä kuin myös muistovärssyssä. Useimmiten piirteet löytyivät samasta paikkaa kuolinilmoitusta ja tarkastelu oli näin ollen hyvin systemaattista. Tulkinnanvaraa kuitenkin paikoin jäi, mutta havaintojen kirjaamisen kannalta tutkimusotteeksi otettiin tietynlainen varovaisuusperiaate. Havainnot oli tehtävä yksiselitteisesti ja jos kirjauksesta jäi epäselvyyttä tai liiallista tulkinnanvaraisuutta, merkattiin havainnoksi ”ei havaintoa/ilmaisua”. Liitteeseen 2 on esitetty jokaiselta havaintovuodelta esimerkkitapaus aikakauden kuolinilmoituksesta.

Ennen yksityiskohtaisempaa sisällönanalyysin tulosten käsittelyä on todettava yksi tärkeä huoli tulosten tulkinnan kannalta. Muutostrendejä on useiden muuttujien kohdalla helppo havaita, mutta hyvin vaikeaa on sanoa tämän aineiston perusteella, onko muutos pelkästään lapsivainajien kuolinilmoittamisen erityispiirre vai yleisesti kuolinilmoituksissa tapahtunut suurempi muutostrendi. Mahdollista kun on, että se mikä tässä tutkielmassa osoittautuu lasten kuolinilmoitusten selväksi muutokseksi, voi johtua kuolinilmoitusten yleisestä muutoksesta.

Aineiston tutustuminen ja alkutarkastelu osoitti lasten kuolinilmoituksista kaksi maantieteellisesti erikoista tapausta, joiden hyväksyminen aineistoon nousi pohdinnan aiheeksi. Vuoden 1950 havaintoaineistossa oli yksi alle 1-vuotias tyttölapsi, joka oli kuollut Ranskassa. Syntymäpaikkaa ei hänen ilmoituksessaan tuotu ilmi. Vuoden 2000 aineistossa oli myös yksi alle 1-vuotias vainaja, joka oli syntynyt ja kuollut ulkomailla. Tämä poika voitaisiin siis tulkita tässä tapauksessa ja näillä tiedoilla täysin espanjalaiseksi, jolla on suomalaiset sukujuuret. Nämä kaksi tapausta otettiin kuitenkin mukaan analyysiin, koska ne ilmaisevat ainakin vahvaa yhteyttä suomalaisuuteen, mutta myös eritoten ne osoittavat suomalaisen yhteisön tapaa tehdä kuolinilmoitus vainajasta, joka halutaan ilmoitettavan kuolleeksi suomalaisessa lehdessä.

Taulukossa 6 on eritelty lasten kuolinilmoitusten vainajan sukupuoli. Läpi havaintoaineiston poikien osuus korostuu kuolinilmoitusten määrässä. Tämä ei kuitenkaan vielä tarkoita, että kuolinilmoituksissa korostuisi erityisesti poikalapsien määrä, vaan määrää täytyy tarkastella kuolintilastojen kanssa (ks. taulukko 3). Taulukosta 3 ilmenee, että poikalapsia kuolee tyttölapsia enemmän. Syitä tähän korkeampaan kuolleisuuteen ei ole tässä tutkielmassa selvitetty. Vertailusta huomataan, että poikavainajat ovat kuolinilmoituksissa ylikorostetussa asemassa tyttövainajiin verrattuna. Erot vaihtelevat havaintovuosittain paljon (10, 7 ja 2 %-yksikköä), mutta kuolinilmoitusten havaintoaineiston koko on niin pieni, että tuloksilla ei voida sanoa olevan tilastollista merkitsevyyttä.

TAULUKKO 6. Lapsivainajien sukupuoli havaintovuosittain eriteltynä³³.

Lapsivainajien sukupuoli	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
Poika	5	63	16	64	6	60
Tyttö	3	38	9	36	4	40
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

³³ Prosenttiluvut on pyöristetty lähimpään kokonaislukuun. Taulukoiden paremman luettavuuden vuoksi myös seuraavissa taulukoissa on pitäydytty kokonaisluvuissa.

Koko aineistossa keski-ikä vainajien keskuudessa on 1,5 vuotta, kun jokaisen kuolinilmoituksen vainajan täydet ikävuodet otetaan huomioon. Hieman yli puolet koko aineiston vainajista on myös alle 1-vuotiaita, joten kokonaismediaani aineistolla on 0-vuotta, eli valtaosa tapauksista on alle 1-vuotiaita. Taulukosta 7 havaitaan, että poikien keski-ikä on myös tyttöjä korkeampi.

TAULUKKO 7. Kuolinilmoitusten keski-ikä ja mediaani sukupuolittain ja havaintovuosittain eriteltynä.

Keski-ikä ja mediaani sukupuolittain (vuosina)	1910	1950	2000	Kaikki havaintovuodet
Poikavainajien keski-ikä	1,8	1,9	2,8	2,1
Tyttövainajien keski-ikä	0,3	0,8	0,3	0,6
KESKI-ikä (kumpikin sukupuoli)	1,3	1,5	1,8	1,5
Poikavainajien iän mediaani	1	1	0	1
Tyttövainajien iän mediaani	0	0	0,5	0
MEDIAANI (kumpikin sukupuoli)	1	0	0	0

Muita yleisiä tarkasteluja lapsivainajien sukupuolen, iän sekä havaintovuosien mukaisesti on kerätty erilleen liitteeseen 3. Liitteen 3 tulosten pohjalta voidaan tehdä lisää yleisiä huomioita lasten kuolinilmoittamisen demografisista muutoksista. Koska havaintoaineistojen määrät ovat hyvin pienet, kyseisistä tuloksista ei voida sanoa kovinkaan pitkälle meneviä johtopäätöksiä, millaiset kulttuuriset konventiot poika- tai tyttövainajien ilmoittamisen välillä on tai onko tiettyä ikänä tavallisempaa ilmoittaa kuolema kuin toisena. Se mitä pystytään osoittamaan on, että läpi aineiston tyttölapsien kuolinilmoitukset sijoittuvat pääosin (75 %) alle 1-vuoden ikäkohorttiin, kun taas poikien kohdalla kuolinilmoittaminen jakautuu tasaisemmin eri ikävuosille. Tästä huolimatta poikalapsien kuolinilmoituksistakin vielä suurin osa kohdistuu alle 1-vuotiaisiin (48 %). Sama havainto voidaan tehdä taulukon 7 perusteella tarkastelemalla poikien ja tyttöjen keski-iän sekä iän mediaanin eroja. 1–9-vuotiaita poikavainajia koko aineistossa oli 14 kappaletta ja tyttöjä vain 4.

6.2.1 Ajankohdan ja paikan merkitys

Seuraavaksi käsitellään muuttujista sellaisia, jotka paikantavat kuolinilmoituksen viestin ajankohtaa sekä ilmaisevat vainajan kuolinpaikan. Ilmoituksen ajankohdan määrittely oli jaettu kolmeen eri vaihtoehtoon. Joko ilmoituksen ajankohtaa ei ole pääteltävissä siunaus-/muistotilaisuuden ajankohdan kanssa tai jos on, niin onko kuolinilmoituksella tarkoituksena kutsua yhteisöä paikalle vai ilmoitetaanko tilaisuus ohimenneeksi? Vuoden 1910 aineistossa tällainen ilmoitus ei näyttäydä lainkaan merkittäväksi tekijäksi kuolinilmoituksen teon kannalta. Sen sijaan vuonna 1950 68 % ilmoituksista ilmaisi kutsun siunaus-/muistotilaisuuteen. Tämä tehtävä muuttuu vuoden 2000 aineistossa toissijaiseksi, koska siunaus-/muistotilaisuus on suoritettu jo aiemmin (70 % tapauksista).

TAULUKKO 8. Muuttuja ”2. Ilmoituksen ajankohta”

2. Ilmoituksen ajankohta	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei käy ilmi	8	100	6	24	1	10
ennen siunausta/muistotilaisuutta	-	-	17	68	2	20
siunauksen/muistotilaisuuden jälkeen	-	-	2	8	7	70
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

Tulos on selkeä, mutta sen tulkinta on haastavaa. Vuoden 1950 aineistossa havaittava siunaukseen tai muistotilaisuuteen kutsumisen yleistymisen selittyy todennäköisesti enemmän lehdistön aseman historiallista muutoksena kuin minään muuna yksittäisenä ominaisuutena. Habermasin (2004) mukaan länsimaissa on tullut luku- ja kirjoitustaidon yleistyessä luontevaksi muutos, että sanomalehtien ilmoituskynnys madaltui ja kansalaiset ottivat tältä osin sanomalehden ikään kuin omaan käyttöönsä. Lasten kuolinilmoittamisen kohdalla muutos näyttäytyy siten, että kuolinilmoitus palvelee hautajaiskutsun ilmoittamisen välineenä. Useassa havaintovuoden 1950 kuolinilmoituksessa hautajaisaattue kutsutaan kokoon ”klo 8.45, junan saavuttua”. Kauempaa tulevat hautajaisvieraat otetaan siis mukaan hautajaisrituaalin juna-aikataulujen mukaisesti.

Havaintovuoden 2000 aineistossa sen sijaan kutsu siunaustilaisuuteen jää huomattavasti

harvinaisemmaksi ja kuolinilmoituksen ajankohta siirtyy siunauksen tai muistotilaisuuden jälkeiseksi. Siunaus tai muistotilaisuus mainitaan toimitettaneen lausein: ”Siunattu läheisten läsnäollessa” tai ”Siunaus toimitettu”.

Kuolinilmoituksen ajankohdan muutokseen on voinut vaikuttaa myös yleiset tavat vainajan fyysisessä sijoittamisessa ja säilyttämisessä ennen hautajaisia. Aiemmin suomalaisessa hautajaisperinteessä ei ole ollut poikkeavaa antaa vainajan olla esillä omaisille ja tuttaville ennen varsinaista hautausta. Vainajaa on saatettu pitää kotona yhdessä huoneessa tai vajassa näytillä useita päiviä. Tämä perinne on ollut kuitenkin vaihtelevaa maantieteellisesti, koska kaupungeissa samanlainen käsittely ei ole ollut mahdollista ja vainajan säilyttäminen nähtävillä on ollut ammattimaisempaa ja lyhytkestoisempaa kaupungeissa. (Pentikäinen 1990).

Vainajan käsittely on nopeutunut 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja näin ollen monet vanhemmat ovat saattaneet päätyä lapsen siunaamiseen ja hautaamiseen yhä nopeammassa ajassa, jolloin mahdollisuus läheisten kutsumista paikalle ennen hautaamista tulee vaikeammaksi. Kaupungissa on oltu tässä kehityksessä maaseutua edellä, mutta Pentikäisen (1990, 199) mukaan sosiaali- ja terveyskeskusten verkosto toi ammattimaisen hautaamisen asenteen vääjäämättä myös jokaiseen kylään.

Muutokseen voi liittyä sairaalainstituution mahdollinen vaikutus vainajien käsittelyssä. Jää arveluksi, onko varsinkin lasten kohdalla heidän syntyminen ja mahdollinen kuolema tapahtunut yhä useammin sairaalassa, jolloin ammattimainen henkilökunta on heti paikalla ja tämä aiheuttaa vainajien käsittelyaikojen nopeutumisen ja muistotilaisuuden privatisoitumisen?

Muuttujassa neljä selvitettiin muun muassa tätä ”sairaalamainintojen” yleistymistä. Mitä mainintoja kuolinilmoituksessa annetaan kuolinpaikasta? Taulukosta 9 voidaan havaita, että sairaala on noussut kuolinpaikkalistaukseen vuosien 1950 ja 2000 aineistoissa, mutta ei ole saanut merkittävintä roolia kuolinpaikan ilmaisuna. Sen sijaan paikkakunnan

maininta on säilynyt läpi havaintoaineiston yhtenä merkittävistä konventioista, mitä lasten kuolinilmoituksissa on tapana esittää.

Taulukkoon 9 on merkitty kaikki kuolinpaikaksi merkityt sijainnit. Sairaala ei näydydy lasten kuolinilmoituksissa yleiseksi kuolinpaikaksi, vaikkakin se voi olla paljon yleisempi kuolinpaikkana kuin mitä kuolinilmoituksissa annetaan ilmi. Tämän tutkielman perusteella sairaala on kuitenkin selvästi noussut yhdeksi mahdolliseksi tavaksi ilmaista kuolinpaikka vuodesta 1950 lähtien.

TAULUKKO 9. Muuttuja ”4. Kuolinpaikka”³⁴.

4. Kuolinpaikka	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei mainittu	1	13	13	46	4	36
paikkakunta	7	88	6	21	4	36
koti	-	-	-	-	-	-
sairaala (tms.)	-	-	6	21	2	18
muu (esim. liikenneonnettomuus)	-	-	3	11	1	9
YHTEENSÄ	8	100	28	100	11	100

Sairaalamainintojen vähäisyys on ehkä hieman yllättävää. Sairaala tiedetään 1900-luvulla yleistyneen paikaksi, jossa yhä enemmän synnytetään ja vietetään elämän viimeisiä päiviä. 2000-luvun Suomessa noin 70 % kaikista kuolintapauksista tapahtuu sairaalassa tai vastaavassa toimintayksikössä (Jylhäkangas 2013, 20). Aineiston perusteella usean sairaalassa kuolleen lapsen ikä on vain muutamia päiviä. Näin ollen voidaan olettaa, että sairaalan maininnan otaksutaan viittaavan erityisesti siihen, että lapsi on syntynyt ja kuollut sairaalassa näkemättä välillä muuta maailmaa. Lapsen elämässä ei tällöin ole voinut vielä olla läsnä kovinkaan monta omaista ja täten vanhempien kokemukset synnytyksestä ja kuolemasta myös käsitellään heti ”tuoreeltaan”. Lähiomaisten toimesta siunaus- tai muistotilaisuus toimitetaan pikaisesti kuoleman jälkeen. Tällöin kuolinilmoituksen tehtävä muuttuu kutsusta perinteiseksi ilmoitukseksi.

34 Kuolinilmoituksessa on voitu antaa ilmi enemmän kuin yksi kuolinpaikka. Tästä syystä yhteensä laskettujen muuttujien määrä voi ylittää kuolinilmoitusten kokonaismäärän. Huomio pätee myös myöhempisiin taulukkoihin.

Erilaisten kuolinpaikkojen määrä näyttää lisääntyneen 1900-luvun aikana. Vaihtoehtojen määrä on laajennut, mutta myös mainitsemattomuus näyttäytyy suosittuna vaihtoehtona vuosina 1950 ja 2000. Vaihtoehtojen kirjo on muuttunut vuoden 1910 aineiston yksioikoisesta paikkakunnan maininnasta, yhä monipuolisiin ilmaisuihin. Tapaturmapaikkaa voidaan kuvailla ”poistui luotamme kesken leikin” (v. 2000) tai ”koulumatkalla” (v. 1950), mutta kodin maininta ei nouse milloinkaan yhdeksikään vaihtoehdoksi. Kodin maininta odotettiin ennakkoon ilmentyvän aineistoista - olihan muuttujaluettelo tehty aiemman tutkimuksen perusteella (Lappalainen ym. 1991) - mutta mainintoja ei lopulta löytynyt ainuttakaan. Onko niin, että lapsen menehtymistä kotona ei pidetä kovin informatiivisena, koska lapsen paikka on nimenomaan ymmärretty olevan kotona?

6.2.2 Lapsivainajan lähiyhteisö kuolinilmoituksessa

Jallinojan (2011) mukaan kuolinilmoitusten päätehtävä on rekonstruoida vainajan lähipiiri ja luoda yhteenkuuluvuuden tunnetta menetyksen keskellä. Tässä omaisten määrän tarkkailu on oleellista kun selvitetään muutoksia 1900-luvun lapsivainajien kuolinilmoittamisessa. Miten omaisten määrä on muuttunut ja ketkä lapsivainajan lähipiiristä ovat mukana kuolinilmoituksessa?

Taulukoissa 10 ja 11 on hahmotettu kuolinilmoituksessa ilmaistun omaisten lukumääriä. Taulukosta 10 käy ilmi mitkä omaistahot ovat jättäneet nimensä kuolinilmoituksen allekirjoitukseen. Vuonna 1910 kuolinilmoituksen perhepiirin rekonstruktio on hyvin pieni, ainoastaan vanhemmat ilmaistaan lapsen läheisinä. Sisarukset eivät saa edes tilaa allekirjoittaneissa, vaikka heidän olemassaolo tulee muutoin ilmi. Vuoden 1950 ja 2000 aineistossa allekirjoittajien määrä on selvästi laajentunut. Lapsivainajan yhteisökehys näyttää saaneen laajennuksen: yhä useampi osoittaa kuuluvansa vainajan lähipiiriin.

TAULUKKO 10. Muuttuja ”6. Läheiset (allekirjoittaneet)”.

6. Läheiset (allekirjoittaneet)	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei käy ilmi	-	-	-	-	-	-
laitos (tms.)	-	-	1	1	-	-
ystävät	-	-	6	9	5	19
sukulaiset (tädit, sedät, isovanhemmat, serkut, yms.)	-	-	16	23	7	27
sisarukset	-	-	22	31	5	19
vanhemmat	8	100	25	36	9	35
YHTEENSÄ	8	100	70	100	26	100

TAULUKKO 11. Muuttuja ”7. Surioiden lukumäärä ryhmittäin”.

7. Surioiden lukumäärä ryhmittäin	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei surijoita	-	-	-	-	-	-
yksi ryhmä	5	63	1	4	1	10
kaksi ryhmää	2	25	10	40	4	40
kolme ryhmää	1	13	8	32	1	10
neljä tai enemmän	-	-	6	24	4	40
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

Kun taulukon 10 mukaisesta jaottelusta tehdään ryhmäpohjainen jaottelu taulukkoon 11, nähdään lähipiirin laajuus hieman eri tavalla kuvattuna. Huomataan, että allekirjoittaneiden surioiden ryhmittäinen lukumäärä kasvaa entisestään ajan myötä. Vuoden 1910 kuolinilmoitusten lähipiiri on hyvin tiivis perheyhteisö: sisältäen vanhemmat ja sisarukset. Vuoden 1950 piiri on sen sijaan jo laajempi. Lapsen menehtymistä näyttäytyvät suremaan nyt myös isovanhemmat ja muut sukulaiset yhä enemmän. Vuoden 2000 aineistossa ystävät ja tuttavat ovat tulleet yhä merkittävämmäksi osaksi kuolinilmoituksissa esitettyä lähipiiriä.

Näiden havaintojen lisäksi vuoden 2000 aineistossa näkyy hienoinen kahtiajako. Yleisintä on, että perheyhteisö näyttäytyy tiiviinä yhden tai kahden ryhmän joukkona (50 % tapauksista), mutta sen lisäksi toinen tapa vainajaa kunnioittaa yhteisöön on vähintään

kolmen ryhmän kokoinen laaja perhe-, sukulais- ja tuttavayhteisö. Lapsivainajalla halutaan näyttää olleen ympärillään laaja sosiaalinen piiri, jotka surevat lapsen poismenoa.

Edellä mainitut kaksi taulukkoa ilmentävät siis jossain määrin vainajan paikannusta sosiaalisessa piirissä. Tähän kokonaisuuteen kuuluu vielä yksi seikka, joka ilmentää lapsivainajan paikannusta sosiaalisessa ympäristössä, nimittäin vainajan nimen erilaiset esittämisen tavat.

Vuonna 1910 lapsi paikannetaan siten, että vain hänen etunimensä ilmoitetaan. Sukunimi tulee esille vasta vanhempien allekirjoituksessa, jossa vanhemmat esitetään etu- ja sukunimi -yhdistelmänä. Tämän lisäksi, kuten aiemmin on huomattu, yleisenä piirteenä on vuonna 1910 ollut ilmaista vainajan paikkakunta. Tämä mahdollistaa läheisille ja tuttaville hyvin selkeän mahdollisuuden tunnistaa kuolinilmoituksessa esitetty vainaja.

Vuoden 1950 aineistosta löytyy lasten kuolinilmoituksista sekä pelkästään etunimen esittämistä (36 %) että myös etu- ja sukunimi -yhdistelmiä (64 %). Tapauksissa, joissa lapsivainaja identifioidaan pelkän etunimen perusteella selvästi suurimmassa osassa (56 %) ilmaistaan omaisten etu- ja sukunimi, mutta yhteensä neljässä tapauksessa 25:stä (44 %) kuolinilmoituksesta ei käy ilmi lainkaan vainajan tai läheisten sukunimeä. Myös paikkakunnan maininta puuttuu useasti. Tällöin vainajan paikantaminen ja tunnistaminen tuttavien parissa vaikeutuu huomattavasti. Herää kysymys siitä, että onko vuonna 1950 ”hiljaisuudessa hautaaminen” noussut soveliaammaksi tavaksi ilmoittaa lasten kuolema kuin aiemmin?

Silti vuonna 1950 suurin osa (64 %) lapsivainajista esitetään etu- ja sukunimellään. Vuoden 2000 jokainen lapsivainaja paikannetaan etu- ja sukunimi -yhdistelmänä. Vaikka paikkakuntaa ei enää suurimmassa osassa tapauksia mainita, on vainajan paikantaminen mahdollista ainakin hänen sukunimensä perusteella.

Vainajan nimen käytössä ja vainajan paikantamisen tavoissa on siis havaittavissa selvää muutostrendiä. Lapsivainaja on paikannettu 1900-luvun alussa selvästi enemmän vanhempiensa kautta, kun taas vuosisadan lopulla vainajan rooli yhteisössä paikantuu useampien omaisten, sukulaisten ja tuttavien kautta.

6.2.3 Lapsivainajan puhuttelu kuolinilmoituksessa

Lapsivainajan puhuttelu ja vainajaan liittyvät ilmaisutavat ovat sisällönanalyysissä tehdyn muuttujaluettelossa monen eri muuttujan kautta käsiteltävänä. Kuinka konventiot lapsivainajan puhuttelussa, kaipuun ja surun ilmaisussa ovat muuttuneet 1900-luvun aikana?

Taulukosta 12 nähdään millä hellyttely-/kutsumanimillä sekä titteleillä lapsivainajaa puhutellaan kuolinilmoituksessa. Ylivoimaisesti yleisin ilmaisu on ”rakas, rakkaamme”-ilmaisu. Tämä ilmaisu on selvästi yleisin ilmaisutapa läpi havaintovuosien (56–63 % tapauksista). Seuraavaksi yleisin ilmaisu on ”poika, poikamme / tytär, tyttäreemme”-ilmaisu (13–30 %). Lapsivainajan puhuttelussa sisaruussuhteet eivät näy lainkaan vuoden 1910 aineistossa, vaikka ne nousevat 1950 ja 2000 vuosien aineistossa yhdeksi päätekijäksi (17–21 %). 1900-luvun alussa lapsivainajan tuottama suru on monopolisoitunut vanhempien omaisuudeksi. Lapsivainaja määritellään vanhempien surun kautta. Sisaruussuhteen mainitseminen lasten kuolemassa näyttää nousevan konventioksi vasta vuoden 1950 aineistossa. Tämä havainto käy yhteen aiemmin käsitellyn allekirjoitusten määrän kanssa (ks. taulukko 10): lapsen kuolinilmoitus kuuluu ainoastaan vanhemmille.

TAULUKKO 12. Muuttuja ”5. Lapsivainajan puhuttelu”.

5. Lapsivainajan puhuttelu	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei ole puhuteltu	-	-	-	-	-	-
rakas, rakkaamme jne.	6	60	24	63	10	56
arvo (esim. koululainen)	1	10	1	3	-	-
poika / tytär	3	30	5	13	5	28
veli / sisko	-	-	8	21	3	17
YHTEENSÄ	10	100	38	100	10	100

Lapsivainajan puhuttelu ja surun ilmaisu voi tosin olla myös viestinnällisistä konventioista johtuen hyvin niukkaa. Kuolema ilmoitetaan hyvin asiallisesti sekä lyhyesti ja ytimekkäästi. Tätä viestinnällisen niukkuuden selitystä puoltavat taulukoissa 13 ja 14 ilmenevät kaipauksen ja kiitoksen ilmaisun muutokset.

TAULUKKO 13. Muuttuja ”8. Kaipauksen ilmaisu”.

8. Kaipauksen ilmaisu	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
kaipausta tai ikävää ei mainittu	5	63	3	12	1	10
kaivaten, ikävöiden (tms.)	3	38	11	44	5	50
syvästi kaivaten tai muu vahvempi ilmaisu	-	-	11	44	4	40
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

Lähes kaikissa kuolinilmoituksissa vuosien 1950 ja 2000 aineistossa ilmaistaan kaipausta, ikävää tai muuta vahvempaa ilmaisua (88–90 %) lapsen kuoleman johdosta. Vuonna 1910 kaipausta tai ikävää ilmaistaan selvästi alle puolessa tapauksista (38 %). Tulos ei kuitenkaan tarkoita sitä, että suhtautuminen lapsen kuolemaan olisi vuonna 1910 enemmistöltään tapauksista täysin vailla tunteellisuuden osoittamista, vaan kaikissa kuolinilmoituksista kaipuun ja ikävän sijasta löytyy erilaisia surun ilmaisuja. Ne eivät kuitenkaan ole yhtä vahvoja ilmaisuja kuin kaipuun tai ikävän termit, joita on tässä lähdetty havainnoimaan.

TAULUKKO 14. Muuttuja ”9. Kiitoksen ilmaisu”.

9. Kiitoksen ilmaisu	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei kiitoksen tai ilon ilmaisu	5	63	25	100	9	90
kiitoksen tai ilon ilmaisu	3	38	-	-	1	10
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

Siinä missä kaipuun ja ikävän ilmenemistiheys näyttää yleistyneen, kiitoksen ilmaisu on sen sijaan jäänyt kuolinilmoituksissa hyvin vähälle käytölle. Kiitoksen ilmaisun havainnoinnin tärkeytenä on pidetty kriteeriä siitä, että kiitos tai ilon ilmaisu kohdistuu vainajaa kohtaan. Vanhemmat siis kiittävät siitä, että saivat elää lapsensa kanssa. Taulukosta 14 voidaan nähdä, että kiitosta tai ilon ilmaisu lapsen olemassaolosta on ilmaistu pääasiassa vuoden 1910 aineistossa. Ilmaisua on tuotettu tekstiin muodossa:

- ”nukkui kuolon uneen [...] elettyään ilonamme 3kk.” (1910),
- ”joka 10kk. ajan oli ilonamme, poistui luotamme” (1910) ja
- ”meni mailleen [...] oltuaan ilonamme täällä 1 vuoden, 3 kuuk. ja 20 päivää.” (1910)
- ”Kiittäen isä ja äiti” (2000)

Vuoden 1910 tapaukset kaipaudesta ja ikävöinnistä (3 tapausta) sekä kiitoksen ilmaisusta (3 tapausta) eivät kaikki ole samoja kuolinilmoituksia. Ainoastaan yhdessä kuolinilmoituksessa ilmaistaan kumpikin ilmaisu. Vuoden 2000 kiitoksen ilmaisua käsitellään vielä myöhemmin, koska tapaus liittyy väkivaltatapaukseen, jota käsitellään teemana myöhemmin.

Tulokset kiitoksen ilmaisun vähentymisestä 1900-luvun aikana ovat merkittäviä, kun sitä tarkastellaan lapsikuolleisuuden vähentymisen kanssa. Vuonna 1910 40 % kaikista kuolleista on ollut alle 10-vuotiaita lapsia (ks. kuvio 4). Vuonna 1950 lapsikuolleisuus on vähentynyt alle 15 %:iin ja vuonna 2000 jo alle 1 %:iin.

Vuoden 1910 lapsikuolleisuus näyttäytyy samankaltaiseksi tilastollisesti luonnolliseksi kuolemaksi, mitä Bytheway (2011, 202–203) kuvailee nykyään olevan yli 60-vuoden ylittäneen ihmisen kuolema. Lapsen kuolema on toki vuonna 1910 traagista sinänsä, mutta se on myös paljon odotettavimmassa oleva tapahtuma kuin mitä se on vuonna 1950 tai 2000. Kieilikiö siis kaipuun ja ikävän vähäinen ilmeneminen sekä kiitoksen esittäminen vuonna 1910 sitä, että kiintymyksen, kaipuun ja ikävän osoittaminen on vaikeampaa kuin myöhemmin 1900-luvulla? Onko niin, että korkean lapsikuolleisuuden aikana ei ole ollut yhtä korrektia ilmaista surua tässä muodossa, vaan sen sijaan voidaan esittää kiitosta lapsen lyhyestä olemassaolosta?

Vuonna 2000 lapsikuolleisuus on niin alhaista, että tapahtuma on ”käsittämätön” ja miltei epärealistinen, koska tilastollinen todennäköisyys on niin pieni. Suhtautuminen on tässä mielessä voinut muuttua täydellisesti noista sadan vuoden takaisista ajoista: lapsen kuolema muuttuu täydelliseksi inhimilliseksi tragediaksi ja se tunnustetaan koko karneudessaan. Se on tapahtuma, jota ei olisi pitänyt tapahtua vanhemmille. Yhteisö tulee mukaan suruun yhä suuremmalla volyymillä kuolinilmoituksessa, koska se haluaa osoittaa epätodennäköisen epäjärjestyksen vallitessa solidaarisuuttaan ja voimaansa nimenomaan yhteisönä. Yleisesti ottaen voidaan väittää, että vuonna 2000 tapahtunut lapsen kuolema on vuoteen 1910 verrattuna - Bythewayn (2011) termistöä hyväksikäyttäen - *traaginen* sen sijaan, että siihen piiloutuisi sosiaalisilta ominaisuuksiltaan mitään *luonnollista*.

Kiitosta on kuolinilmoituksissa esillä myös toisella tavalla kuin huomiona vainaja kohtaan. Vuoden 2000 havaintoaineistossa nousee ilmi kiitos sairaalahenkilökuntaa kohtaan ja läheisille, jotka ovat tukeneet omaisia surunaikana.

- ”Lämmin kiitos meitä muistaneille”,
- ”Lämmin kiitos kaikille meitä tukeneille sekä Naistenklinikalle hyvästä huolenpidosta”,
- ”Kiitämme lähiomaisia ja HYKS:n lastenklänikka os. 7” ja
- ”Kiitämme kaikkia meitä muistaneita ja lohduttaneita”.

Vuoden 2000 havaintoaineistosta 60 % tapauksista sisältää tällaisen kiitoksen joko tuttaville, jotka ovat tukeneet surussa tai sairaalahenkilökunnan työlle. Onko niin, että lapsi ei olekaan enää huomion keskipisteessä, vaan huomio kohdistuu tässä yhä enemmän omaisiin, jotka ovat kärsineet menetyksen? Tällaista kiitoksen ilmaisua ei muissa havaintovuosissa ole nähtävissä.

6.2.4 Lapsivainajan kuoleman selittäminen kuolinilmoituksessa

Kun tarkasteltavana on erilaiset konventiot kuolinilmoituksissa, yhdeksi tärkeäksi teemaksi nousee tietysti fyysinen ja metafyyminen kuoleman selittäminen. Vaikka tutkielman päätarkoitus ei ole tarkastella uskonnollisten ominaisuuksien tai piirteiden esiintymistä kuolinilmoituksissa, mutta tätäkin aihetta sivutaan tässä viimeisessä alaluvussa. Fyysisen ja metafyyminen kuoleman selittäminen ilmentää aikakaudesta tiettyjä konventionaalisia piirteitä muun muassa siitä, millä tavalla lapsen kuolemaa käsitellään.

Vuoden 1910 aineiston ytimekkyyden ja korrektiuden ilmentyminen näkyy myös kuolintavan esittämisessä (ks. taulukko 15). Suurimmassa osassa (63 %) tapauksista kuolemasta puhutaan suoraan:

- ”Kuoli [...] lyhyen, mutta ankaran taudin tappamana”,
- ”lyhyen parantumattoman taudin murtamana” ja
- ”sammui kovaan kuumeeseen”.

Nämä ovat esimerkkejä kuoleman ilmaisuista, jotka puhuvat hyvin suoraan millaisessa tilanteessa ja minkä johdosta lapsi kuoli. Näin suoraa fyysistä kuoleman ilmaisua ei enää vuosien 1950 ja 2000 aineistoista ole havaittavissa. Fyysinen kuoleman ilmaus tulee pikemminkin yhä vaikeammaksi ja sen ilmaisusta luovutaan. Pääsääntöiseksi konventioksi ilmaantuu vuosina 1950 ja 2000, ettei lapsen fyysistä kuolemaa selitetä lainkaan (vuonna

1950: 52 % ja vuonna 2000: 80 %).

Niissä kuolinilmoituksissa, joissa vuonna 1950 selitetään lapsen kuolemasta jotain, yleisimmäksi malliksi (36 %) nousevat muodoltaan ”filosofis-abstraktit” selitykset, kuten:

- ”tuli Sepollemme tuonen kutsu”,
- ”siirtyi äkkiä poistui luotamme ikuiseen uneen”,
- ”nukkui pois” ja
- ”lähti äkkiä”.

TAULUKKO 15. Muuttuja ”11. Kuolintavan selitys”.

11. Kuolintavan selitys	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei selitetty	1	13	13	52	8	80
filosofis-abstrakti selitys	2	25	9	36	1	10
uskonnollinen selitys	-	-	2	8	-	-
puhutaan suoraan kuolemasta	5	63	1	4	1	10
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

TAULUKKO 16. Muuttuja ”12. Kuoleman jälkeisen kuvaus”.

12. Kuoleman jälkeisen kuvaus	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei ole kuvattu	7	78	7	28	2	18
konkreettinen sijoituspaikka kuten hauta elämä muistoissa	-	-	-	-	-	-
filosofis-abstrakti (esim. rauha ikuinen)	1	11	1	4	4	36
uskonnollinen palkintopaikka	-	-	7	28	1	9
YHTEENSÄ	1	11	10	40	4	36
YHTEENSÄ	9	100	25	100	11	100

Kun tarkastellaan metafyyisistä kuoleman selittämistä (ks. taulukko 16), keskitytään erityisesti siihen kuinka muistovärssyissä puhutellaan vainajaa. Miten omaiset näkevät vainajan paikan kun kuolema on koittanut? Vuoden 1910 aineiston suorapuheinen puhetapa näyttää riisuvan kuoleman jälkeisen kuvaamisen vähäiseksi. 78 % tapauksista ei ilmaise lainkaan mikä on vainajan asema yhteisössä kuoleman jälkeen. Tähän voi liittyä

myös ilmoitusten varsin lyhyt ja ytimekäs ilmaisutapa, jolloin värssyjen ilmentymistiheys on harva ja esiintyessään värssyt ovat hyvin lyhyitä. Tilaa metafyyiselle pohdinnalle ei siis kuolinilmoituksessa välttämättä ole.

Vuosien 1950 ja 2000 havaintoaineistoissa fyysisen kuolintavan vähäisyys näyttäisi voimistavan sen sijaan vainajan metafyyisessä olomuodon kuvailun lisääntymistä. Vuonna 1910 kuoleman jälkeisyys jätetään kuvaamatta 78 % tapauksista, vuonna 1950 vielä 28 % ja vuonna 2000 enää 18 % tapauksista jää kuvaamatta. Sen sijaan vuonna 1950 uskonnollinen palkintopaikka määritellään lapsivainajan metafyyisiksi sijainniksi selvästi useimmiten (40 %) sekä filosofis-abstrakti sijainti toiseksi useimmiten (28 %). Vuoden 2000 aineistossa metafyyisissä selityksissä uskonnollisuus säilyy määrittävänä ominaisuutena (36 %), mutta sen rinnalle on tullut hyvin maallinen kuvailu kuinka lapsi tai muisto lapsesta ”elää omaisten muistoissa” (36 %).

Uskonnollisuuden ilmeisin ja suurin ilmentymä kuolinilmoituksissa on kuitenkin yleensä kuvallinen symboli. Taulukossa 17 on eritelty kuvallisen symbolin käyttöä. Kuten aiemmin on ilmaistu, vuoden 1910 ilmoitukset ovat tässä suhteessa hyvin niukkoja, eikä konventioksi ole vielä noussut minkäänlaisen kuvan asettaminen ilmoitukseen. Vuosien 1950 ja 2000 aineistoissa lapsen kuolemaa osoittaa lapsiristi ja tämä onkin yleisin kuvallisen symbolin ilmentymä (64–70 %). Vuoden 1950 aineistossa lasten kuolinilmoittaminen on täysin kristillisen ristisymbolin käytön varassa. Jos lapsiristiä ei ole käytetty, on sen sijaan käytetty pelkistettyä ristiä (kutsutaan myös luterilaiseksi ristiksi). Vuonna 2000 lintusymboli on noussut ensimmäistä kertaa ei-kristilliseksi kuvasymboliksi, mutta jää selvästi vähäisemmälle käytölle (20 %) kuin ristisymboli.

Symbolien käytöstä ei tämän aineiston perusteella voi tehdä mitään erityisiä yleistyksiä. Oletettavaa on, että symbolin käytössä määrittelee vanhempien uskonnollinen suuntautuminen ja konventiot käyttää ristiä yleisesti kuolinilmoituksissa. Lapsiristin käyttö on kuitenkin siinä määrin suurta, että tällä symboliikalla halutaan erottaa lapsi erilliseksi muista kuolinilmoituksista. Kulttuuripoliittisessa mielessä, uskonnollisten tai maallisten symbolien käytöllä halutaan ilmaista myötätuntoa tietyille traditioille, joiden uskotaan

kunnioittavan vainajan muistoa sekä helpottavan yhteisön asennoitumista omaisten suruun. Jos kuolinilmoituksessa on esimerkiksi vahva uskonnollinen diskurssi ja symboliikka, surunvalittelut voidaan tehdä saman diskurssin kautta.

TAULUKKO 17. Muuttuja ”3. Risti / kuvallinen symboli”.

3. Risti / kuvallinen symboli	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei ristiä / symbolia	8	100	-	-	1	10
risti (luterilainen)	-	-	9	36	-	-
lapsiristi	-	-	16	64	7	70
lintu	-	-	-	-	2	20
muu symboli	-	-	-	-	-	-
YHTEENSÄ	8	100	25	100	10	100

Kuolemaa selittäviä tekijöitä on lasten kuolinilmoituksista poimittavissa ainakin kaksi selkeää teemaa. Näitä ovat sairauden ja väkivallan ilmaisu. Taulukossa 18 on jaoteltu sairauden ilmentyminen binäärisesti kahteen luokkaan. Suoria viittauksia sairastumisen johdosta kuolleisiin lapsiin tehdään ainoastaan vuoden 1910 aineistossa, jossa ilmaisu nousee yleisemmäksi kuin sairaudesta ilmoittamatta jättäminen. Vuodet 1950 ja 2000 näyttävät jälleen tämänkin muuttujan kohdalla samankaltaisiksi. Suoria viittauksia sairauteen ei näy, mutta kuten aiemmin on osoitettu, epäsuoria viittauksia tulee esille: yhä useammassa kuolinilmoituksessa ilmoitetaan kuolinpaikaksi sairaala tai sairaalahenkilökuntaa kiitetään palveluksista. Silti suorien viittauksien määrä on vuosina 1950 ja 2000 loppunut kokonaan.

TAULUKKO 18. Muuttuja ”13. Sairaus kuolintapana”.

13. Sairaus kuolintapana	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei viitteitä	3	38	25	100	10	100
viitteitä sairaudesta	5	63	-	-	-	-
YHTEENSÄ	8	100		100		100

Tässä tutkielmassa tehdyn tarkastelutavan avulla on hyvin vaikeaa sanoa, onko lasten sairauksien ilmaisutapa muuttunut kuolinilmoituksissa suhteessa kuolettavien sairauksien yleisyyteen lapsilla. Suorien viittausten perusteella vaikuttaisi siltä, että äkillisistä sairaustapauksista johtuvat lapsikuolemat ovat olleet yleisesti korrektia ilmaista 1900-luvun alussa. Sairauden ilmaiseminen lasten kuolinilmoituksissa muuttuu epäsuorempiin ilmaisuihin 1900-luvun edetessä. Mahdollinen sairastapaus ilmenee ainoastaan kuolinpaikan ja kiitossanojen kautta.

TAULUKKO 19. Muuttuja ”10. Väkivaltainen kuolintapa”.

10. Väkivaltainen kuolintapa	1910		1950		2000	
	n	%	n	%	n	%
ei viitteitä	8	100	25	100	9	90
viitteitä väkivaltaisuudesta	-	-	-	-	1	10
YHTEENSÄ	-	100	-	100	-	100

Sairastapauksien ilmaisemisen lisäksi viitteitä väkivallasta kuolintapauksena löytyy sekä suorina, että epäsuorina. Taulukkoon 19 on kirjattu selväsanaiset väkivaltakuolemat. Kuten huomataan, ainoastaan vuoden 2000 aineistossa on nähtävissä yksi tapaus, jossa tällainen ilmaus on suora (”[...] henkirikoksen uhrina”). Yhtenä poikkeavana piirteenä tässä kuolinilmoituksessa on vanhempien nimet allekirjoituksessa mainittu etunimin. Heitä ei pystyisi muuten identifioimaan lapsen vanhemmiksi muuten kuin, että he värssyn päätteeksi kiittävät lastaan ilmaisten vanhemmuutensa ”Kiittäen isä ja äiti”. Tämä on ainoa kerta sitten vuoden 1910 havaintoaineiston jälkeen, kun ilmaistaan kiitosta tai iloa lapsen elämää kohtaan. Mistä tämä tapaus sitten kertoo?

Edellä sisällönanalyysin kiitosta käsitellyssä osiossa päädyttiin varovaiseen johtopäätökseen, että kiitoksen ilmaisu johtui lapsikuolleisuuden yleisyydestä. Lapsen menehtyminen ei ole täysin odottamaton asia. Elämän ylläpitäminen tunnistetaan lapsilla vaikeaksi ja jokaisesta elinhetkestä voidaan olla kiitollisia. Kuitenkin vuoden 2000 väkivallan ilmaisu lapsen kuolinilmoituksessa saa johtopäätöksen uuteen valoon. Henkirikosta ei ole mitään ilmeisimmin pystytty ennakoimaan ja tapahtuma on ollut jopa suurempi yllätys kuin yleiset lapsikuolintapaukset. Siis, näyttää pikemminkin siltä, että

lapsen haurauden yllättävä ilmentymä saa vanhemmat alttiiksi tuomaan kiitosta esille siitä vähäisestäkin yhdessäolosta mitä saivat lapsen kanssa elää.

Epäsuorat viittaukset väkivaltakuolemiin on myös hyvä ottaa esille, koska konnotaatio väkivaltaan näyttäytyy näissä vahvana tai ainakin hyvin todennäköisenä. Vuoden 2000 havaintoaineistossa on aiemmin mainitun ”suoran viittauksen” tapauksen lisäksi yksi epäily väkivallasta, eli epäsuora viittaus väkivallasta kuolinsyynä. Tässä kuolinilmoituksessa on ilmoitettu kaksi lasta kuolleeksi. Poika- ja tyttövainajalla on sama sukunimi ja kumpikin on kuollut samana päivänä. Tämän lisäksi poikavauva on syntynyt samana päivänä ja tyttölapsi oli miltei kaksivuotias.

Kaikissa muissa tapauksissa, on mainittu äiti ja/tai isä allekirjoittajien listassa, mutta ei tässä. Allekirjoittaneiden ryhmä on laaja sisältäen ”isovanhemmat, kummit, sukulaiset ja ystävät” sekä neljä ihmistä, jotka mainitaan etunimeltä. Vaikka suoria viittauksia henkirikoksesta tai väkivallasta ei ole, niin epäilykset tähän suuntaan kuitenkin heräävät. Onko niin, että vanhempia ei ”isänä ja äitinä” kuolinilmoituksessa mainita, koska he ovat olleet osallisina kuolintapauksissa tavalla tai toisella? Tapaus voi selittyä kuitenkin muullakin tapaa, kuten auto-onnettomuutena, joten tässä joudutaan tyytymään niin monelle kuolinilmoituksia lukevan tuttuun tilanteeseen: joudutaan käyttämään mielikuvitusta ja tyytyä arvaamaan mitä on voinut tapahtua.

6.3 Tulosten yhteenvetoa

Tutkielma osoittaa lasten kuolintapausten vähentyneen Suomessa tasaisesti läpi 1900-luvun. Samaan aikaan on kuitenkin nähtävissä, että lapsivainajien kuolinilmoittaminen on konventiona kasvanut. Tutkielmassa käytetyn aineiston perusteella kasvu sijoittuu vuosien 1950 ja 2000 välille. Vuonna 2000 poikkeuksetta jokaisesta lapsivainajasta on tehty kuolinilmoitus sanomalehteen, kun vielä vuonna 1950 vain noin 20 % lapsivainajista saa nimensä lehteen. Mistä tämä yleisyyden kasvu voi siis johtua? Voidaanko

kuolinilmoituksen sisällön muutoksista havaita jotain merkkejä, jotka selittäisivät tätä kasvua?

Yksi epäily oli, että muutokset kuolinilmoituksen viestinnällisessä tehtävässä ovat muuttuneet niin paljon, että lasten kuolinilmoittaminen on tämän johdosta tullut houkuttelevammaksi tavaksi. Tuloksista selviää, että vuonna 1950 lapsen kuolinilmoituksen yleinen malli oli kutsua ilmoituksessa sukulaiset ja tuttavat siunaus- tai muistotilaisuuteen. Vuoden 2000 aineistossa tämä tehtävä on kuitenkin jäänyt pois. Viestinnällinen tehtävä on muuttunut tilaisuuteen kutsusta yhä enemmän kiitoksen osoittamisesta tilaisuuteen osallistumiseen. Voitaisiin sanoa, ettei lehden lukijoille kuolinilmoitus tule enää avoimena kutsuna tilaisuuteen vaan ilmoituksena ja pyyntönä ottaa huomioon vanhemmille ja laajalle omaisverkostolle sattunut tragedia, joka on yksityistetty.

Lasten kuolinilmoitusten yleisyyden kasvu voi siis viestinnällisesti tässä tapauksessa johtua siitä, että omaiset viestivät mieluiten konventiona vain menneestä tapahtumasta, eivätkä edes pyri luomaan avoimen tilaisuuden ilmapiiriä julkistamalla kuolinilmoituksen ja kutsun ennen muistotilaisuutta. Muistotilaisuuden järjestäminen avoimena tilaisuutena osoittautuu modernissa yhteiskunnassa vaikeaksi, aivan kuten Elias (1978; 1993) on julkisen häpeän osoituksen vaikeutta käsitellyt. Yhteisö pyrkii käsittelemään menetystä ja siitä aiheutuvaa häpeää sellaisin julkisin menoin, joissa omaiset voivat ”säilyttää kasvonsa”. Kuolinilmoituksesta on tässä mielessä tullut vuonna 2000 sururiitti itsessään, kun se aiemmin oli kutsu varsinaiseen sururiittiin.

Lasten kuolinilmoitusten kasvuun voi liittyä myös lapsen identiteetin muutos. Kuolinilmoituksessa ilmaistava perhepiirin rekonstruktio on nähty lapsen identiteetin rakentamisen kannalta yhä tärkeämmäksi. Lapsivainajan identiteetti paikantuu 1900-luvun alussa pelkästään vanhempiensa kautta. 1900-luvun edetessä ja vuoteen 2000 saavuttaessa lapsivainajan identiteetti rakentuu yhä suuremman sukulais- ja tuttavapiirin avulla. Lapsi ei enää ole suljettu pienen perhepiirin sisään. Perhepiirin rekonstruktion - eli kuolinilmoituksissa ilmoitettujen omaisten, sukulaisten ja tuttavien piirin - laajeneminen

ajoittuu erityisesti vuosien 1910 ja 1950 välille. Laajeneminen jatkuu, mutta ei enää niin vahvana vuosien 1950 ja 2000 välillä. Lapsen identiteetin voi kuitenkin sanoa rakentuvan vuoden 2000 havainnoissa yhä enemmän laajennetun sukulais- ja tuttavaverkoston ympärille.

Lapsen identiteetin individualisoitumista tukee myös tulos lasivainajan nimen käytön muutokset. Vuonna 1910 lapsivainajan nimeä ei ilmoiteta lainkaan etu- ja sukunimellä, vaan pelkkä etunimi riittää. Vuonna 1950 etu- ja sukunimellä ilmoitetaan jo 64 % tapauksista ja vuonna 2000 kaikki tapaukset.

On yleistä, että vuosina 1950 ja 2000 lapsen kuolinpaikaksi mainitaan sairaalalaitos, jos lapsi on kuollut vain muutaman päivän ikäisenä. Lapsi on siis todennäköisesti syntynyt ja kuollut samassa paikassa, eli sairaalassa. Sen sijaan mainittavan arvoiseksi kuolinpaikaksi ei koko aineistossa nouse lainkaan koti. Onko niin, ettei lapsia ole yleisesti ottaen kuollut kotona vai oletetaanko kuolinilmoituksen sisältävän tiettyä ”uutisarvoa”? Jos lapsi kuolee siellä, missä lapsen paikka yleisesti otaksutaan olevan, eli perhepiirissä ja kotona, eikö tällöin kuolinpaikalla ole lainkaan ilmoitusarvoa? Vai onko niin, ettei sairaalaa omaksuta lapselle ominaiseksi paikaksi kuolla, kun siitä erityisesti halutaan erikseen mainita ja ”uutisoida”?

Kulttuuriset konventiot, joita kuolinilmoitus näyttää ylläpitävän, muuttuvat sisällönanalyysin perusteella aikakausittain. Tavat, joilla kaipuuta, kiitosta tai kuvallista symboliikkaa käytetään lasten kuolinilmoituksissa, eivät kuitenkaan ole muuttuneet vuosien 1950 ja 2000 vuosien välillä niin paljoa, että niiden perusteella lasten kuolinilmoittamisen yleisyyden kasvu voitaisiin perustella. Ainoiksi selittäviksi tekijöiksi nousevat aiemmin mainitut siunaus- ja muistotilaisuuteen kutsumisen lakkaaminen, perhe rekonstruktion laajeneminen sekä lapsen sukunimen käyttöönotto lasta identifioivana tekijänä.

Tulokset muistuttavat paljolti Hupli-Oinosen (1995) saamia tuloksia 1900-luvun lasten

kuolinilmoitusten muutoksista ja osin vahvistavat niitä. Hupli-Oinosen keskeisiä tuloksia ovat kuolinilmoituksissa harvakseltaan käytetty suora puhe kuolemasta, julkaisun ajankohdan muuttuminen myöhemmäksi, sukulaisverkostojen kasvu, lapsivainajan aseman määrittäminen perheen kautta ja uskonnollisuuden korvautuminen yhä enemmän luontosymboliikalla.

Hupli-Oinosen tutkielman tärkeä havainto, joka myös tämän tutkielman perusteella pitää paikkansa, on kuoleman fyysisten piirteiden privatisoituminen perhepiirin pariin ja kuoleman ei-fyysisten piirteiden (kuten kuolinilmoituksen) merkityksen kasvu yhteisöllisesti. Sukulaisyhteisö näyttääkin muuttuneen ”toiminnallisesta yhteisöllisyydestä tunnesiteitä korostavaksi järjestelmäksi”, kuten Hupli-Oinonen (1995, 46) hyvin asian kuvaa.

Tutkielman viimeisessä luvussa pohdin erityisesti tämän muutoksen merkittävyyttä, yleistettävyyttä sekä laajempia vaikutuksia sosiaaliseen elämään.

7 LOPPUPOHDINTA - TUTKIELMAN ARVIOINTIA

Etnologi Bo Lönnqvist (2000) on kirjoittanut, että kuolema näyttäytyi vielä 1700-luvun lopulla suomalaisessa kansanperinteessä puheena, jossa kuolema oli henkilöitynyt konkreettiseksi vieraaksi. Vieras vastaanotettiin ja hänen kanssaan seurusteltiin, kunnes hän vei kuolevan pois talosta. *Kuoleman* vierailu oli suuri tapahtuma, jota vastaanottamassa oli myös muita kyläläisiä ja tapahtuma oli kaikille avoin ja julkinen. *Kuoleman* ja kuolevan poistuttua talosta, arki hiljalleen palautui ja sosiaalinen järjestys eheytyi. (Lönnqvist 2000, 171–172.)

Lönnqvistin (mt. 174) mukaan tällainen avoin kuoleman käsittely viittaa siihen, että kuolema sekä ruumiin fyysiset muutokset mielletään kaikkien yhteisössä tärkeäksi näkevän. Puhe ”*Kuoleman* vierailemisesta” on tapa hyväksyä kuolema. Tälle puheelle oli pragmaattiset syyt. Kuolema kerrottiin satujen sekä allegorioiden muodossa, jotta ne Schopenhauerin sanoin voisivat tyydyttää inhimillisen olemassaolon tuskan (Young 2005). ”Loogisesta kömpelyydestään” huolimatta tarinoiden esittäminen on välttämättömän ja mittaamattoman hyödyllistä, koska ne etäännyttävät ihmisen kohtaaman kuoleman, ajattelematta liikaa itseään ilmiön keskipisteenä (Utriainen 1994). *Kuolemalle* tarjottava ”vieraanvaraisuus” ja ”vieraan palveleminen” puhetapana ja käytänteinä on *kulttuurillinen strategia*, jolla pyritään saavuttamaan jatkuvuutta kuoleman aiheuttaman katkoksen sijaan (Lönnqvist 2000, 175).

Tutkielman aiheena on ollut kuvata, millaiseen kulttuurilliseen strategiaan yhteisö turvautuu

historian eri aikakausina, erityisesti sellaisessa kuolemankulttuurin osa-alueessa kuin lasten kuolinilmoituksessa. Lönnqvistin kulttuurillinen strategia on konseptiltaan hyvin samanlainen kuin tässä tutkielmassa käytetty kulttuurillisen konvention termi. Koska sosiologiassa tutkitaan modernin elämäntavan tuomia muutoksia ihmisten elämään, on tutkielmassa pyritty myös esittämään, miten kulttuuriset konventiot ovat muuttuneet modernin elämäntavan aikana. Kuolinilmoitus itsessään näyttää perin modernina tapana käsitellä kuolemaa. Sen kulttuurillisena ominaispiirteenä on Jallinojan (2011) mukaan luoda julkinen performanssi, jossa yhteisölle osoitetaan hetki elämäntarinaa, jossa koko omaisverkosto on läsnä vahvana ja päättäväisenä päästäkseen yli menetyksen. Sen tarkoituksena on esitellä niitä kulttuurillisia strategioita, joilla kuolema tehdään ymmärrettäväksi. Julkinen performanssi tehdään käyttämällä massatuotettua hyödykettä (sanomalehteä) ja performanssin viestiminen ei vaadi kasvokkaista läsnäoloa. Jallinojan määritelmä kuolinilmoituksesta on käyttökelpoinen, mutta se on myös hyvä kuvaus modernista elämäntavasta. Skeptisesti ilmaistuna: miksi lähteä kotisohvaa pidemmälle luomaan yhteenkuuluvuuden tunnetta, kun yhteisö voi tuntea yhteenkuuluvuuden tunteen lukemalla lehteä?

Kuolemankulttuurit on tutkielmassa jaettu kolmeen eri kategoriaan: varhaismoderniin, moderniin ja neomoderniin aikakauteen. Jokaisella näistä aikakausista näkyy erilaisia kulttuurillisia konventioita ja strategioita käsitellä lapsen kuolemaa. Yksi selvä ero konventioissa on lapsen kuolinilmoituksen tekemisen ja tekemättä jättämisen yleisyyden välillä. Konventioiden ja strategioiden muutos on omiaan myös selittämään yleisiä yhteiskunnallisia muutoksia. Eräs tällainen spekuloitu yhteys on kuolemankulttuurin privatisoituminen ja siitä johtuva yksinäisyyden lisääntyminen.

Hupli-Oinosen *Kuolema ilmoittaa lehdessä* -pro gradu -tutkielman (1995, 74) mukaan sellaista aikuisten kuolemiin kohdistettua yksinäisyyden kasvua, jonka Ariès esittää, ei löydetä lasten kuoleman historiasta. Hupli-Oinonen väittää, että lapsi on lähtökohtaisesti elämässä ja kuolemassa kiinnitetty perheeseen ja vanhemmat ovat vastuussa hänen hyvinvoinnistaan. Siinä missä aikuisten kuolemaa on Ariès'n mukaan leimannut asenne kuoleman kieltämisestä ja lisääntyneestä yksinäisyyden tunteesta, ei Hupli-Oinosen

mukaan lapsilla ole alunperin ollut mitään näkyvää tai arvostettavaa asemaa kuolemassa. Hupli-Oinosen (mt. 74) mukaan sosiaalinen kuolema on aina ollut lapsen vanhempien hallussa ja vanhemmat pyrkivät nykyään yhä enemmän täyttämään kuolevan lapsensa toiveita. Tämän tutkielman perusteella voidaan vahvistaa, että lapsen identiteetin vahvistuminen näyttää intensifioivan pienen perhepiirin merkitystä kuolevan lapsen fyysisessä ympäristössä sekä laajentavan ei-fyysisen kokemuksen yhteisöllistä merkitystä. Mutta Hupli-Oinosen tulkinta vanhempien tavasta täyttää kuolemaa tekevän lapsen toiveita ja vähentää yksinäisyyden tunnetta, on liialti yleistävä.

Kysymys siitä, kenelle kuolema on ollut yhteisöllisempi tai yksinäisempi tapahtumana, on puhtaasti subjektiiviseen kokemukseen pohjautuva, jota ei tämän tutkielman - eikä Hupli-Oinosen - käytettävän aineiston, eli kuolinilmoitusten, perusteella pysty pelkästään ilmentämään. Vaikka lasten kuolinilmoittaminen on kulttuurisena konventiona kasvattanut suosiotaan, on vaikea argumentoida tämän tutkielman havaintojen puitteissa, että kuolevaa tekevä lapsi, hänen vanhempansa tai sukulaiset tunsivat oloaan yhteisöllisemmäksi kuolemaa edeltävänä tai sen jälkeisten konventioiden piirissä verrattuna aiempien sukupolvien käytäntöihin. Kun esimerkiksi muistotilaisuudet järjestetään pienessä perhepiirissä, ei sukulaisille jää välttämättä samanlaista mahdollisuutta fyysisesti hyvästellä lapsivainaja, mikä on ollut tapana aiemman avoimeen kutsuun perustuneen konvention aikoihin. Sukulaisten tehtäväksi voi jäädä ainoastaan olla velvollisuudesta mukana kuolinilmoituksessa. Tämä ei välttämättä sukulaisten kokemuksessa ole yhteisöllisempi tapa kuin 50- tai 100-vuoden takaiset konventiot.

Hupli-Oinonen (1995, 46) onnistuu kuitenkin antamaan selityksen sille, miksi lasten kuolinilmoituksissa surevien joukko on 1900-luvulla kasvanut. Yhteisön voidaan sanoa muuttuneen yhä enemmän toimintaan perustuvasta järjestelmästä tunnesiteitä korostavaksi järjestelmäksi. Kuolinilmoituksessa yhteisön tunnesiteet lasta kohtaan tehdään ilmeiseksi, ilman välttämätöntä fyysiselle toiminnalle pohjautuvaa vuorovaikutusta. Kehitys on erityisesti keskittynyt tämän tutkielman perusteella modernin ja neomodernin kuolemankulttuurien välille. Siirtyessä modernista aikakaudesta neomoderniin, lähiomaiset ovat luopuneet avoimien muistotilaisuuksien järjestämisestä ja yhteisö on entisestään vahvistanut lapsen identiteetin omaehtoisuutta. Lapsivainaja on saanut yhteisön silmissä

mittaamattoman arvokkaan paikan. Jokainen on korvaamaton ja erilainen. Jokaisella on mittava sukulaisverkosto esillä ja lapsivainajan etu- ja sukunimi ovat selvästi esillä. Kaikki kuolinilmoitukset ovat eri lailla koristeellisia ja jokaisella lapsivainajalla on ollut yksilölliset tarpeensa. Kaikki ovat erilaisia - kaikki yksilöitä.

Tämä kehitys palautuu Durkheimin ajatuksiin individualismista ja erityisesti yksilön kultista (*the cult of the individual*). Moderni individualismi ei ole itsekkäiden yksilöiden ihannointina, vaan se on jaettua sympatiaa ihmisen yksilöolemusta kohtaan. Yksilön kultti ei ole vain itsensä ylistämistä vaan kaikkien individuaalien ylistämistä. Durkheimin päätelmä on, että yksilöstä tulee yhteisön moraalisen kunnioituksen kohde, mitä se ei ole ollut esimodernilla ajalla. Yksilön kunnioittamisesta tulee siis kaiken sosiaalisen elämän itse tarkoitus - eräänlainen sosiaalisen instituution muoto - kuin se olisi ”uskontoa yksilöstä”. (Marske 1987, 11.)

Hieman paradoksaalinen tilanne, jossa jokainen voi olla läpeensä itsenäinen ja samaan aikaan yhteisön luoma, on mahdollinen, koska Durkheimin mukaan individualismi itsessään on sosiaalinen tuote siinä missä kaikki moraalikäsitteet ja uskonnot ymmärretään sosiaalisesti rakennetuiksi. Tällöin Durkheimin mukaan saavutaan tilanteeseen, jossa ”Yksilö saa yhteisöltä jopa ne moraaliset uskomukset, joilla korottaa itsensä jumalan asemaan”³⁵. (Marske 1987, 11.)

Vasta neomodernilla kuolemankulttuurin ajalla suomalainen yhteiskunta on laajentanut tällaisen yksilön kultin lasten kuolinilmoituksiin. Lapsivainaja on noussut yksilön asemaan, jonka kuolemaa tulee kunnioittaa jokaisen, joka kuuluu tunneyhteisöön. 1900-luvun aikana lapset eivät ole kuitenkaan ainoita, joihin yksilöstatus on laajennettu. Naiset ovat saaneet maailmassa äänioikeuden ja esimerkiksi Yhdysvalloissa vähemmistön edustajat ovat taistelleet itselleen tasa-arvoiset kansalaisoikeudet. Yksilön kultin laajenemisen voi havaita markkinataloudessa hyvin myös siinä, kenellä on oikeus kuluttaa. Nykyään lapset oppivat käyttämään rahaa jo hyvissä ajoin ennen kuin pystyvät sitä itsenäisesti tienaamaan, koska mikäpä olisi sen nykyaikaisempi osoitus täysjäsenyydestä perheessä kuin oikeus kuluttajuuteen (Zelizer 1994, 4). Lapsille ja lemmikeille

35 Suomennos AS. ”The individual receives from society even the moral beliefs which deify him.” (Durkheim 1969, 28, Marsken 1987, 11 mukaan)

tarkoitettujen hyödykkeiden määrä on myös länsimaissa lisääntynyt ja näiden hyvinvointiin ollaan perheissä valmiita satsaamaan ennenkuulumattomia summia rahaa. Tässä vaihtokaupassa vastineeksi riittää rakkauden osoitus tai emotionaalisen nautinnon täytyminen.

Vaikka yhteisössä on herkistytty yksilön kultin näkökulmalle ja lapsen aseman yksilöolemuksen tunnistaminen on lasten kuolinilmoituksissa saavuttanut yhtäläisen aseman aikuisten vainajien kanssa, voidaan silti kysyä, keitä ovat nämä lapset, jotka ovat mittaamattoman arvokkaita? Lapsen sosiaalista arvoa tutkineen Zelizerin (1994, 216) mukaan kyse on perheinstituution sisäisestä arvomuutoksesta. Lapset, joiden vanhemmilla on taloudellisia mahdollisuuksia keskittää huomionsa lastensa tarpeille tekevät sen, mutta samaa ekonomistista altruismia ei harjoiteta perheen ulkopuolisille lapsille. Näitä lapsia ei Zelizerin (1994, 216) mukaan auteta yksisuuntaisella ekonomistisella kaavalla, vaan perheen ulkopuolisen lapsen auttaminen on oikeutettua, vain jos sijoitus antaa myös taloudellisesti jotain takaisin. Zelizerin esimerkki on vahvasti yhdysvaltalaiseen yhteiskuntaan sitoutunut, mutta on aiheellista kysyä, onko lapsiin kohdistettu yksilön kultti rajautunut koskemaan vain perheinstituutiota?

Sellaiset modernia elämäntapaa edustavat ilmiöt kuten teollistuminen, palkkatyöläistyminen ja kaupungistuminen on linkitetty sosiaalisen lähiyhteisön tiivistymiseen ydinperheideaaliksi (Heikkilä & Jokivuori 1994, 159). Moderni ydinperhe perustuu tunnepohjaiselle siteelle ja motiivi lapsen tekemiseen on useimmiten vanhempien halu tuntea rakkautta ja kiintymystä sekä halu perustaa perhe (Zelizer 1994, 4). Lapsia ei enää vain ”tehdä” vaan niitä ”hankitaan”. Lasten teko on yhä suunnitellumpaa: vanhempien taloudellinen tilanne halutaan olla turvattu ennen ensimmäisen lapsen syntymistä ja lapsettomuusongelmia voidaan hoitaa yhä useammin lääketieteellisesti, eikä adoptiokaan ole poissuljettua. Samaan aikaan kun lasten lukumäärä perheissä on laskenut sekä syntyvyys ja lapsikuolleisuus vähentynyt, on tuloksena jokaisen yksittäisen lapsen arvon nousu (Zelizer 1994, 11). Kun lapsia on yhä harvemmassa, yksittäiseen lapseen kohdistuu enemmän emotionaalista sekä koulutuksellista toivetta ja pääomaa. Nykyisessä perheinstituutiossa lapseen on sanottu eritoten olevan ladattuna toiveita nykyisyyden kontrolloimisesta ja tulevaisuuden turvaamisesta (Lallukka 2003, 36). Lapsen kuolema on

myös siis kaikkien näiden toiveiden menettämistä. Lasta ei yksinkertaisesti haluta kuolinilmoituksessa jättää enää sosiaalisen elämän katveeseen, vaan lapsesta on tullut perhe-elämän kiintopiste ja yksilön kultin tärkeä heijastuma.

Lapsen aseman muuttuminen johtui uudenlaisesta lapsen tarpeiden tunnistamisesta, joka taas johti lapsen turvallisuutta korostavaan aikakauteen, jolloin lapsesta tuli mittaamattoman arvokas, rakastettu yksilö, jota tuli suojella. Tämä suhtautuminen on muuttunut neomodernilla aikakaudella lasta elämään valmentavaksi suhtautumiseksi, jolloin lapsi tulisi nuoresta iästä lähtien altistaa aikuisten maailmalle. (Zelizer 1994, 210; 217.) Neomodernista suhtautumisesta lapseen muistuttaa sosiologi Ulrich Beckin (1944–2015) nyky-yhteiskunnan analyysi ”toisesta modernista”. Yksilöllistymispyrkimysten voimakas kasvu johtaa elämäntapaan, joka ottaa huomioon yhä enemmän valinnanmahdollisuuksia muokata ihmistä yksilönä irrallaan aiemmista suvun, perheen tai yhteiskuntaluokan rajoitteista. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 159.)

Neomodernilla aikakaudella ihmissuhteet eivät ole välttämättä kovin pitkäikäisiä, vaikka jokainen niistä on omalla tavallaan ainutlaatuinen ja johtaa lopulta johonkin uuteen. Avioliitto, asuinympäristö ja työpaikka voivat muuttua moneen kertaan yhden ihmiselämän aikana ja tässä nopeiden sosiaalisten syklien aikakaudella vanhemmuus on suhteista kestävimpiä. Näin ollen vanhemman ja lapsen välinen suhde on myös erityislaatuinen ja vanhempi voi tuntea lasta kohtaan erityistä sitoutumista, jota ei missään muussa suhteessa näytä enää olevan.

Osin näistä syistä ihminen on vielä lapsena vahvasti ydinperheessä ja vanhemmissaan kiinni ja vanhemmat avustavat yksilöllistymispyrkimyksissään nuorta sopeuttamalla hänet julkiseen ympäristöön. Sopeutuminen uusiin tilanteisiin on aloitettava varhain - tietäähän vanhempikin jo omasta kokemuksestaan, että julkinen elämä on nopeatahtista, eikä niitä harvoja hyviä tilaisuuksia, joita tulee eteen voi jättää käyttämättä. Vanhemmat opettavat lasta käyttäytymään julkisessa elämässä, eikä kuolinilmoitus ole poikkeus tässä julkisessa kontekstissa. Lapsivainajan yksilöllisyyden korostaminen käy siis lopulta omaisten kautta. Olipa lapsi kuinka nuori tahansa yksilöllisyys halutaan osoittaa, koska se osoittaa lopulta lapsen ihmisarvon.

Tässä tutkielmassa on esitetty, että varhaismodernissa Suomessa lapsen kuolema näyttäytyi kuolinilmoituksessa vain harvojen vanhempien tapakulttuurina. Kuolinilmoituksen performanssi oli muodoltaan lyhyt ja virallinen. Kuolinhetkeä kuvailtiin, mutta kuolemalle ei annettu muita selityksiä. Modernilla aikakaudella lapsen kuolinilmoituksessa näkyy yhä enemmän yhteisön asema ja suru. Kuolinilmoituksessa yhteisö on kutsuttu avoimesti viettämään surutilaisuutta, vaikkakin lapsen kuolinilmoittaminen on itsessään vielä harvinaista. Menetyksensä käsitellään kasvokkaisessa rituaalissa, mutta samalla kuoleman merkitys pyritään selittämään ilmoituksessa. Neomodernilla aikakaudella lapsen kuolinilmoitus esitetään laajan yhteisön tunne-elämän rikkoutumisena ja korvaamattoman individuaalin menetyksenä. Yhteisö elää nyt ensisijaisesti tunnepohjaisena liittymänä ilmoituksessa, eikä kuolinilmoitus enää kutsu kasvokkaiseen rituaaliin. Näiden aikakausien kulttuurinen strategia kuoleman selittämiseen on siirtynyt vanhempien epäonnen kuvailusta yksilön muistamiseen tunneyhteisön korvaamattomana jäsenenä.

Jatkotutkimuksen kannalta lasten kuolinilmoittamisen yleisyyden muutoksen tarkempi ajallinen hahmottaminen voisi antaa myös tarkemman tiedon siitä, milloin lapsuuskäsitys muuttui Suomessa. Sisällönanalyysin laajentaminen lasten ja aikuisten vainajien välille antaisi myös paremmat välineet tutkia mitkä ovat lapsen kuolinilmoittamisen muutoksia ja mitkä muutokset kuuluvat yleisiin kuolinilmoituksen muutoksiin. Historiallisesti olisi myös mielenkiintoista tarkastella sanomalehtien asemaa julkaisuforumina. 1900-luvun alun tarkastelun laajentaminen useampien lehtien ja niiden ilmoitushintojen tarkasteluun voisi antaa myös uusia tuloksia. Kuolinilmoitusten ominaisuuksien tarkempi kvantifioiminen taulukkomatriisiin avulla mahdollistaisi lisäksi tilastollisten menetelmien käytön yhä vahvemmin.

Tutkielman aineistonkäsittelyn puutteena voidaan pitää sitä, ettei ilmoituksen julkaisun viikonpäiviä otettu aineistoa kerätessä huomioon. Aiemman tutkimuksen perusteella (Lappalainen ym. 1991) on huomattu, että erityisen häpeälliseksi koetut kuolintapaukset ilmoitetaan arkipäivinä muuten suosittujen viikonloppuilmoitusten sijaan. Lisäksi tutkielmassa lapsivainajat on havainnointi ikäkohorteittain sekä sukupuolittain eri ryhmiin, mutta aineiston määrän vähäisyyden vuoksi, iän ja sukupuolen merkityksen tutkiminen jäi

vähäiseksi.

Kuolinilmoittaminen ja surumenot ovat nykyaikana myös siirtyneet virtuaaliseen ympäristöön. Sanomalehtien käyttö kuvastaa hyvin 1900-luvun modernia yhteiskuntaa, mutta 2000-luvulla näiden perinteisten kuolemanrituaalien rinnalle on noussut verkkosureminen. Verkon ”virtuaalimuistomerkeissä” rakennetaan samantapaisesti surevan identiteettiä ja vahvistetaan yhteisöllisyyttä kuin aiemmissa muistotavoissa (Haverinen 2014, 242). Silti verkkosureminen on vielä hyvin uusi foorumi sanomalehtien ilmoituspalstoihin verrattuna ja tätä siirtymää olisi mielenkiintoista tutkia.

Tutkielman sosiologinen merkittävyys suuntautuu kuolemaa käsittelevän aineiston soveltamiseen lapsen aseman ja yksilöstatuksen tutkimisessa. Sosiaalinen toiminta ei lakkaa, eikä tarve sosiologiselle tutkimukselle lakkaa, kun ihminen kuolee. Aiemmin lapsivainaja ei saanut tasaveroista paikkaa kuolinilmoituksissa, koska lapsi koettiin epäitsenäiseksi tai lapsi suljettiin tiukasti perhepiiriin. Yhteisön käsitykset lapsesta ovat muuttuneet yksilökeskeisempään suuntaan ja tämä muutos näkyy myös lasten kuolinilmoitusten historiassa. Lisäksi, käsitykset kuoleman privatisoitumisesta modernilla ajalla eivät tämän tutkielman valossa näyttäytyä niin yksinkertaisiksi, mitä saatetaan olettaa. Lapsen kuoleman kohdalla ei ole yksiselitteisen selvää onko kuoleman kokeminen tullut ilmiönä historian saatossa suljetummaksi tai jopa ahdistavammaksi kuin ennen. Tiettyjä piirteitä tähän suuntaan on, mutta traditionaaliset käytännöt elävät nykyisten käytäntöjen rinnalla.

Lopuksi jää enää vastattavaksi yksi kysymys, joka tutkielmassa on jo aiemmin esitetty. Ovatko nykyiset kuolemankulttuurin normit niin ahtaat, etteivät ne mahdollista omaisille julkista ja avointa suremista, kuten Salmela (2014) väittää? Kysymyksen voi ymmärtää oikeastaan kahdella tapaa. Ensinnäkin sen voi tulkita kysymykseksi siitä, onko nykyään vaikeampi kohdata lapsen kuolemaa ja saada tunnustusta surulle kuin ennen? Tämän tutkielman tulosten perusteella vastausta ei ole helppo antaa. Kulttuurisena konventiona lasten kuolinilmoituksen yleistyminen vaikuttaisi siltä, että lapsi on saanut vasta hiljattain tasa-arvoisen aseman kuolinrituaaleissa aikuisiin vainajiin verrattuna. Tämä tulos voi viitata siihen, että täten myös omaisen suru on näin ollen legitimoitunut aiempaan

verrattuna ja lapsen kuolema olisi tällöin helpompi kohdata. Toisaalta tunnepohjainen yhteisöllisyys voi näyttäytyä suljetuksi ja ahtaaksi niille, jotka toivovat kasvokkaista kohtaamista ja toiminnallisia tilaisuuksia käsitellä surua.

Toisekseen, Salmelan kysymyksenasettelun voi kyseenalaistaa: kuka oikeastaan haluaa neomodernilla ajalla julkista ja avointa suremista? Lasten kuolinilmoitusten yleistyminen neomodernilla aikakaudella tarkoittaa lopulta kasvua sellaiselle kuolemankulttuurille, jossa lapsen kuolemasta ilmoitetaan yhteisölle epäsuorasti median kautta, ja jossa kuolema selitetään tukeutuen metafysiisiin selityksiin ja luomalla lapsivainajasta muisto yksilönä. Lapsi on järjestelmässä kulttuurisesti tärkeässä asemassa ja lapsen kuolema halutaan merkityksellistää yksilönä, koska ainoastaan yksilönä ihmisellä on arvonsa yhteisössä. Täten lähiomaiset, joihin menetys kohdistuu ankarimmin, voivat pitää järjestelyä vähemmän ahdistavana. Lapsivainajan esittäminen neomodernilla ajalla on sanomalehdessä ihan yhtä julkista kuin ennen, mutta samalla kasvokkainen kohtaaminen on rajattu ydinperheen piiriin. Järjestely voi muille sukulaisille ja tuttaville olla vaikeammin käsiteltävissä ja lapsen kuolema voi olla piilotellumpaa kuin aiemmin, eikä näin ollen surun käsitteleminen ole heille välttämättä helpompaa kuin aiemmillä aikakausilla olisi ollut. Tunnepohjaisessa yhteisöllisyydessä voi toisaalta tulla yllätykseksi se, että henkilö kuuluu johonkin yhteisöön, johon ei ole edes mieltänyt itseään, koska yhteisö tulee näkyväksi vasta kun tunne-elämä kriisiytyy. Jylhänkankaan (2013, 4) sanoin kuolemasta tulee ”saastuttavaa” ainoastaan, jos kokemusta ei pystytä integroimaan oikealla tavalla yhteisössä vallitsevaan maailmanjärjestykseen. Nykyisessä järjestelmässä enemmistön kanta näyttäisi olevan se, että individuaaliset ja suljetut surun käsittelytavat ovat asianmukaisia, kuten Elias (1993, 35) tilanteen kuvaa:

”Nykyään ovat persoonalliset ja suhteellisen yksityiset kuolemattomuusfantasiat alkaneet yhä useammin nousta esiin ja siirtyä etusijalle kollektiivisten fantasioiden suojista lähes kaikenkattavan yksilöllistymisen hyökyaallon myötä.”

LÄHTEET

- Alanen, Leena (1994): Perhelapsuus ja lasten perheys – 'perhe' lasten näkökulmasta. Teoksessa: Antikainen, Jukka, Marja-Leena Haataja ja Merja Korhonen (toim.): Näkökulmia perheeseen. Helsinki: Stakes, 15–37.
- Alasuutari, Pertti (2001): Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Anderson, C. Arnold & Bowman, Mary J. (1963): Concerning the Role of Education in Development. Teoksessa: Geertz, C. (toim.): Old Societies and New States. New York: Free Press, 247–279.
- Andreeva, Mila (2011): Human Mortality Database: About Mortality Data For Finland. Last Updated: January 19, 2011.
<http://www.mortality.org/hmd/FIN/InputDB/FINcom.pdf> [viitattu 14.3.2014]
- Ariès, Philippe (1974): Western Attitudes Towards Death from the Middle Ages to the Present. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Ariès, Philippe (1981): The Hour of Our Death. New York: Vintage Books. Alkuperäisteos: *L'Homme devant la mort* (1977).
- Ariès, Philippe (1992): The Discovery of Childhood. Teoksessa: Jenks, Chris (toim.): The Sociology of Childhood, Essential Readings. Hampshire: Gregg Revivals, 27–41. Alkuperäisteos: 1962.

- Ariès, Philippe (1996): *Centuries of Childhood*. London: Pimlico. Alkuperäisteos: *L'Enfant et la familiale sous l'ancien régime* (1960).
- Aro, Jari & Jokivuori, Pertti (2010): *Klassinen sosiologia ja moderni maailma*. Helsinki: WSOYpro
- Barnes, J. (2008): *Nothing to be Frightened of*. London: Cape.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Bytheway, Bill (2011): *Unmasking age. The significance of age for social research*. Bristol: Polity.
- Chudacoff, Howard P. (1989): *How Old Are You? Age Consciousness in American Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Durkheim, Émile (1969): Individualism and the Intellectuals. *Political Studies* XVII, 14–30.
- Durkheim, Émile (1980): *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Helsinki: Tammi. Alkuperäisteos: *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912).
- Durkheim, Émile (1985): *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. Helsinki: Tammi. Alkuperäisteos: *Le Suicide, étude de sociologie* (1897).
- Durkheim, Émile (1992): *Childhood*. Teoksessa: Jenks, Chris (toim.): *The Sociology of Childhood, Essential Readings*. Hampshire: Gregg Revivals, 146–150. Alkuperäisteos: Pickering, W.F.F. (toim.): *Durkheim: Essays on Morals and Education* (1979/1911).
- Elias, Norbert (1978): *The Civilizing Process*. (Vol. 1) *The History of Manners*. Oxford: Basil Blackwell. Alkuperäisteos: *Über den Prozeß der Zivilisation* (1939).
- Elias, Norbert (1993): *Kuolevien yksinäisyys*. Tampere: Gaudeamus. Alkuperäisteos: *Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen* (1982).
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere:

Vastapaino.

Fennell, Graham, Phillipson, Chris & Evers, Helen (1988): *Sociology of Old Age*. Middlesex: Open university Press.

Findikaattori (2014): Imeväiskuoilleisuus. <http://www.findikaattori.fi/fi/45> [viitattu 15.3.2015]

van Gennep, Arnold (1960): *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press. Alkuperäisteos: *Les rites de passage* (1909)

Goffman, Erving (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.

Gorard, Stephen & Chris Taylor (2004): *Combining Methods in Educational and Social Research*. Berkshire: McGraw-Hill.
<http://search.ebscohost.com.ezproxy.jyu.fi/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=233939> [luettu 31.7.2014]

Habermas, Jürgen (2004): Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Tampere: Vastapaino. Alkuperäisteos: *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962).

Haverinen, Anna (2014): Memoria Virtualis - death and mourning rituals in online environments. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja B, osa 386.

Heikkilä, Kai & Jokivuori, Pertti (1994): *Kuoleman salaisuus*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Heikkilä, Sanna (1999): Varhaishoivaa koskeva populaari valistuskirjoittelu Suomessa 1900-luvulla. Teoksessa: Näre, Sari (toim.): *Tunteiden sosiologiaa II – Historiaa ja säätelyä*. Hämeenlinna: Karisto, 229–248.

HMD, Human Mortality Database (2010): ”Finland, Deaths (5x1) Last modified: 16-Nov-2010”. http://www.mortality.org/hmd/FIN/STATS/Deaths_5x1.txt [viitattu 14.3.2014]

HMD, Human Mortality Database (2011): ”Finland, Data Sources Last modified: 25-January-2011”. <http://www.mortality.org/hmd/FIN/DOCS/ref.pdf> [viitattu 14.3.2014]

Hupli-Oinonen, Liisa (1995): Kuolema ilmoittaa lehdessä. Lasten kuolemiin liitetyn kulttuurin muutos 1900-luvun kuolinilmoituksissa. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Sosiologian pro gradu -tutkielma.

Huttunen, Rauno (2005): Jürgen Habermas, Julkisuuden rakennemuutos. Niin & näin, 4/05, 88–94.
<http://netn.fi/artikkeli/juergen-habermas-ja-julkisuuden-rakennemuutos> [viitattu

15.3.2015]

- Huovinen, Eero (1994): Mitä kuoleman jälkeen? Teoksessa: Jalonen, Katariina, Varpu Lindstedt ja Harri Westermarck: Ihmiselämän rajat. Helsinki: Yliopistopaino, 77–85.
- Jallinoja, Riitta (2011): Obituaries as Family Assemblages. Teoksessa: Jallinoja, Riitta ja Eric D. Widmer (toim.): Families and Kinship in Contemporary Europe. Rules and Practices of Relatedness. Hampshire: Palgrave Macmillan, 78–91.
- Jenks, Chris (1992): The Sociology of Childhood, Essential Readings. Hampshire: Gregg Revivals.
- Jutikkala, Eino (1987): Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääri viivoja. Porvoo: WSOY.
- Jutikkala, Eino (1994): Kuolema ennen ja nyt. Teoksessa: Jalonen, Katariina, Varpu Lindstedt ja Harri Westermarck: Ihmiselämän rajat. Helsinki: Yliopistopaino, 51–56.
- Jylhänkangas, Leila (2013): Kiistoja kuolemista. Tutkimus suomalaisesta eutanasiakeskustelusta. Helsinki: Helsingin yliopisto, Maailman kulttuurien laitos. Väitöskirja.
- Kempainen, Ilona (1998): Kuolema ilmoittaa lehdessä - Suomalainen kuolema Helsingin Sanomien kuolinilmoituksissa 1890–1980. Helsinki: Helsingin yliopisto. Talous- ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkielma.
- Kluckhohn, Clyde (1949): Mirror for man: The relation of a anthropology of modern life. New York: McGraw-Hill.
- Koski, Kaarina (2014): Sosiaalinen kuolema. Teoksessa: Hakola, Outi, Sari Kivistö ja Virpi Mäkinen (toim.): Kuoleman kulttuurit Suomessa. Tallinna: Gaudeamus, 107–122.
- Lallukka, Kirsi (2003): Lapsuusikä ja ikä lapsuudessa. Tutkimus 6–12-vuotiaiden sosiokulttuurisesta ikätiedosta. Jyväskylä studies in education psychology and social research 215.
- Lappalainen, Jarmo; Ruokonen, Pekka ja Ihalainen, Olli (1991): Henkirikosten uhrien kuolinilmoitukset. Teoksessa: Ihalainen, Olli ja Hakola Panu (toim.): Kuolinilmoitukset surutyön kuvastajana. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö, Report no 93.
- Levikintarkastus (2014): Levikkitilastot. Päivitetty 14.3.2014.
<http://www.levikintarkastus.fi/levikintarkastus/tilastot/Trenditilasto.pdf> [viitattu 17.3.2014]

- Lönnqvist, Bo (2000): Ruumiin valta. Teoksessa: Lönnqvist, Bo (toim.): Arjen säikeet - aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin. Jyväskylä: Gummerus, 170–189.
- Marske, Charles E. (1987): Durkheim's "Cult of the Individual" and the Moral Reconstitution of Society. *Sociological Theory*, Volume 5, Issue 1, 1–14.
- Marx, Karl (1986): Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse"). Osa I. Moskova: Kustannusliike Progress.
- Mellor, P. (1993): Death in high modernity: the contemporary presence and absence of death. Teoksessa: D. Clarke (toim.): *The Sociology of Death*. Oxford: Blackwell, 11–30.
- Mervola, Pekka (1995): Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994. Jyväskylä & Helsinki: Jyväskylän yliopisto & Suomen Historiallinen Seura.
- Miettinen, Sonja (2006): Eron aika. Tyttäreiden kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta. Helsinki: Helsingin yliopisto. Väitöskirja.
- Muroma, Seppo (1991): Suurten kuolovuosien (1696–1697) väestönmenetykset Suomessa. Jyväskylä: Gummerus.
- Myllyntaus, Timo (1991): Luku- ja kirjoitustaito teollistuvassa Suomessa - tilastoharhako? *Historiallinen aikakauskirja* 1991:2, 116–121.
<http://digi.lib.helsinki.fi/aikakausi/binding/499135#?page=22> [viitattu 24.7.2014]
- Nevalainen, Matti (2012): "Me kuolemme, emmekä kuitenkaan kuole". Helsingin Sanomissa 1.11.2010–31.1.2011 julkaistujen kuolinilmoitusten vainajarepresentaatiot ja niiden välittämät merkitykset. Helsinki: Helsingin yliopisto. Teologian pro gradu -tutkielma.
- Pajari, Ilona (2014): Kuolemanrituaalit Suomessa. Teoksessa: Hakola, Outi, Sari Kivistö ja Virpi Mäkinen (toim.): *Kuoleman kulttuurit Suomessa*. Tallinna: Gaudeamus, 87–106.
- Pentikäinen, Juha (1990) *Suomalaisen lähtö*. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Helsinki: SKS.
- Pentikäinen, Juha (1992): Suomalaisen kansanperinteen ihmiskuva ja käsitys luonnosta. Helsinki: Helsingin yliopiston uskontotieteen laitoksen toimitteita 3.
- Pentikäinen, Juha (1994): Kuolema suomalaiseen tapaan. Teoksessa: Jalonen, Katariina, Varpu Lindstedt ja Harri Westermarck: *Ihmiselämän rajat*. Helsinki:

Yliopistopaino, 57–71.

- Pentikäinen, Juha (2003): Kuoleman ja ruumiin käsittämisestä eri uskonnoissa. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2003; 119(13): 1281–1291. http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=onn00091 [viitattu 30.7.2014.]
- Peräkylä, Anssi (1985): Rajalle. Sairaalakuolema sosiologian näkökulmasta. Tampere: Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia, Sarja A / 7. Pro gradu -tutkielma.
- Peräkylä, Anssi (1990): Kuoleman monet kasvot. Tampere: Vastapaino.
- Popper, Karl (1978): Three Worlds. The Tanner Lecture on Human Values. <http://ebookbrowse.com/popper80-pdf-d164644195> [viitattu 27.6.2013]
- Postman, Neil (1985): Lyhenevä lapsuus. Juva: WSOY. Alkuperäisteos: *The Disappearance of Childhood* (1982).
- Raunio, Kyösti (1999): Positivismi ja ihmistiede. Helsinki: Gaudeamus.
- Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna (2006): Triangulaatio. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L2_3_2_4.html [viitattu 30.7.2014]
- Sarpavaara, Harri (2004): Ruumiillisuus ja mainonta. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Salmela, Mikko (2014): Kuolevan kohtaaminen. Teoksessa: Hakola, Outi, Sari Kivistö ja Virpi Mäkinen (toim.): Kuoleman kulttuurit Suomessa. Tallinna: Gaudeamus, 47–61.
- Schopenhauer, Arthur (1991a): Metafysiikan tarpeesta. Teoksessa: Sirkka Salomaa (suom.): Pessimistin elämänviisaus: valittuja lukuja Schopenhauerin teoksista. Porvoo: WSOY. Alkuperäisteos: *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1844) II, luku 17: ”*Ueber das metaphysische Bedürfniß des Menschen*”.
- Schopenhauer, Arthur (1991b): Kuolema ja kuolematon. Hämeenlinna: Karisto. Alkuperäisteos: *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1844) IV, luku 41 ”*Über den Tod und sein Verhältnis zur Unzerstörbarkeit users Wesens an sich*”.
- Seale, Clive (1998): *Constructing Death: The Sociology of Dying and Bereavement*. Cambridge: Cambridge university press.

- Siljander, Pauli (2005): Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen. Keuruu: Otavan Kirjapaino.
- SVT, Suomen virallinen tilasto (2010): Lapsikuolleisuuden väheneminen ilmentää yhteiskunnan muutosta ja kehitystasoa. Hyvinvointikatsaus 2/2010. Helsinki: SVT-neuvottelukunta. http://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-06-07_007.html?s=0 [viitattu 13.5.2014]
- SVT, Suomen virallinen tilasto (2011): Kuolemansyyt 2010. Terveys 2011. http://www.stat.fi/til/ksyyt/2010/ksyyt_2010_2011-12-16_fi.pdf [viitattu 14.3.2014]
- SVT, Suomen virallinen tilasto (2014): Kuolleet 2013. Väestö 2014. http://www.stat.fi/til/kuol/2013/kuol_2013_2014-04-08_fi.pdf [viitattu 28.7.2014]
- Tilastokeskus (2013): Elinajanodote. <http://tilastokeskus.fi/org/historia/elinajanodote.html> [viitattu 14.1.2015]
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo (1998) Sanomia kaikille - Suomen lehdistön historia. Helsinki: Edita
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009): Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Tammi
- Tuukkanen, Terhi (2014): A Framework for Children's Participation in Online Environments. Jyväskylä: Jyväskylä studies in education, psychology and social research 510.
- Utriainen, Terhi & Honkasalo, Marja-Liisa (1991): Nainen kuolemisensa kirjoittajana. Naisten itsemurhaviestit initaatio- ja identifikaatoriittinä. Psykologia 26:1991, 252–261.
- Utriainen, Terhi (1994): Kulttuuri ja kuolema. Teoksessa: Jalonen, Katariina, Varpu Lindstedt ja Harri Westermarck: Ihmiselämän rajat. Helsinki: Yliopistopaino, 6–15.
- Vala, Ursula (2014): Suomalainen kuolema. Teoksessa: Hakola, Outi, Sari Kivistö ja Virpi Mäkinen (toim.): Kuoleman kulttuurit Suomessa. Tallinna: Gaudeamus, 25–34.
- Walter, Tony (1994): Revival of Death. London: Routledge.
- Walter, Tony (2000): Grief narratives: the role of medicine in the policing of grief. Anthropology & Medicine 7 (1), 97–114.
- Westerlund, F.W. (1891): Lasten kuolevaisuus Suomessa ja sen yleiset syyt. Terveystieteiden tutkimuslaitoksen julkaisu, n:o 3.

Young, Julian (2005): Schopenhauer. New York: Routledge.

Zelizer, Viviana A. (1994): Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children. New Jersey: Princeton University Press. Alkuperäisteos: 1985.

LIITE 1

Kuolinilmoitusten sisällönanalyysin muuttujaluettelo.

1. Vainaja	- poika - tyttö - ikä vuosina
2. Ilmoituksen ajankohta	- ei käy ilmi - ennen siunausta/muistotilaisuutta - siunauksen/muistotilaisuuden jälkeen
3. Risti / kuvallinen symboli	- ei ristiä / symbolia - risti (luterilainen) - lapsiristi - lintu - muu symboli
4. Kuolinpaikka (voi olla useampi kuin yksi)	- ei mainittu - paikkakunta - koti - sairaala (tms.) - muu (esim. liikenneonnettomuus)
5. Lapsivainajan puhuttelu (voi olla useampi kuin yksi)	- ei ole puhuteltu - rakas, rakkaamme jne. - arvo (esim. koululainen) - poika / tytär - veli / sisko
6. Läheiset (allekirjoittaneet)	- ei käy ilmi - laitos (tms.) - ystävät

- sukulaiset (tädit, sedät, isovanhemmat, serkut, yms.)
  - sisarukset
  - vanhemmat
7. Surijoiden lukumäärä
ryhmittäin
(ryhmät kuten #6)
- ei surijoita
  - yksi ryhmä
  - kaksi ryhmää
  - kolme ryhmää
  - neljä tai enemmän
8. Kaipauksen ilmaisu
- kaipausta tai ikävää ei mainittu
  - kaivaten, ikävöiden (tms.)
  - syvästi kaivaten tai muu vahvempi ilmaisu
9. Kiitoksen ilmaisu
- ei kiitoksen ilmaisua
  - kiitoksen, ilon ilmaisu
10. Väkivaltainen kuolintapa
- ei viitteitä
  - viitteitä väkivaltaisuudesta
11. Kuolintavan selitys
- ei selitetty
  - filosofis-abstrakti selitys
  - uskonnollinen selitys
  - puhutaan suoraan kuolemasta
12. Kuoleman jälkeisen
kuvaus
(voi olla useampi kuin yksi)
- ei ole kuvattu
  - konkreettinen sijoituspaikka kuten hauta
  - elämä muistoissa
  - filosofis-abstrakti, esim. rauha ikuinen
  - uskonnollinen palkintopaikka
13. Sairaus kuolintapana
- ei viitteitä
  - viitteitä sairaudesta

LIITE 2

Lasten kuolinilmoitusten esimerkkitaupukset vuosilta 1910, 1950 ja 2000.

1910	1950	2000
<p>Surulla ilmoitamme että rakas pienokaisemme</p> <p>YRJÖ EDVARD</p> <p>lyhyen parantumattoman taudin mur- tamana, nukkui kuolon uneen Meri- karvialla tämän toukok. 13. p. 1 v. 8 kk. ikäisenä. Häntä kanssamme kaipaamaan jäi Reino, Severi ja Irja.</p> <p>Olga & Herman Virtapuro. o. s. Elfving. 12200</p> <p>Miksi kuolo, kotimme ehjään on- neen, niin paljon surua suurta, mur- hetta mustaa toit? — Oi miksi. —</p>	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Rakkaimpamme</p> <p style="text-align: center;">Arja Oryokki Häkkinen</p> <p>synt. 14. 3. 1949, kuoli lasten- sairaalassa 21. 1. 1950.</p> <p>Kalpauksella Äiti, Isä ja Selja sekä muut omaiset.</p> <p>Arja pieni liian hento, ollit elon pauhinaan. Wyt on hällä koti toinen, Enkel parvi rinnallaan.</p> <p>Hautaus tapahtuu Malmilla 29. A. kello 12.45 junan saavut- tus loka läten kutsuna ilmoit- tetaan.</p>	<p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: center;">Pienokaisemme</p> <p style="text-align: center;">Aake Oskari VAINIO</p> <p>s. 21. 1. 2000 Espoo k. 23. 4. 2000 Karstula</p> <p>Suunnattomasti ikävöiden äiti, isä ja Veeti Valteri isovanhemmat muut sukulaiset ja ystävät</p> <p><i>Eilenhän vasta katselin lasta haurasta kasvavaa. Näin siivet hennot, näin ensi lennot, odotti kaunis maa. Taivaaseen lensit valoa päin. (Laulusta Perhonen)</i></p> <p>Siunattu läheisten läsnäollessa Karstulassa 6. 5. 2000. Kiitämme kaikkia meitä muistaneita ja lohduttaneita.</p>

LIITE 3

Lapsivainajien erottelu sukupuolen, 5-vuoden ikäkohorttien sekä havaintovuoden mukaan.

Havaintovuosi: 1910	Alle 1- vuotiaat	1-4- vuotiaat	5-9- vuotiaat	YHT.
Poikavainajat	1	3	1	5
Tyttövainajat	2	1	-	3
YHTEENSÄ	3	4	1	8

Havaintovuosi: 1950	Alle 1- vuotiaat	1-4- vuotiaat	5-9- vuotiaat	YHT.
Poikavainajat	8	6	2	16
Tyttövainajat	7	1	1	9
YHTEENSÄ	15	7	3	25

Havaintovuosi: 2000	Alle 1- vuotiaat	1-4- vuotiaat	5-9- vuotiaat	YHT.
Poikavainajat	4	-	2	6
Tyttövainajat	3	1	-	4
YHTEENSÄ	7	1	2	10

Havaintovuosi: 1910, 1950 & 2000	Alle 1- vuotiaat	1-4- vuotiaat	5-9- vuotiaat	YHT.
Poikavainajat	13	9	5	27
Tyttövainajat	12	3	1	16
YHTEENSÄ	25	12	6	43